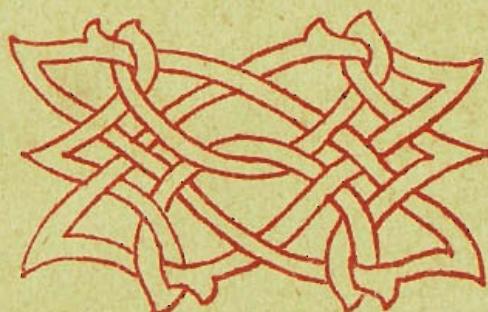

и 4687

Дм.Чижевський

Ф ільософія на країні

„Сіяч”
Прага-1926

17
18
19
20

4.33.

1 09 02

75940

Дм. Чижевський,

доцент Українського Педагогіч. Інституту
у Празі.

ФІЛОСОФІЯ НА УКРАЇНІ.

/спроба історіографії/.

Прага

1926

и 4687

ВІД ВИДАВНИЦТВА.

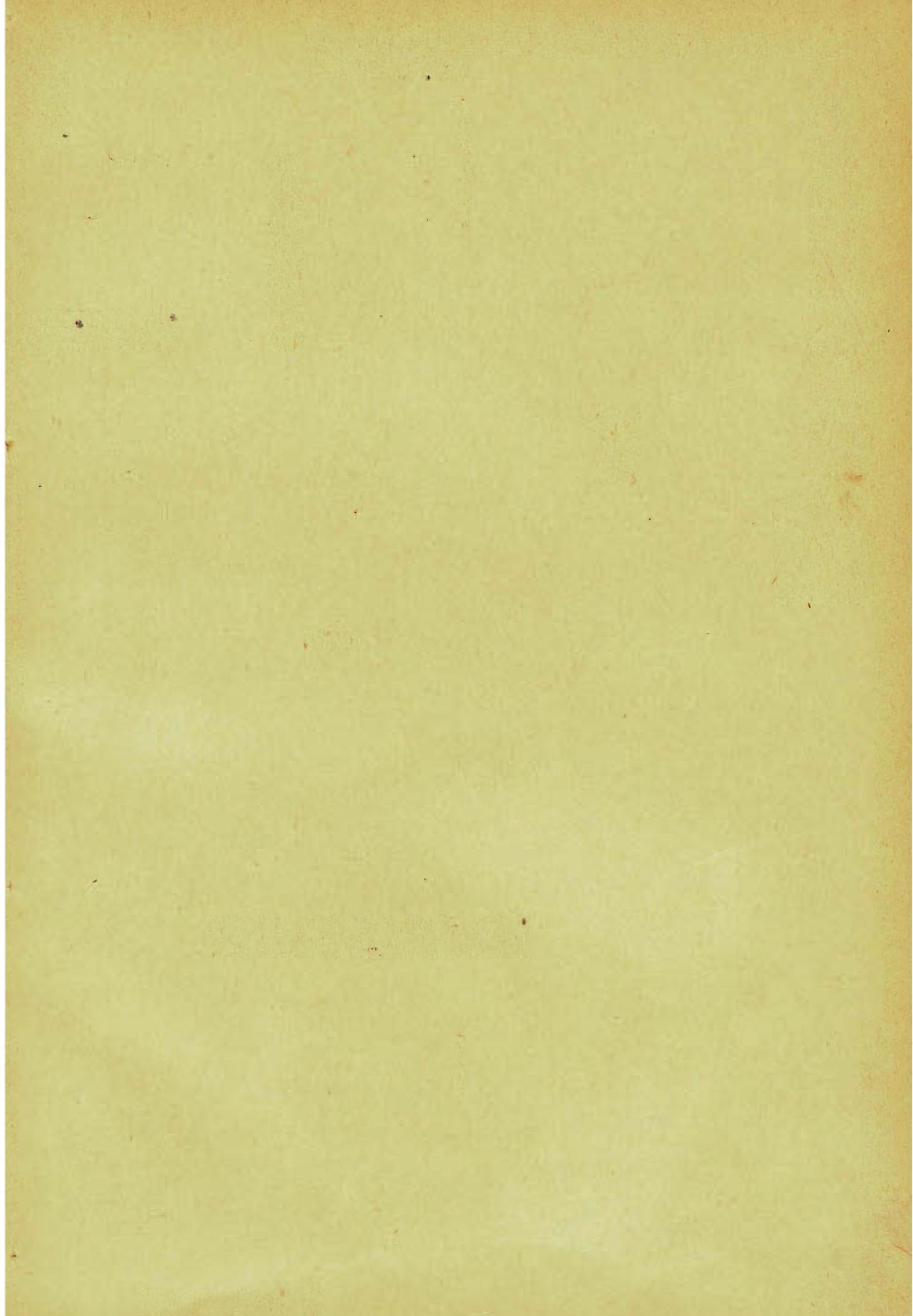
З технічних причин усі російські назви
творів переведені на нову орфографію.

SLOVANSKÁ KNIHOVNA

3186244191

Паредмова автора.

Цей нарис є тільки спробою поставити питання, що на них повинен буде зупинитися в першу чергу майбутній історик фільософії на Україні. Інтереси автора цього начерку лежать ув іншій сфері, як історик фільософії він працею над питаннями історії європейської фільософії. Отже для фільософії на Україні він і не міг зробити нічого більшого, як поставити проблеми та намітити їх освітлення з пункту погляду історика європейської фільософії /про завдання, що стоятимуть перед україністом, автор при нагоді тем згадає/, та ще подати огляд стану в сучасній фільософічній історіографії деяких важливих для майбутнього дослідника проблем.

Тимчасом - поки бракує спеціального дослідження - цей нарис може служити високошкільній молоді для орієнтації в історії української думки і як допомога в семінарійних працях та перших наукових дослідах. - Але автор має надію, що й для фаховців Його праця не буде зовсім зайво - і саме тому, що автор підходить до теми без упередень і "зі сторони". Може цей нарис допоможе усунути деякі непорозуміння, що все повторюються в українській літературі без обективних підстав; може він вкаже над чим з пункту погляду історика світової фільософії треба й варто працювати дослідників, а над чим - не треба /тоді як часто робиться саме те, що не цікаве й не варте/; нарешті - може ця книжка зверне увагу на те, що треба - в інтересах історії української фільософії - дослідити з європейської фільософії, й у чому українці - дослідники можуть спричинитися й до розвитку історіографії європейської фільософії. Як би сповнилися оді побажання автора, то ця безпретенційна спроба виконала би своє завдання.

Автор зовсім не хоче кликати українських фільософів до Українського минулого в фільософії, як до чогось великого й вартого відродження. Ні! Він тільки хоче справедливости до минулого й завдання сучасників, розуміється, вбачає в самостійній творчій враді над сучасними проблемами в тіснім звязку з великими історичними традиціями світової думки. Але й у нашему - може незначному, або сірому - минулому ховалося дещо своєрідне і

якоє виявлялось найглибші сторони народнього духа, - і це всіх деякії нашої уваги варто.

В приватних розмовах та дискусіях, що виникали з приводу доповідів автора на теми з історії фільософії на Україні ^У, автор одержав багато цінних інформацій і доповнень зібраного ним матеріалу. За всі замітки й інформації, а також за допомогу в видобуванні літератури автор висловлює свою ширу подяку п. професорам Українського Університету і Педагогічного Інституту у Празі - Д.В.Антоновичу, В.О.Біднову, Л.Т.Білецькому, Д.І.Дорощенкові і І.Мірчукові, а також проф. Фрайбурського в Брайстау університету Йонасу Кону та знавцю швейцарської містики п. Ериху Броеку / в Мюнхені/, а рівно й усім особам, що їх ласкава допомога згадується в книжці. Не можу також не згадати кадзвичайної ласкавості, з якою відносились до моїх потреб адміністрація Гайдельберської та Фрайбурської університетських бібліотек і керівник бібліотеки Міністерства Закордонних Справ у Празі В.Н.Тукалевський.

Розуміється, за кордоном для автора залишились неприступними не тільки архіви, в яких він бажав би перевести хочби певну підготовчу працю, але й трохи не більшість видань архівного матеріалу / як от "Акти и Документы, относящиеся к истории Киевской Академии" / і деякі друковані праці. Тому наша спроба є з необхідності неповна, й тільки як до такої і ставиться до неї автор.

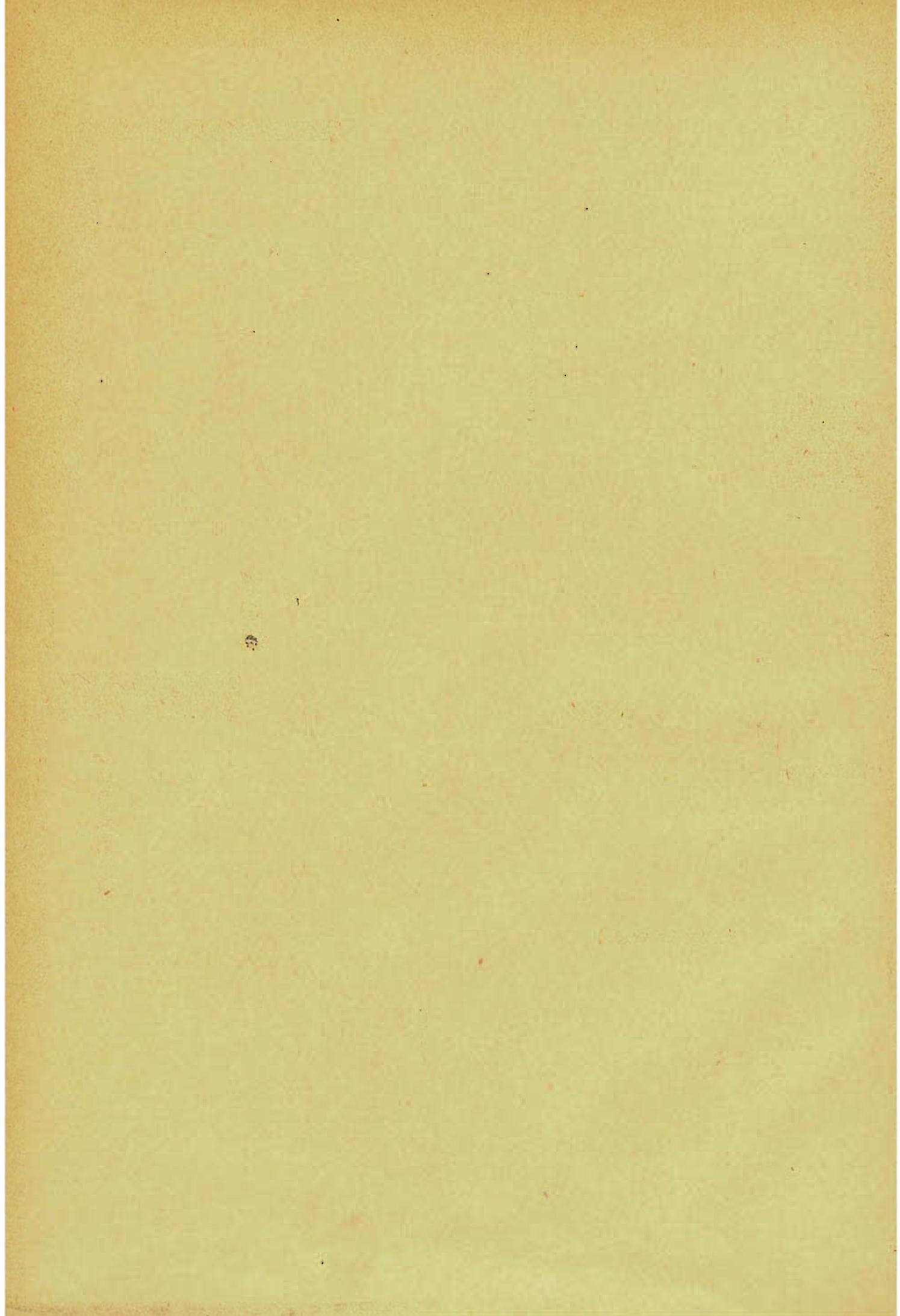
Рівночасно віддані мною до друку "Нариси з історії української фільософії / в видавництві "Дзвін"/" - популярний нарис змісту фільософічних теорій видатніших українських мислеників, та готуються нариси про окремих українських фільософів / в видавництві "Українська Книжка"/^{ХХ}/.

Фрайбург в Бр.
1.Е.1926.

Дм. Чижевський.

^{Х/} Автор 1924-6рр. зробив такі доповіді в іст.-філол. товаристві в Празі - "Із завдань історії української фільософії", "Д.Кавунник-Велланський", "Памфіл Юркевич, як фільософ", "Нове до історії фільософії на Україні", "Ключевський про П.Юркевича", "Діяльність І.Б.Шада в Харкові"; крім того він мав нагоду перед приватним колом слухачів прочитати 2 доклади про фільософію на Україні.

^{ХХ/} Огляд фільософічної літератури українською мовою за 1920-25 роки я вміщаю у часопису "Славянська Книга" 1926 р.ч.6-7.

В. В. Д.

1. Проблема національної фільософії.

До останніх років ця проблема навіть не була серйозно поставлена. Або приймали факт національних особливостей в формі фільософічних творів і відкидали будь-яку можливість упливу національності фільософа на зміст фільософічних систем, або припускали можливість національних особливостей у якісь обмеженій сфері, в якій немає правди спільноти для всіх народів /як ось, напр., фільософія даної національної історії, фільософія даної національної культури/, або ж, нарешті, вважали можливим існування національних особливостей у всіх галузях фільософії, але відкидалось будь-яке загальне значення фільософічних ідей - що було ріжного в різних націях все не є правдою^{1/}, ціла історія фільософії, під цим поглядом, оскільки в ній говорили рінне в історію людськіх помилок.

Свого часу вже в Гегеля зустрічамо дуже тонку і проникливу - хоч і випадкову - характеристику фільософічної творчості окремих націй /англійців, північні французи^{2/}. При тому його "діалектичне" розуміння історичного процесу дозволяло йому визнавати її ріжні погляди лише ріжними "ступнями" розвитку одної й твої самої правди. Для Гегеля не треба було визнавати за правдиву лише одну національну думку, що виключає всі інші, відкидає правдивість усіх інших національних думок інших народів^{3/}. Та на жаль він сам, як і хто з його послідовників не зробив систематичного дослідження історії фільософії з такого пункту погляду. Як раз українцеві Климовичу^{4/} належить подібна спроба, але тільки щодо славянського світу.

Головним чином війна викликала зрост літератури щодо цього питання. Але, коли залишити на боці твори, що не мають серйозного значення й у великій мірі вирости із "Кієво-Руській", то маємо лише невелику кількість праць, що заслуговують більшої уваги. І ці праці здебільшого наближаються саме до позиції Гегеля, сеято, не відкидають позитивної вартості ріжних національно-зумовлених пунктів погляду. Треба зокрема одмітити праці В. Вундта й Г. Когена.

Іон обидва й уважають німецьку фільософію вищим пунктом розвитку думки; сюди ж можна віднести і працю Баторпа, М.Шелера, Р.Кронера /характеристика німецької фільософії дається в ній лише "між миши"/, нариси історії німецької фільософії — Брейе, французької — Форлендера, англійської Сорлена, італійської — Руджієро⁵. Основне в усіх цих працах — шукання своєрідного /позитивного або негативного/ в фільософічній праціожної нації. Ніодну з цих праць не можна вважати вільною від тенденційності, помилок, або неповноти⁶, але в них усіх намічається еволюція сучасної історіографії фільософії до відання ролі національного моменту в розвитку фільософічної думки й до позитивної оцінки цієї ролі. Можна сказати, що намічається й нова схема розвитку фільософії в нових часах — національна схема, де змінюються, як формівничі духові сили — італійська, французька, англійська й німецька фільософія. Ця схема має значіння почасти навіть для середньовіччя, бо вже в сколістиці — зачатки національно-фільософічних течій нових часів /Французькою радіомалізму й англійського емпіризму/⁷. Щоде фільософії античності — грецького й римського /з, власне, зовсім нерозвиненою теоретичною фільософією останнього/ світа — то її національна зумовленість одмічена давно й є загально визнаним фактом⁸.

Але з часів Гегеля майже не посунулась наперед праця над основним принциповим питанням, — як можливо позитивно оцінювати всі різні правди, що їх одкривають у процесі розвитку думки різні нації; іншими словами — діалектичний погляд на історичний розвиток ідей майже на розроблений. Ми сформулюємо тільки в загальних положеннях суть діалектичного погляду на історію ідей. —⁹.

1. Кожна правда є тільки елементом у розкритті Абсолютного. Абсолютне не може розкритись ні в якому закінченному вияві. Кожний у собі закінчений і сформований вияв Абсолютного є лише фрагментом, уривком, неповним і недоскональним одблиском. Але кожен такий вияв все ж є в якійсь мірі розкритям Абсолютного. Тому зміна поглядів уві історії й розвіжність їх у кожнім даному моменті є зовніще з глибшим сенсом, ніж просто "історія помилок людського духа". Це є — історія руху до правдивого розкриття Абсолютного. Кожний погляд, оскільки він є виразом того, що дійсно бачив і пізнаєв даний мисленник, а не проста безпідставна

і свавільна конструкція, є правдивий, але ніодин - не є повним і абсолютно правдивим.

2. Рух історичних змін / і рівночасної розбіжності/ фільософічної думки переходить у мількох різних площинах розвитку. Це значить - фільософічна думка відбиває в собі зміни у сфері людського життя, яко такого / *die Sitten* /, релігії, мистецтва, мови, науки. Коли ми й не можемо говорити про повну паралельність змін у цих сферах, то в кожнім разі маємо право сконстатувати певний зв'язок між цими змінами ¹⁰/ "зв'язок" не в розумінні причинової або іншої реальної залежності / що залишається в багатьох випадках неясною, та недослідженою/ - а в розумінні схожості сенсу змін у різних культурних сферах / напр. розквіт індивідуалізму майже одночасно - в мистецтві ренесансу, в релігійності реформації й у фільософічних теоріях/. Фільософія ж, як самоусвідомлення людством своєї культурної творчости, відбиває в собі зміни в усіх сферах культури.

Також зміни національної свідомості згідно з цим загальним законом виявляються в фільософії й зокрема розвиток якоїсь "національної" / національно-своєрідної/ культури знаходить свій вираз і самоусвідомлення в фільософічній творчості даної нації.

І оскільки ми визнали, що зміна різних тверджень, позицій і вихідних пунктів не є в історії фільософічної думки процесом безплідних блукань, а бознастаним наближенням до правди, ретельки ми повинні визнати і в своєрідності фільософічного погляду окремих націй теж різні вияви одисії таєї самої правди. Тим самим ми визнамо позитивне значення за всієї ріжноманітністю фільософічної творчости різних націй.

3. щодо характеру самого процесу розвитку фільософічної думки - "наближення до правди", то цей процес не є процесом безнастанного "поліпшення" й "удосконалення" раз висловлених положень; навпаки, рух розвитку є рухом "через протилежності". "Дієвному положенню і протиставляються в історичному розвитку й рівночасно протистоять не твердження, що відріжняються від цього незначно й у часткових проблемах, а такі, що стоять на цілком і принципово протилежному вихідному пункті. Не зважаючи на це, розвинений вище погляд на історичний розвиток фільософічної думки, як на вияв Абсолютного й наближення до абсолютної правди, треба визнати вір-

ним, оскільки в самому абсолютному ці протиріччя вже заложені, оскільки протиріччя є безумовним елементом усякого буття.

4. Зміни, звязані з національною особливістю окремих народів, торкаються почасті зовнішніх елементів фільософічних систем, почасті їх внутрішнього, найглибшого сенсу. В кожнім разі, мабуть, можна твердити, що національність має найбільший уплив на "структурні" елементи фільософічної ідеї. До таких належать переважно три моменти: форма, в якій виявляється фільософічні думки /прозора ясність англійської думки, схематичність і раціональна форма - французької, підкреслювання протиріч і "діалектичних" моментів-німецької -/; метода фільософічного дослідження/емпіризм і індуктивна метода в англійській фільософії, раціональне ведення доказів - у французькій, трансцендентальна і діалектична методи - у німецькій/нарешті будова /архітектоніка/системи, а в першу чергу порядок і становище в системі тих чи інших цінностей, - як взаємне відношення основних груп цінностей /теоретичних, етичних, естетичних, релігійних/, так і ріжна порівнююча оцінка окремих цінностей у межах цих груп /напр., висока оцінка в англійській фільософії "простоти", як характеристики правди, "симетрії" - у тій самій функції - во французькій фільософії, або "почуття", "припис" і "обовязок", як основні форми моральних цінностей ув англійській, французькій, німецькій моральній фільософії, то що/12/. - Значний уплив має національний момент на фільософію посередньо через найглибше з джерел, що оживлюють фільософічну творчість - релігійну сферу /зр. впливи католіцизма та релігійності *Port-Royal*'а в Франції, протестантизм і окремі його течії, як ось пієтизм, піздніше відроджений католицизм - у Германії - -/.

Обмежимося тут цими короткими замітками, що зможуть з дальшому в окремих випадках послужити нам при орієнтації наших досліджень і шукань.

Прикітки.

1/ у *Ed. Zeller'a* в його "Geschichte der deutschen Philosophie" — не зустрінемо, власне, ніякої характеристики національних властивостей німецької фільософії. За останні роки першу зі згаданих позицій обороняв *Johes Cohn* - *Nationale Wissenschaft und nationale Kunst* в "Preussische Jahrbücher" 1917/2/ 1915, ст. 193-204, для якого національні властивості впливають тільки на методи дослідження, а не на результати. національний характер форми думок не тіль-

ки в фільософії, але й ув. еквактних науках визнається тепер майже загально / див., напр., для математичних наук *La théorie physique* ... P. Duhem'a, який дуже гарно характеризує національний "стиль" навіть у математиці / . - Національний характер лише певної сфери фільософії визнано, напр., Garfijn - Garksi в збірнику " *Polka filozofia narodowa*" Krakow. 1921 - стаття написана ще до війни / , - він заперечує будь-який національний характер фільософічних ідей, припускаючи його лише в сфері фільософії історії. - Третій пункт погляду теж був представлений ув історіографії - звичайно в такій формі, що лише в одній нації визнавались здібності дійти до абсолютної правди, всі інші засуджені приходили лише до помилок Так - у значній мірі в P. Natorp'a: *Deutscher Weltgeist*. Tuna. I-II. 1918, яскраво - в російських "славянофілів" / на їх погляд, правда, грає роль не тільки національний характер, а й релігія / . Визнають національний характер за фактор фільософічної творчості і позитивісти, які проте відкидають обективну значність фільософічних ідей: характеристично - у Th. Comte'a: *Griechische Denker* ... або в Nietzsche в його скептичний період / напр., " *Die fröhliche Wissenschaft*" 1866, v, 357 / .

2/ В його історії фільософії див., напр., - погляд на стоїцизм яко на римську фільософію, або характеристику ріжниці між німецькою та французькою просвіченістю.

3/ Зокрема, щодо славян, то є цілком помилковим твердження, що Гегель відкидав їх історичне значення. Див., напр., його листа до Зарона von Üxküll'a від 28.XI.1821 - K. Rosenkranz: *Hegel's Leben*. 1844, також у Falkenheim'a в Kunz Fischer: *Geschichte der neueren Philosophie*. VIII, 2, 1911, s. 1212.

4/ Маю на увазі Кліка Ганкевича - див. про нього § 12.

5/ H. Cohen: *Über die Eigentümlichkeiten des deutschen Geistes*, B. 1914; W. Windfuhr: *Die Nationalitäten und ihre Philosophie*. 1915; Max Scheler: *Kategorientafel des englischen Denkens*, i. *Zur Psychologie des englischen Ethos*. В збірнику " *Vom Genius des Krieges*" . 1917; його ж *Zwei deutsche Klassiker*; його ж *das nationale im Deutschen Fassende* - обидві сссрінніх статті передруковані в " *Schriften zur Soziologie und Weltanschauungslehre*" B. III. 1923; R. Körner: *Vom Kant bis Hegel*. I. 1921, II. 1924; Bretschneider: *L'histoire de la philosophie allemande*.

1921; K. Vorländer: *Geschichte der französischen Philosophie*. 1923; W.R. Sorley: *A History of English Philosophy*. 1920 - Згадаємо, що під редакцією Э. Вейгмана виходить ціла серія праць з історії філософії, в якій матеріял розділений за національностями. Не можна обмежити і цінного матеріалу, що зібрали J.-J. Nadelz, *Literaturgeschichte deutscher Stämme und Landschaften* / " і "Berlin Romantik"/, який показав, що власно й "німецький національний характер" не є єдністю, а що окремі німецькі країни мають і власні національні характеристики.

6/ у M. Scheler а/з/т засудження - з католицького пункту погляду - і англійського, і французького, і німецького духа; з елементи "воєнної психологии" у праці Вундта; як приклад помилок, що доводиться зустрічати / хоч це може й природне при великій кількості матеріалу, що оброблюється, наведемо таку - M. Scheler у другій із цит. праць / стор. 43 в цит. зоірнику / як приклад французької містики бере Hugo de St. Victor'а , між тим цей німець - народився 1096 р. в Саксонії, з покорження-граф Фон Бланкенбург і тільки на 21 році життя переїхав до Франції; яскравий приклад неповноти - глава про англійську філософію в Вундта - де цілком зігноровані не менш, ніж емпіризм, характеристичні для Англії платоністичні течії / з "емпіриків" дуже сильні в Верклі / і гегельянство XIX століття - а без цього ніяк неможливе зрозуміння й сучасної англійської філософії. -

7/ Згадаємо хоч би англійський емпіризм - і школу Окама в середньовіччі, англійський платонізм - і Еріугену Скота, французький раціоналізм - і Абелара і т.д. див. кілька заміток у R. Landsberg'а *Welt des Mittelalters und wir*. 1922.

8/ див. у Zeller'а та й в інших курсах. окрім цієї теми розроблена у M. Hundt: *Die griechische Weltschauung*. 1912. - На нашу думку Платон свідомо страймів збудувати філософію грецької національної культури / цю тему я розроблю в окремій праці. див. напр., - *Res publica*, IV, 435Е і далі; *Leges*, III, 695 А і далі; VII, 819 А і далі; V, 747 С і далі; I, 637Д; зр. також Аристотеля - *Politica*. 1324 в II і інші місця/

9/ Крім Гегеля / в "Geschichte der Philosophie" і "Philosophie der Geschichte"/, спроби характеристики історичної діалектики робились дуже рідко. / див. замітки в моєму огляді: "немецкая философская литература за 12 лет" в "Логос" і рос. вид. т. II, 1926/.

10/ Новіща література історії мистецтва, науки, фільософії дас багато ґрунтовно-дослідженіх прикладів подібного паралелізму / див. мою працю "Історія фільософії, яко наука" в "Лекціях з історії античної фільософії" й окремо. Прага, 1926/.

11/ Крім Гегеля див. з новіших праць R. Kloner оп. цт. зокрема т. II, а також статтю "Philosophie und Geschichte" в "Logos" XII. 1923 і "Anscheinung und Denken" - "Logos" XIII. 1924.

12/ Тут ми тільки намічаемо проблеми, маючи надію дати їх ширше і ґрунтовніше дослідження деінде.

2. Проблема історії української фільософії.

До дослідження української фільософії ми, однаке, не можемо безпосередньо прикладти вищерозведеніх точок погляду, а саме з двох причин.

Понерше - Україна ще не мала ні одного "великого фільософа", що його думки увійшли б як неподмінний складовий елемент у в еволюцію світової думки. - Подруге - в значний період часу українське культурне життя було придушене й українські сили знаходили працю лише на національно-чужому культурному полі. З першої причини - історик української думки має справу з матеріалом, ув якім лише неясно, нерізко виявляються якісь своєрідності українського духа; з другої причини - матеріал дослідження важко обмежити точно, бо історія духовного життя України звязана з історією духовного життя сусідніх славянських таї неславянських народів. - На розсліді обох труднощів ми й маємо зупинитися.

1. Творчість кожної нації, як у фільософічній, так і в інших сферах не розвивається раптовно. Навпаки - ми маємо звичайно довший період, коли те оригінальне, що висловлюється окремими фільософами ще не заходить до загальної свідомості, не усвідомлюється, яко оригінальне та характеристичне. Так досрочники тай навіть Сократ були б нам незрозумілі у своєму глибшому сенсі й у своїй національній характеристиності, як би не було Платона та Аристотеля; середньовічна німецька містика та Я. Беме і навіть Лейбніц незрозумілі, як ми не беремо на увагу розвитку німецького ідеалізму від Канта до Гегеля; школа Окама неясна без знайомства з пізнішим англійським емпіризмом, а англійський плютонізм XVII віку дієтак сенсі лише у світлі новішого англійського Гегелізма. -

Загально визнаний факт, що славянство в цілому не має ще ні одного "великого фільософа". З другого боку - ті фільософічні течії й окремі представники фільософічної думки, що їх мало славянство часто виявляли дуже сильний ухил до проблем, що власне виводять із меж теоретичної чистоти думки у практичні, її в значній мірі цими поєднані теоретичними моментами засовується і їх ширший уплів. Але немає сумніву, що епохальну роль і значіння в історії фільософії може придбати лише сучасно-теоретична постать.

Тому поки не розів'ється якась славянська, зокрема українська самостійна теоретична фільософічна думка, доти власне й минуле української фільософії залишиться не цілком приступним для дослідника. Те оригінальне і своєрідне /як що воно є/, що має внести славянська й українська фільософія у скарбницю світової думки, залишиться доти незрозумілим і неясним, поки ті самі ідеї не будуть розвинені в формах систематичного, наукового, автономного фільософічного думання.

Скажемо більше - арозуміння "національної психольогії" якогось народа є неможливе, поки з його кол не висунулись якісь видатні "гениальні" представники. Во для характеристики нації /ак і кожного іншого звища зі сфери духа³/ важливе не "пересічне", а "типове", себто найскравіше, видатне /напр., для характеристики якогось мистецького стиля потрібне дослідження не якихось узагалі "пересічних", "середніх" представників даного стилю, а "найбільш типових", себто - найбільш мистецьки-обдарованих творців і найбільш мистецьки-вартих їх творів/.

Тому можна сказати, що головною передпосилкою дійсно глибокого арозуміння фільософічної діяльності окремих представників українського духа є не стільки праця дослідників історії української фільософії, скільки самостійна фільософічна творчість що має розвинутись на українському ґрунті. І праця історика фільософії поки що є лише праця підготовча й результати її з необхідності провізоричні.

2. Питання про межі дослідження творчості якоїсь нації є в більшості випадків питання не дуже складне. В першу чергу національна свідомість творця тих або інших літературних чи наукових праць, мистецьких творів, технічних винаходів тощо. Для творів словесних часто має значення мова, якою вони писані /але є завше, - раніше всі наукові твори були писані латинською мовою, Лайбніц писав французькою мовою, багато модерних вчених публікують праці ріжними мовами/.

Але в історії українського народу рівень національної свідомості - і саме в інтелігентіях верствах-надзвичайно мінявся. Українська історія має справу то з періодами державної самостійності, то залежності - політичної й культурної, а та й знижується на певний час - зокрема в культурній сфері - до "областної історії" /російської й поль-

ської/. Наслідком цього з'являється в деякі періоди денационалізація української інтелігенції й часта праця її поза межами України і поза українською культурою, а з другого боку - звязаність духовник течій на Україні з життям інших народів /навчання виключно в чужих університетах, в значній мірі у професорів чужинців/, участь чужинців у культурному житті на Україні, то що.

Все це робить граници дослідження в історії думки на Україні досить неясними. З одного боку, очевидно, не можна виключати із історії цієї думки тих, хто писав на чужих мовах, або працював у чужому довкіллі - вже через те, що, безумовно, особливості національного характеру виявляються в думці без свідомого бажання мисленика ^{4/}. З другого боку, цілком звичайною річчю було, що на Україні, в українському зокіллі, хоч може й неасимілюючись з ним, жили й працювали й мали великий уплів представники інших націй /напр. німецькі, російські або польські професори в університетах на Україні/. Розуміється дослідження таких представників чужої думки, що мали на Україні безпосередній особистий уплів з конче потрібне завдання історика української думки; лише не можна, виходячи від творів чужинців, робити висновків про національний характер української думки ^{5/}. Нарешті окрему групу мають ще складати ті чужинці, що тісніше - походженням, життям участью в національнім русі і т.ин. - звязані з Україною, - в них, в залежності щоразу від індивідуальних умов життя можна одмітити той чи інший уплів характеристичних особливостей української нації^{6/}. - Отже дослідження потребують усі ці групи, всі вони мають бути занотовані в історії української фільософії, але не всіма з однаковим правом можуть бути використані, як матеріал для характеристики національного характеру української фільософської думки, бо не всі вони дійсно звязані /а ті що звязані не в однаковій мірі/ з центральною лінією духовного розвитку української нації.

Тим то обмеження завдань історика української фільософії не може бути різким. Йому доводиться, без сумніву, захоплювати почасти й той матеріал, що з певним правом його вивчають історики фільософії інших націй /полаки - напр. Семененка, росіяне - Велланського або Юрковича, німці - Шада, угорці - Довговича/. Тільки увага, набуту,

повинна бути звернена на інше. Ще трохи ускладніє справу той факт, що окрім українських мислеників, так або інакше втягаючись у культурне життя сусідів, ставали в таку тісну залежність од них, що їх духовний розвиток бував часом тільки відбиткою процесів у якійсь чужій культурі ⁷.

З усіх цих причин, може, було б правильно замісць виразу "українська фільософія" говорити "фільософія на україні". Цей вираз не визначає негативії національного характера фільософії, а лише дозволяє з більшим правом охопити при праці всі заняття, що цікаві й важливі для історії української культури.

Примітки.

1/ Про це в російській літературі — багато разів; про Масарика та Сковороду з цього ж пункту погляду — /невидрукована/ промова проф. Мірчука.

2/ Див. доведене до парадоксального розвинення цього твердження у книзі Шпета: Очерк істории русской философии т. I. Петербург. 1922.

3/ див. про це праці Max'a Weber'a, зокрема збірку статей "Beiträge zur Wissenschaftslehre". Тюбінген. 1922, зр. також статтю "Культурні вартості і науки про культуру" в Збірнику Українського Педагогічного Інституту у Празі /друкується/.

4/ Та так ставилось і ставиться питання й ув історії середньовічної фільософії, бо в середньовіччя праця поза межами рідного краю була річчю цілком звичайною.

5/ Розуміється, напр., французи також із повним правом зуникаються в історії французької фільософії на Гуго-де-Сен-Вікторі, саксонці з походження; або росіяне на німцях Буле та Феслері, або українці — Юркевичі. Але розуміється було б цілком неправильно використовувати їх думки для характеристики французької зігладно російської фільософії /див. прим. б до § 1/.

6/ див. до цього замітки в курсі проф. Д. Антоновича Коротка історія українського мистецтва. Прага, 1924. Нам здається все ж, що в конкретних випадках проф. Антонович розуміє термін "українське мистецтво" широко /див. напр. заражовання до українських мальярів поляка Г. Семірадського/.

7/ Так само сприва стоїть і в усіх славянських народів. А у "великих" фільософічних народів ці звязки, хоч і не мають характеру підлягання розвиткові думки в якійсь чужій країні, але з всіх дуже інтенсивні й живі.

Загальні огляди історії філософії на Україні.

З. Загальні огляди історії фільософії на Україні.

Не дивно, що й досі немає в літературі нарису історії фільософії на Україні. Як причини, що накреслені на попередніх сторінках, так і зокрема те, що саме останні часи - XIX вік - були періодом найглибшого підупаду національної культури на Україні - спричинилися до цього.

Є лише дві подібних спроби.

1. Перша належить Климові Ганкевичу /див. далі § 12/. Це: / Clemens Hankewicz, Grundriss der slavischen Philosophie . I Heft . Krakau . 1869; 2 вид. Краків . 1873. Український /"рутенський"/ фільософії присвячено лише кілька сторінок, на яких автор зокрема зупиняється на характеристиці народного світогляду, а далі розповідає про фільософів із малої України /див. нижче § 12/1/. Ці відомості треба визнати, розуміється, надзвичайно винадковими. До того ж Ганкевич дає, напр., цілком невірні й непевні відомості, напр., про твори Ладія, що їх в дійсності не існує. Отже при усій цікавості спроби Ганкевича, її - в частині, присвяченій саме українській фільософії /бо тема книги власне інша/ - треба визнати невдалою.

2. Друга спроба дати характеристику довшого періода української фільософії це - брошура В. Шурата: Українські жерела до історії фільософії. Львів. 1908 стор. 32. Шурат торкається, власне, лише того, що він' уважає українським середньовіччям - себто періоду до XVIII віку. Ми маємо аналіз окремих фільософічних елементів старої словесності /Слово о полку Ігореві, перекладна література/ і огляд фільософічної науки в Київській Академії до XVIII віку, згадуючи при нагоді й окремі рукописи з галицьких архівів. Праця Шурата вказує /почасті тільки нагадує/ загато окремих проблем, але в цілому не є а ні суцільний нарис, а ні вичерпує всього навіть відомого матеріалу; до того ж зближення й гіпотези, що виставляє Шурат, почасті дуже ризиковані й необґрунтовані.²

Матеріали до систематичного викладу знайдено також у нарисах історії російської фільософії /розуміється, при цьому беруться на увагу лише українські фільософічні діячі, що знаходились у сфері російських культурних упливів, зокрема писали російською мовою.

Лиші бібліографічні згадки знайдено в обох працях Я. Колубовського - 1. Нарисі в історії філь-

софії. Кевенег'а - Нейнге і в 2 - "Матеріалах к істории філософии в России" в "Вопросах філософии и психологи" 1891 р. і далі, також окремо. Н. Бібліографічні відомости, зокрема в другім виданні повні і корисні ^{3/}, але спроби фільософічних харктеристик невдалі й часто невірні ^{4/}.

3. Матеріал до окремих питань дає й "Філософия в России" Е.Боброва /"Записки Казанского Університета" 1901 р. і далі, й окремо, 5 випусків/ ^{5/}.

4. Більше фактів дає "Очерк истории русской філософии" Е.Радлова /СПБ.1912, с вид.1922/, де зна-йдею, правда лише окремі замітки, дечим цікаві - та-ком про Київську Академію /вплив польських скола-стиків, Аристотеля, Вольфа, Бекона/, про Сковороду/за-гальні відомости/, лише загадки про Юркевича, Веллан-ського й ін. Нарис Радлова написаний дуже несистемично, замітки випадкові, часто невірні /напр. за-кордонні мандрівки Сковороди/та неповні /напр., не згадується про вплив Декарта в Київі/; а головне немає суцільности в характеристиці фільософічних течій на Україні, що в нарисі /а не просто в зіб-ранні матеріалів/, розуміється, відбивається шкідли-во на перспективі /та це є помилка, власне, всіх на-рисів російської фільософії, що приєднують україн-ську культурну сферу до російської/ ^{6/}.

5. Новий німецький нарис того самого автора /E. v. Radloff, Die zeitige Philosophie. Breslau. 1925 р. в частинах, присвячених Україні ще блідні-ший, ніж попередній. Власно, майже цілій матеріал, що був у російськім виданні випущений, про Сковоро-ду - лише коротенькі замітки, ще менше - про Юрке-вича. ^{7/}

6. Нарис Сршова: Судьбы русской філософии. Владивосток.1922, дає бібліографічні й біографічні замітки, головним чином про університетську фільо-софію та почаси і про духовні академії, але лише в XIX-XX вв. Бібліографічні замітки Сршова неповні, але точні; спроби харктеристик обмежуються фага-льними фразами.

7. "Очерки русской філософии" Б.Яковенка /Бе-рлін.1922/ є лише нариси поглядів окремих фільосо-фів без претензій на повноту. В кожнім разі зна-чіння книжки для історика української фільософії в тому, що в ній дані добре і з розумінням справи написані нариси поглядів Юркевича й Лесевича/Ско-вороду тільки згадано/. Історичної перспективи кни-жка не дає.

8. Найвизначнішим заявищем в історії росій-

ської фільософії є книга Г.Шпета: "Очерк истории русской философии" том I, Петербург. 1922. В ній уперше дана фільософічна історія російської фільософії. Автор захоплює багато й українського матеріалу. щодо середньовіччя та XVI-XVII вв. він обмежується дуже побічним реферуванням - вказанням імен київських учених, підкреслючи лише значення Могили, не використовуючи навіть і всього матеріалу відомого з літератури /напр., не згадується вплив декарта, не характеризується впливи протестанської теології/. Фільософічне значення Сковороди автор відкидає ^{7а/} й реферує його погляди дуже поверхово, даючи, правда, оцінку старших праць. Але в дальніму зустрічамо вперше в літературі серіозні фільософічні виклади поглядів Велланського, Міхневича, Гогоцького, Новіцького /останніх в раніші години їх діяльності/, Максимовича; дуже порівнююче мало звернено уваги на Шада; всі ці виклади Шпета дуже ґрунтовані, збудовані на самостійнім ознайомленні з творами, дуже добре знайомство автора з європейською літературою дає йому можливість добре обґрутувати гіпотези про ті або інші впливи європейської думки. Ті сторінки, що у Шпета присвячені українським фільософам залишаються надовго найліпшим, що про них писано /без огляду на відсутність вірної перспективи при освітленні Київської Академії XIX століття, - не підкреслена значення раніше вироблених традицій/. Але книжці Шпета значно відрізняються одне. Він підходить до російської старовини /з певним упередженням/, як до "нез'гласія" і просто переносить цю мірку на старовину українську, з чим знаходяться в цій суперечці його власні твердження /напр. про науку Кияни, про високий рівень теоліогічного твору Могили то що/. Менш відрізняється від Шпета значно виклади старінкою, присвяченім Україні, друга основна помилка автора, - те, що він звертає увагу виключно на фільософію "наукову" /цим, правда, засовується і ігнорування ним Сковороди/ ^{8/}. Цікаво однією з особливостей фільософії на Україні, зокрема в Київській Академії дістает в книзі Шпета порівняюче високу оцінку. - Книга обирає виклад ЗО роками XIX століття.

Треба згадати ще одну працю, що має завданням історії української фільософічної думки, але дає до цієї історії деяний матеріал. - Це М. Грушевський: З історії релігійної думки на Україні. Львів 1925. Книжка акад. Грушевського є нариє з одного боку історії української церкви, з

другого - релігійних рухів і ідей. Нарис цей досить побіжний і надається лише для першої орієнтації. До того автор часто підходить до релігійних проблем не з пункту погляду їх автономної цінності, а обговорює її оцінку не релігійні ідеї, а їх роль для національного життя, що, розуміється, не спричиняється до глибшого зрозуміння релігійного життя старої України^{9/}. Уваги історика фільософії заслуговують у книзі окрема глава, присвячені XVIII-XIX вв.^{10/}

Оде власне, ті дуже нечислені, ѹ за відмінною книги Шпета, дуже мало змістовні й цілком випадкові матеріали, ѹ маємо до поставленої нами теми^{10/} Вільше, як побачимо, зроблено для освітлення окремих тем, до систематичного розгляду яких і переходимо.

Примітки.

1/ Згадується П.Лодій, Федорович, Чачковський. При тому дається деякі відомості про незвидані твори останніх /див. далі § 12/.

2/ див. близче далі в §§ 5 та 6.

3/ див. далі у нас - про Юркевича, Гогоцького, Лесевича.

4/ Напр., Колубовський хоче зробити Новіцького філтеанцем. див. далі § 11.

5/ див. далі в окремих місцях. "Матеріали" Боброва на жаль дуже необроблені і твердження автора залишаються дуже мало обґрунтованими, теми його дослідження є часто неділові і беззмістовні.

6/ див. мою рецензію на 2 вид. в часописі "Догос" 1924 р. т. I.

7/ див. рецензію П.Прокоф'єва в часописі "Современные записки" 1926 р. кн. XXVIII.

7а/ див. далі § 7.

8/ див. рецензії Г. Флоровського в "Русской мысли" 1924 р., П.Прокоф'єва в "Совр. Зап." 1924 р. кн. XVI, мої в "Догосі" 1924 р. /не увійшла в друковане видання, але є окремі відбитки/. Там дивиться про інші хиби книжки Шпета, що не торкаються української фільософії. Див. також далі!

9/ див. мою рецензію в "Спудеї" 1926, № 5.

10/ див. натомісъ дуже цікаві, хоч і випадкові замітки, що знаходимо у В.Липинського в статті "Релігія і Церква в історії України" /в газеті "Америка" із 23-4 рр. і окремо. Філадельфія/. див. мою рецензію, згадану в попередній примітці.

11/ Згадаємо ще, що в одній примітці єгадує ук-

райських фільософів є І. Огієнко у своїй "Українській Культурі" Київ 1917.

Народній світогляд.

4. До проблеми "народного світогляду".

Проблема "народного світогляду" має два боки. Є цікавим, розуміється, і змалювати світогляд українського народу, який він є, як по змозі, змалювати його розвиток у минулому. Але для історії фільософії має значення не ця праця, а збудоване на її результатах дослідження тих елементів, що перейшли від "народного світогляду" до наукового фільософічного думання. Таке дослідження, розуміється, не є простим завданням, і в першу чергу для його виконання вже потрібне знаття й зрозуміння характерних рис національної фільософічної думки. Там, де ця думка ще не скристалізувалася - як це є саме й на Україні - там є можлива лише певна підготовча праця. Я вважав би, наприклад, дуже бажаним порівнання думок Сковороди з "народною мудростю", що зафіксована у творах нашої народної словесності 1/. - Можливе, розуміється, й збирання матеріалу для характеристики народного світогляду без його відношення до національної фільософії /напр., дослідження народних прислів, що до висловлених у них етичних поглядів, постатей народної поезії, що до їх космогонічного, або етичного, або релігійного характеру - то що 2/. - Але таке збирання матеріалу не дасть безпосереднього вкладу до історії фільософії; бо ж історія фільософії має справу лише з думками, сформованими в поняттях, з з образовим мисленням "народного світогляду", лише, як зі стадією в цьому процесі сформлення думки в поняття. 3/

Констатуваним завдань дослідження ми й повинні в цім випадку обмежитись. 4/

Примітки.

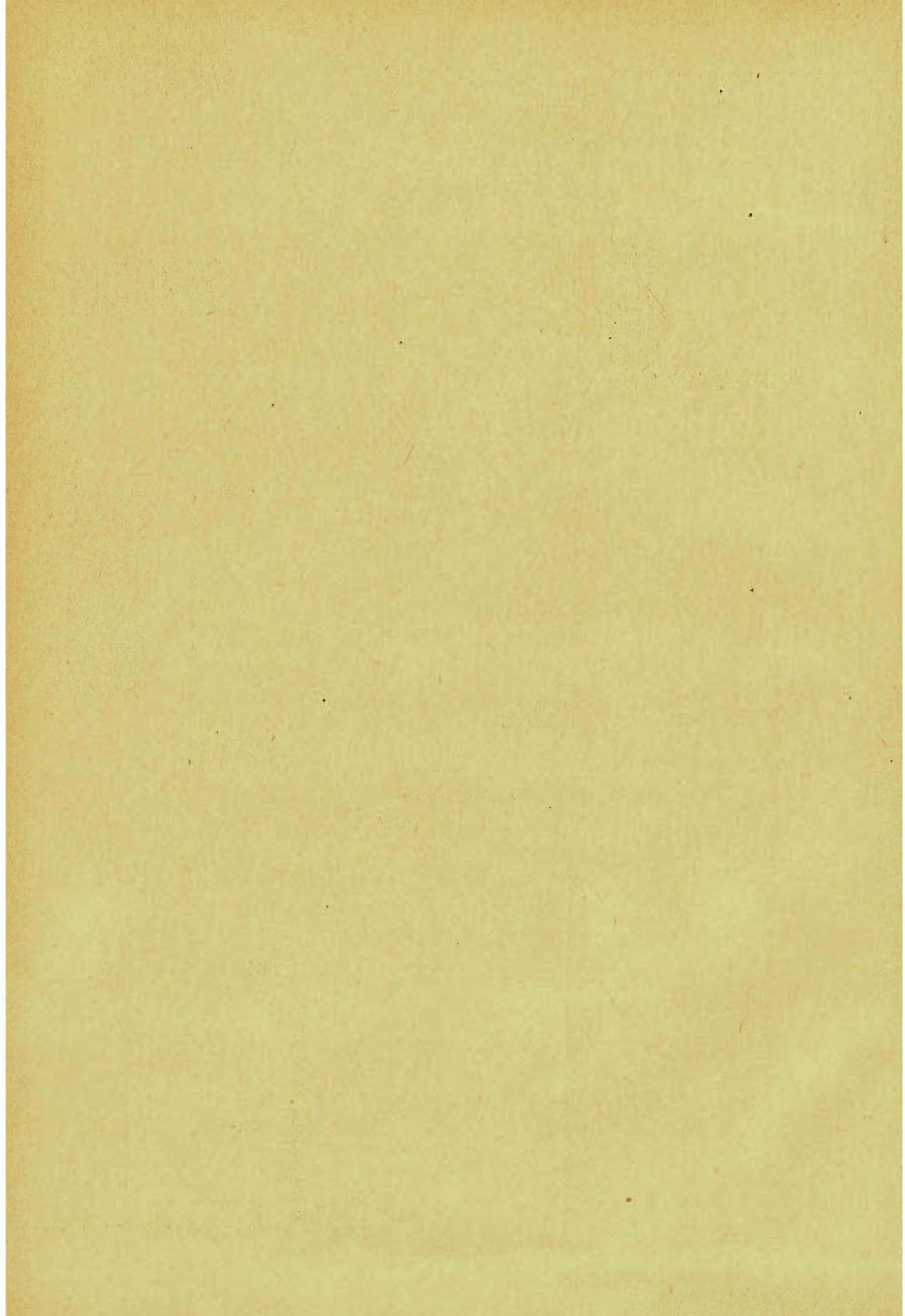
1/На це, між іншим, звернув увагу пок. академ. Сумцов у своїй рецензії на "Сковороду" Ерна/ див. § 7/ в "Лінв. Вісти" 1918 р. ч. 1.

2/Завданнями подібного характеру дехто займався. Назведемо: "Две русські народності" М. Костомарова; І. Нечуй-Левицький: Світогляд українського народу. Львів 1878; Е. Р. Ильський/: К изучению Украины като народчаго мірогозар нія "Кiev. Старина" 1888, 11, 1890, 9-10, 1905, 4-5; О. Булашов/Фосиогонический вззорения украинского народа. К. 1908;

Напкісевич: *ср. cit.* Матеріал до цих самих проблем у багатьох конкретних працях, як от: Житецький П. Мысли о народных малорусских думах. К. 1893; Потебня: Обяснение малорусских и сродных песен Варшава I-II тт. 1883-7; І. Франко: Студії над українськими народними піснями. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка за ряд років і окремо Львів 1913; Сумцов в низці дрібніших праць; див. також і в інш. дослідників.

3/ Зовсім не хочемо заперечувати тут цінності дослідження образів народної словесності, народних етичних поглядів, митольогії - самих по собі, без відношення до пізнішої фільософічної думки! Тільки ці проблеми не мають відношення до історії фільософії.

4/ Однією тільки є, що дуже велику службу мало б послужити дослідникам якесь розроблення "систематики" народного світогляду. Давні для цього дають і праці останнього часу, як от: L. Lévy-Bruhl: *les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*. Paris. 1913 і його ж *La mentalité primitive*. Paris. 1922, також R. Thurnwald: *Zum gegenwärtigen Stande der Volkerpsychologie* в "Kölner Vierteljahrsschrift für Soziologie". 1924, IV, 1-2, Gräbner: *Das Weltbild der Primitiven*. München. 1924, Н. О. Лосский: Интелект первобытного человека "Современные записки" 1926 р. кн. XXVIII.

С е р е д н ь о в і ч ч я.

5. Середньовіччя.

Немає більш недослідженої сторінки в історії України, як українське середньовіччя, розуміючи це поняття не хронольгічний, а як історико-культурний феномен. Але, мабуть, найбільше недосліджене з цього українського середньовіччя - фільософія.

В центрі Фільософічної діяльності стояла секта "ожидовіліх", про саму суть якої ідуть ще суперечки - чи була це дійсно "секта", себто, течія, що зміняла ортодоксальне вчення церкви й, мабуть, доповнювала його юдейською теологією, чи то була цілком правовірна течія, що тільки з більшим інтересом ставилась до теоретичних питань фільософії, звязаних із догматикою, і при цьому користувалась юдейськими джерелами.

В кожнім разі, та література, що й ми знаємо, цілком складається з перекладів творів, які грали роль в юдейській теології. Розглянемо головніші за порядком:^{1/}

1. "Логика Авіасаеа" /вид. С. І. Неверова - "Логика іудействуюших по рукописи 1483 р.", "Університетский Известия", Київ 1909 р./ є не інше, як частина твору "Стремлення філософів" - *Maqāṣid al-falāfi* / Альгазалі, арабського фільософа ^{Ібн/}. Перекладений увід до фільософії, а саме логіка та початок метафізики. Зясував походження "Логики Авіасафа" академик П. Коковцов у праці "К вопросу о Логике Авіасаеа" /Ж.М.Н.Пр., 1912, 5, 114 - 133/, визнавши за оригінал перекладу один із гебреїських перекладів, дуже популярних за середньовіччя.^{2/}.

2. "Речи Моисея Египтянина" ^{3/} є ніщо інше, як логіка Мойсея Маймоніда.^{4/} Текст, на жаль, ще детальніше не досліджений, і не зясовано ні характеру перекладу /чи повний./ ні відношення до оригіналу /гебреїського або латинського перекладу./.

3. "Аристотелеви врати" - енциклопедія київських "ожидовіліх", досліджена назверх - як У. Спранським, /"Из истории отречения книг", СПБ., 1908, IV/, так і академиком А. Кримським /"Этнографическое обозрение", 1910, кн. 86-7, "История арабов", т. I, 1911, стор. 127 - 132/, який вказує на арабське походження твору.^{5/}

За. Невідомо /оскільки тексти їх невидані/, чи

зазвичай відноситься до попередньої книги назва "Тайна тайних", що також є перекладом із гебрейської чи арабської мови к Оригінал ІІ, мабуть, - псевдоаристотелевський твір - *Secreta Secretorum*.⁶

4. "Книга повалльная", що цітується в "Логиці Авіасає", може й не існувало зовсім у перекладі; оригінал ІІ - це боз сумніву "Повалення фільософів" того ж Альгазалі⁷, очевидно, як що була перекладена, теж не влоні, а в витягах.⁸

Розуміється, основні завдання історичного дослідження цих памятників - дослідження термінології - що й досі залишаються не розвязаними.

Не бракувало цілком фільософічної перекладеної літератури і в колах ортодоксальних. Але якебудь фільософічне знання можна приписати, мабуть, тільки одному з цих памятників - це І. Пур' юбесюс І. даїаскина, - першому визначному систематичному твору християнської теології, за яким пішли всі пізніші представники як східної, так і західної теології⁹. Пур' юбесюс перекладався ще в Х столітті /уривки/, пізніше в XVI - вже на початку нової доби - Курбським¹⁰. Фільософічний зміст книги має ІІ I-а частину - "Діалектика", в якій І. даїаскин слідує за Аристотелем та Порфірієм.

2. Деякий фільософічний зміст має також і другий памятник - т.зв. "Діоптра" - збірник фільософічних уривків, перекладений із грецької мови. Загальні думки грецької фільософії - тричасність душі, класифікація чеснот, чотири елементи, то що зустрінемо в "Д." зі згадками окремих імен фільософів.

3. Значну кількість уривків, але в значій меншій - фільософічного змісту, а моралізаторських, до того ж часто в неточному цитуванні, або фальшуваних, дають різні збірники - в першу чергу т. зв. "Пчели".¹¹ Цітується і Пітагор, Демокрит, Сократ, Аристип, Діоген, Платон, Аристотель, Зенон, Епіктет та інші. Але вважати "Пчели" за джерело якогось фільософічного інтересу нема чого.

4. Значно більше фільософічного інтересу мають твори святих отців, що їх перекладали від самого прийняття християнства. окремої уваги заслуговують - Кирил Сирійський, Кирил Александрійський, Атанасій Александрійський, Василій Великий, Григорій Богослов, Діонісій /Псевдо/ Ареопагіт.

Але як би не було, читачі їх підходили до творів не з інтересами фільософічними, а майже виключно з релігійним ентузіазмом і захопленням. От-

же й те, що приймалось в Візантії з теоретичним фільософічним інтересом, цілком втратило таковий на україні.

5. Твори середньовічної західної християнської фільософії /як от альберт Великий, Тома Аквінський, Дунс Скот, Раймунд Лулій стала приступні на україні щойно на початку нових часів.^{14/}. Тому на цьому місці ще зарано про них говорити.

Історіографія українського фільософічного середньовіччя має кілька творів.

Перший із них - дисертація пані М. Безобразової /М. Besobrasoff/ "Handschriftliche Materialien zur Geschichte der Philosophie in Russland. Verner Dissertation". 1892. 34 стор. 8/. Праця ця має дуже поверховий характер. Після коротенької характеристики середньовічної темноти /відоме "с мудрими астрономами не бувах и еллінских борзостей не текож" - та под./згадується київська Академія - "схоластика" в ній і "Етика ієраполітика."^{15/}. далі за допомогою випадкових спосилок говориться /хронологічно в дуже великім непорядку/ про перекладні твори /Псевдо/діонісія Аеропагіта, Дамаскина, Василя Великого, "Діоптуру", Раймунда Лулія, "Тайная тайних"/ із вказівками на деякі з московських і петербурзьких бібліостек, де переховуються рукописи/; не кажучи вже про пізніші часи^{16/}, і середньовіччя списано неповно, та насамперед невикористані описи рукописів, чого треба б було сподіватись од автора; відзначимо ще помилкове відношення до "Діоптри" та інш. под. памятників, цитати яких, розуміється, просто переклади з візантійської літератури, без якого будь знайомства з фільософією; дуже поверхові й неясні фільософічні характеристики памятників /"матеріалізм" Б. вбачає вже в країнільгії/ то що; див. стор. 26, 27 і ии./.

В брошури В. Шурата - "Українські жерела до історії фільософії", Львів, 1908, сор. 32, 16°, - зважна частина присвячена саме середньовіччю. Автор згадує Г. Златоустого, Василя Великого, Григорія Нісського та Григорія Казіяенського як "найпопулярніших писателів на Україні"; з їх творів, мовляв, "учиться Україна фільософськи мислити. Познайомлюється з наукою Платона з викладу Плотіна і Прокла", а з творів І. Дамаскина "властивого сх-

ластику VIII віку" назаває "фільософію Аристотеля, його онтологію й логіку"/див. стор. 6/. Розуміється, тут з перебільшення в двох напрямках: поперше, "Україна" була ще за тих старих часів ще дуже малописьменна, отже "популярність" усіх згаданих письменників була дуже вузька, подруге - до отців церкви читачі підходили здебільшого не як до фільософів, а як до теолігів та "поучителів в богоугоднім житті". Шурат переходить далі до характеристики фільософічних упливів на старо-руську літературу. Для образа "душі яко города" Шурат вказує вкі джерело "Золоту книгу" І. Златоустого, там же зустрічаємо і класичний тричасний поділ душі, що є загальним у платонізмі й неоплатонізмі.^{17/} Неоплатонічну психольогію вбачає Шурат і в "Слові о полку Ігореві" /растекашася мислію по древу/, "по мислену древу" - мається на увазі "древо категорій" Порфірія^{18/}; "стагну ум крепостим своєм і поостри сердца своєго мужеством" - "ум" - античні, "кріпость" - Эуменій, "мужество" - Античні^{19/}; фільософічний зміст -сила впливів і "жалость ему знажение заступи" і сми Святослава^{20/}; "Троїкі" - від три^{21/}. Далі згадується наука українців за кордоном ще від XIV в. Безпосередніх фільософічних указівок тут не подано. - Праця Шурата в цілім цікава, але повна "перебільшення і необережних тверджень.

Втретє цього періоду в систематичній викладі торкається Г. Шпет /бр. 47/, усього 38-44, де і російське і українське середньовіччя сполучені/. Не даючи нового матеріалу, Шпет історично освітлює невелику кількість суто фільософічних "творів", що були в старо-руській літературі. Але Шпет вважає неможливим розуміння цієї літератури читачами, вона хіба тільки викликала "теософічну побожність", або мала "магічну чи теософічну сугестію" /42-43/, отже в ній - повна відсутність якогобудь фільософічного значення. Розуміється, це є згущення фарб, що почасті пояснюється тим методичним відблиском, який кидала в очах Шпета на київську добу пізніша Москва. Очевидно, перекладачі самі, зокрема "окидовілі", входили в зносини з якими-сь культурними й фільософічними колами жідівськими /або арабськими/, й хоч вузьке, "але якесь поширення фільософічна думка на старій Україні мала.

Примітки.

1/. Веремо тільки ті твори, про які відомо, що існували українські їх списки.

2/. Альгазалі вмер р. 1111. Про нього див. C. Prantl: *Geschichte der Logik im Abendlande*. Bd II, 367-380; Cara de Vaux: Gazali. Paris. 1902; ред. M. Horten в Archiv für Geschichte der Philosophie. 20. 1907, - 245-9; також коротко у M. Horten: Arabische Philosophie. М. 1924. латинський переклад "Maqāyat id al-falasifa" виданий: 1. P. Lichtenstein Venetius. 1506- "Logica et philosophia Algarali arabis" та 2. J. Beur: Al-Gazalis Maqāyat id al-falasifa / тільки 2 перших гла-ви. Leiden. 1888.

2/ "Авіасаф" визначає Альфарабі - арабського філософа IX-X віку. Раніше "Логіка Авіасафа" йому і приписувалась. На основі дослідів Коковцова зливається припустити, що переклад зроблено в псевдоепіграфу, що носив ім'я Альфарабі.

3/. див. А.І. Соболевський - Переводная литература Московской Руси XVI-XVII вв. СПБ. 1903 він же - "Памятники древнего письма и искусства", 133, 1899. Возняк М. - "Історія укр. літ.", IV, 2.

4/. М.М. / 1135-1204/ середньовічний аристотелік. Про нього див. A. Stöckl: *Geschichte der Philosophie des Mittelalters*. II. Mainz. 1865, ss. 265-299; L.J. Levy: Maimonide. Paris. 1912; "Mose ben Maimon" етірник I. Lpz 1908. - Переклад, очевидно Маймонійового "Vocabularium logical" / лат. перекл. / що виданий не раз - Venetius. 1550- Fiamenghe a.M. 1846.

5/ рецензія Л. Бедржицького / "Русский Филологич. Вестник", т. 66 1911/. Цілком необґрутоване твердження Шурата / див. нижче ст. 16/; "Аристотелевы Враты" це "Діялектика" Перфірія.

6/ див. R. Forster: De Aristotelis quae feruntur secretis secretorum commentatio. Kiel. 1888. Зміст IV переважно фізіогномічний. Видання R. Forster'a: Scripta physiognomica та T. Henderson: London, 1898.

7/ видане в перекладах - Cara de Vaux: Musicon 1903 і дамі; Miguel Alin Palacio: Zaragoza, 1901, старий латинський переклад передруковується в творах Авореса / біля 50 видань, починаючи з 1472 року, найліпше видання Venetius. - 1553/.

8/ Про це - у Коковцева,

9/ західної - через Петра Ломбардського - liber quantus sententiarum — ; про нього див: F. Potois: Pierre Lombard, son époque, sa vie, ses écrits, et

своє вплив. Paris. 1881; Morgott в Kirchenlexicon
Seesberg в "Realencyklopädie der protestantischen
Theologie"; O. Balzer: Die Sentenzen des P. L.
(Studien zur Geschichte der Theologie und Kirche), 1902, VIII,
5/; J. Amat: P. L. et ses sources patristiques / "Bull.
de litt. ecclés." 1906, 3/; J. de Ghellinck: The liber
Sententiarum / "Dublin Review" 1910, 1/. - Видань
десяtkи, найновіше в "Натрольогії" Migne'a, лат.
серії, тт. 191-2. Прицирліва згадка у Радлова op. cit.,
5 є найменше уґрунтована. Про дамаскіна хоч би у
Krimbaecker'a: Geschichte der byzantischen litera-
tur. Видання у Migne'a в грекькій серії, т. 93. Про
фільософічний зміст Пурпур Гробовця - у C. Prantl'a:
Geschichte der Logik im Abendlande, 1855, I, 657 і
слід.; M. Grabmann: Geschichte der scholastischen
Methode. Freiburg i Br. I-II. 1909. 1911 / passim /; T. A. Pinier
J. Damascène. Straßburg 1862; J. Languet: Vob. von Dama-
scus. Gotla. 1879; V. Ermoni: St Jean Damascène. Paris.
1904; J. de Ghellinck: les œuvres de Jean de Da-
mas. — Revue des questions historiques. 1910/.
Новий переклад А. Бронзова - "Точное изложение пра-
вославной веры", СПБ. 1894. До цього див. літературу
про Курбського / напр. в Методології" Перетца, вид.
р. 1914; спеціально про переклади Дамаскіна - Архан-
гельський - "Очерки по истории западно-русской лите-
ратуры XVI-XVIII вв.", II., 1888, або Л. Бедрицький в
"Русе .Филологи .Вестнике", 1915 р./.

10/. Пізніше - в XVII в. - Епіфанієм Славіне-
цьким.

11/. див. у Кримбаєкера op. cit., також М. Безо-
бразова в ЖМНПр. 1893, ХІ. Літ. у Перетца, op. cit.

12/. див. цитовані твори іст.-літ. змісту. Заміт-
ки у М. Безобразова, див. нижче.

13/. Показчик перекладів див. в істор.-літер.
працях / вказівки у Перетца, op. cit. /; характеристику
фільософічного значення й указівки літератури у Keber-
Weg'a / останнє вид. M. Baumgartner'a / див. ще
Голубинський - "История русской церкви".

14/. див. дальший § 8, почасти § 9.

15/. див. дальший §.

16/. Неповнота щодо їх величезна. Так, не ви-
користані описи Київських бібліотек; коли вже гово-
рити про К. Академію, без цього не можна обійтись; зо-
всім не згадується масонська література; для XIX
віку називаються тільки "Листи до Гереса про Скво-
роду" / див. "Телескоп", 1835, 26, № 5-6/.

17/. Не виключені й інші можливості виливів,
бо й образ душі - міста і тричасний поділ душі за-

надто розповсюджені, щоби для них шукати спеціально фільософічного джерела /див. у самого Шурата вказівки на можливість інших джерел - стор. 12/.

18/. Розуміється, занадто штучне пояснення!

19/. Але чому "мужество" - в серці? у Платона в серці живе Эурион? Чи це часом не переклад імен чеснот - Борід, Борисон, Ауріа?

20/. Треба звернути увагу на дуже вчені, але не завше до речі наведені цитати Щ. Чи треба в справі загальноприйнятого тричасного поділу душі цитувати Альберта Великого, Немезія, Адеяра Батенського /про яких немає сумніву й у Шурата, що їх тоді на Україні не знали/ або до "Жалость ему знамение заступи" - речення, що базується на зовсім простому псевдохристиянському спостереженні - згадувати Платона, Халцидія, знов Адеяра Батенського? до товищчання снів, що є загальною вірою усіх народів за всіх часів - притягати жідів, Халцидія, Немезія, Плотіна, Порфірія, та ще літературу про них.!

21/. Знов згадуються пітагорейці, Халцидій, Григорій Назіаенський, Августин, Тієрі Шартрський, Петро Ломбардський... Між тим "три" належить навіть до примітивішої, абсолютно нефілософічної містички чисел! Про "Слово" ще Шурат: Пісня про ісіїд Ігоря Святославича. Л.1907, стор. IV, а також його ж: Св. Іван Златоустий на Руси. Л.1908, стор. 10. Обидві ці брошюри не дають нового матеріалу в порівнянні до цитованої вище праці Шурата.

XVII - XVIII віки.

6. Київська Академія в XVII-XVIII віках.

Комосальне значення для розповсюдження фільософічного зняття на Україні мали ті конфлікти православія з католицтвом, що розвинулися в XVI-XVII століттях в уснародні боротьбах. На цьому ґрунті повстало два змінчи, що відігравали важливу роль в зближенні з духовними точками Заходу - це релігійна полеміка й національна школа. Як релігійна полеміка з необхідністю вимагала вищих теологічних студій, так і народна школа, що повстала і розповсюдила зусиллями національно-релігійних організацій - "братьств" - приivedа до зору нізування вищої освіти з релігійним забарвленням.

Потреба студій привела до навчання за кордоном, що ним у першу чергу скористувалися католики та уніяте, що відвідували католицькі, зокрема єзуїтські, школи по Європі; але й православні у світській, протестантській і навіть католицькій школі /з тимчасовою зміною конфесії/ знайшли почести те, чого шукали.⁴ Завдяки цьому навчанню на Україну, крім освічених теологів, прийшли й писані та друковані твори теологічні й фільософічні.⁵

Повсталі на Україні і школи спеціально-теологічні, католицькі й уніяцькі⁶, а також і православні⁷, нарешті в зв'язку з розвитком на Україні протестанського руху⁸ і протестантські.⁹ Фактом найбільшої ваги було заснування Київської Академії¹⁰, що стала за короткий час не тільки духовною вищою школою а й смі-депер-університетом де вчилися представники всіх верств українського суспільства, в першу чергу шляхти й духовенства і з якою /ак до XIX століття/ виходили не тільки духовні, але й світські - наукові й культурні діячі.¹¹ До Академії вже з найраніших часів входили діставати вищу освіту представники всіх православних країн і народів.¹² Пізніше з Київської Академії вийшли діячі, що понесли духовну освіту до сусідньої Росії /в Московську Академію/ і в значній мірі були посередниками у зносинах Росії з Заходом.¹³

На фільософію, що тут вивчали в Академії, в українській літературі встановився твердий погляд, як не "схластику", при чому це слово, що має в науковій літературі певний сенс, розуміється дуже загально, як "суха" вченість, "що поринула в теологічні тонкості", як "не торкалась живого життя", що є тільки "гра сло-

вами та "бездушне розумування", сколястика це - "мало кому потріоні річі", сколясти - "красномовні балакуни", цінність цілої епохи в українському духовному житті є "сумнівна"^{14/}. Ми вважаємо натомісъ, що історик не має права обговорювати минуле з сучасного нам пункту погляду ^{15/}, та до того вимагати від теології і фільософії, щоб вони служили якісь стороннім їй цілям.^{16/} Як побачимо далі, та як почасти визнають і ті, хто вживає назви "сколястика"^{17/}, Київська наука була влісне не сколястикою середньовічною, а тією "неосхолястикою", що на Західі розвинулась у період антиреформаційних рухів і що робила спробу синтезувати сколястику середньовічну та античність, що Європі стала близька й приступна після часів ренесансу.^{18/} Та треба додати до цього, що і сколястику середньовічну тепер наука не вважає негативним явищем; у ній було багато негативних рис, але багато й такого, що було неосхідним і потрібним моментом у розвитку фільософічної думки.^{19/}

Лише в перший період - до 3/4 XVII століття зустрічаємо в Київі теологію і фільософію, орієнтовані переважно на середньовічні традиції /як я підкреслив, синтезовані з певними елементами ренесансу/, з кінця XVII століття встановлюється відношення з сучасними /в первую чергу, розуміється, релігійними/ течіями європейської думки.

Пози межами київської школи стояли в ХУІІІ в. Кирило Траквіліон Ставровецький, що випустив в Потчайві 1618 р. "Зерцадло богословія", де освітлені, м. ін., є фільософічні проблеми ^{20/}, та Касіян Сакович /був деякий час у Київі/, якому належить книжка "Трактат о душі". Класичн. 1625, ^{21/} Обидва твори з фільософічного боку потребують найуважнішого дослідження.^{21a/}

В Академії, розуміється, на першому місці стояла не фільософія, а теологія. Тому й перший виданий твір, що вийшов з кол. Академії і що близче зв'язаний із ім'ям Петра Могили є твір теологічний, а саме "Православное исчисление веры кафолической и апостольской церкви восточной", що був "першою і, здається, до XIX століття єдиною глибокою спробою систематичного продовження й розвинення діла дамаскійна"^{22/}, себто, спробою утворення православної системи теології. Цей твір знайшов визнання не тільки з боку православної ієрархії, ставши "Зимволичною книгою" православних християн^{23/}, але і з боку західної теохії, для якої він став основовою дослідження сх. дного християнства. Філь-

софічно твір цей мало освітлений дослідниками ^{24/}
Також мало знаємо ми й про викладачів фільо-
софії у Академії. Їх виклади були, розуміється, ду-
же ріжкої вартості; тим більше, що професори не
спеціалізувалися на фільософії, а переходили до неї
від інших теологічних фахів. Тому нам дуже мало
говорять імена більшості професорів Академії ^{25/} що
викладали фільософію протягом XVI-XVII в. Це були ^{26/}
І. Горбаткій, І. Гізель, Йосаф Кроковський, Сільван
Озєрськи, Ст. Яворський, Прокоп Калачинський, Ін. Поп-
новський, Варлаам Ясінський, Зарудецький/26/- в
XVII віці, І. Турбівський, А. Дубневич, Ст. Калиновсь-
кий, Мих. Казачинський, Сільвестр Кулєска, Йосипей
Галаховський, Т. Александрович, Т. Щербацький, Г. Ко-
ниський, Сам. Міславський, Іав. Нацинський, Ін.
Прощевіцький і Маліновський/ - XVIII в. І все вони
зовсім не повинні назавше залишитися для нас тіль-
ки іменами. Від більшості їх дійшли до нас записки
лекцій латинською мовою, часто від ріжних років і
ці записи переписувались і читались, несучи фільо-
софічну освіту поза межі Академії; зустріваються
вони не тільки в архіві Академії та не тільки ^{27/} в
Київі і не тільки на Україні. Науковий розгляд ру-
кописів, вияснення їх змісту ^{28/} звичайно: діалектика,
м'огіка, фізика й метафізика; часто навіть у назві
однічається аристотелянський їх характер ^{27//}, дже-
реде за якими вони складалися й одмін, що мають ку-
рси ріжних професорів - це найнагальніше завдання,
що стоїть перед дослідником розвитку фільософії
на Україні. Немає сумніву - це не є оригінальні
твори, на них мало відбивалась індивідуальність ав-
тора, а більше - впливи джерел, за якими складались
ці за сучасною термінологією "підручники", їх дос-
лідження дасть може більше даних для історії нав-
чання фільософії, ніж для історії фільософії ^{27a/}
Але немає сумніву й у тому, що все ж фільософія,
що в сухих шкільних формах привчала учнів до си-
стематичного думання й що зумовила як можливість
зближення з фільософічною суспільністю в XVIII ві-
ці, так і розвитку самостійної думки в XIX в. Філь-
софічна традиція культурна надто важлива річ, щоб
можна було її ігнорувати у силу її, мовляв, "сколя-
тичного" характеру. Сковорода був би без цієї
традиції неможливий! ^{28/-2}

Треба агадати й киян, що викладали в XVIII ві-
ці в Академії в Москві ^{29/} - це: Теофілакт Допа-
тинський, Стефан Прибілович, Йоаким Богомолевський,

Іоасаф Томілович, Гедеон Вишневський, Теодосій Туккевич, Василь Виговський, Герман Концевич, Інокентій Нерунович, Антоній Кувечинський, Константин Брдський, Варлам Гловачький, Володимир Каліграф /приятель Сковороди/, Іоан Козлович, Іриней Братановський³⁰, хоч серед них і менше було видатних вчених, ніж у Київі.

Ми можемо установити що сане знали і студіювали з фільософів у Київі та в інших місцях України в XVII віці. Довідатись про це можемо на підставі відомостей про бібліотеки окремих осіб³¹ та описів тих рукописів, що збереглись до наших днів, поки рукописи ці не видані й не досліджені³². Знайдемо тут згадки: про Аристотеля /органон, фізику, метафізику, етику, політику, поетику/, Плутарха, Філена Олександрійського, Цицерона, Сенеку, Квінтіліяна Весція, про "життєписи фільософів" Діогена-Лаерція, про Стобея, Псевдо-Галена; а ні Платон, а ні Плотій ніби не звертали на себе великої уваги; далі йдуть, разуміється, дуже повно представлені фільософи патристики на чолі з Августином, але в них, безумовно, найбільше цікавились сутє теологічними їх думками; середньовіччя представлено, як згадками про видатніших фільософів - Петра Ломбардського, Альберта Великого, Ансельма Кентерберійського, Тому Аквінського, Бонавентуру, так і про менш відомих, і почали представників не пануючих у сколястиці думок - Гуго де Сен-Віктора, Гуго Страсбурського, Абеляра, Раймунда Лулія,³³ дунса Скота, Роберта Голькота³⁴,

Thomas'a Rosnatensis, *Michael'a de Vratibaria*,³⁵ *Ioann'a Glogoviensis*³⁶ й ін. Разуміється, дехто був відомий лише з других рук, зі збірників або парадрафа, але в цілому не тільки ортодоксальна фільософія, але й оригінальні течії, напр. исміналізм пізнього середньовіччя були на україні відомі, хоч і великими проти заходу запізненням. Потрібують ще уважнішого дослідження підручники інших шкіл, що їх одвідували українці /насамперед католицьких-на території України/, рукописні записи, що їх привозили зза кордону на Україну;³⁷ окремої уваги заслуговують як рукописи, так і друки з монастирських бібліотек, зокрема Західних земель України; немає сумніву, що наведені дати ще значно поповнятьсь³⁸, а дослідження курсів фільософії допоможе засувати які саме твори й у якій мірі студіювались та використовувались.

Окремої уваги варти два діячи київської школи, що на іншому грунті придбали ширшу славу і тво-

ри яких є /почасти/ видруковані й досліджені. Пі два діячі, що приймали участь у церковних реформах Петра - Стефан Яворський та Теофан Прокопович.

Власне фільософічний твір Ст. Яворського, його курс лекцій "Ad optimum philosophicam" 1690-1698 читаний залишається новидрукованим; на той час видана його поетика, читана в тих самих роках/- "Риторическая рука" /перевод Ф. Полікарпова з лат./ СПБ. 1878 /вид. "ООЦ. Любителей Древней Письменности" т. XX/; лише по смерті його вийшов в головний ^{37/} теологочний твір його - "Камень веры" М. 1728, виданий Теофілактом Лопатинським; цьому творові довелось знов викликати увагу Заходу до православної церкви ^{38/}. Дрібніші теологочні трактати видані у "Присягненнях к Черниговским Епархиальным Ведомостям" 1861, 9, 10; "Проповеди" видані в М. 1804-5 р. у III-х томах; листування розкидане в різних виданнях /див. у С. Маслова еп. ст./; невидані рукописи переховувались у архіві рос. Синода. Досліджені кількома вченими теологочні ідеї Ст. Яворського мають на собі відбитку католицьких упливів теологочних і фільософічних і оригінальні лише в частинах, що з ерудицією і глибиною думки розвивають православні пункти погляду ^{39/}. Хоч літературна діяльність Яворського і проходила в межах російських інтересів, але, разуміється, вона є цілком продуктом київського життя й київської науки ^{40/}.

Представником протестанського впливу в теологии був Т. Прокопович. Його діяльність у Київі також увірвалась із переходом до Москви, а більшість його теологочних творів видана лише у 2-й половині XVIII в., коли їх значення в великій мірі вже було слабе. Фільософічні лекції Т. Прокоповича не були видані зовсім, між тим вони принесли до Академії нові впливи й відомості про нову фільософію - Бекона, Декарта /див. далі/ і розширили обсяг фільософічних наук, що викладались ув Академії. Ще дещо з раніших творів Теофана втрачено ^{41/}. Друком вийшли такі твори ^{42/}: 1. Первое учение отроком, СПБ. 1720, 2 вид. 1722; нім. переклад вийшов без зазначення року видання; 2. Регламент духовный 48+17 стр. СПБ. 1721, 2 вид. 1723; німецький переклад SPtbg. 1721, Damig. 1724, 1725, лат.- СПБ. 1785 /також "Подире Собрание Законов" т. VI, № 3718/43/; 3. Правда волі монаршей. Во определении наследника державы своєї. 59 стр. М. 1722, СПБ. 1726, нім. В. 1724 ^{44/}. Ці обидві праці свідчать про безпосередній уплив на Теофана Західно-Європейської фільософії держави-Гро-

ція, робота і Пуфейдорфа. - 4. Истинное оправдание пра-
воверных христиан, крещением поливательным во Хри-
ста крещаемых. СПБ. і М. 1724; 5. Проповідь з приводу
смерти Петра /ріжні назви/ СПБ. 1726, 1819, 1831, лат.
переклад Ревель та Гамбург, 1726, нім. переклад Гам-
бург 1726. Вже тільки по смерті Прокоповича і з
значною через запізнення втратою їх наукового зна-
чіння зявляються головні теольгічні й ін. твори
його: 6. *Miscellanea sacra. Vratislaviae* 1744;
7. *Vorläufe, wie ein Prinz in die christlichen Religion soll unterrichtet werden.* 1756^{45/}; 8. Христианское учение о
Боге, о Промысле, о Законе. Могилів, 1761 /вид. Геор-
гій Кониський в перерібці - сироба Гатехізиса/;
9. Слова и Речи. СПБ. 1765, III /Проповіді/; 10. Разу-
ждение о бессожжии М. 1774, 2 вид. М. 1764; 11. *Epistola*
Illustrissimi ac reverendissimi Th. R. M. 1776; 12. De
logibus et regulis disputationis cum aliis institutional.
/в додатку до Г. Chr. Baumesteri Елемента філо-
софіїа експерісії..... *uitus iuventutis Rom-*
sae adornata. Edidit N. Бантін-
Камінські, М. 1777/; 13. О неудобоносимом иже М. 1784,
в лат. пер. брт.. Головний твір Теофана оброблений
С. Міславським: 14. *Christianæ orthodoxæ theologia.*
тт. I, II, III, V. Königsberg. 1773-5^{46/} 2 вид. Leipzig.
2 тома 1782, 1792, VII-VII тт. М. 1776. 15. Яко IV том
цього твору - окремо - *De processione Spiritus Sancti.*
1772, Gotha. 1784 /також оброблений С. Мілавським/;
також важливі дрібніші праці зібрани в 16. Богослов-
ский сочинения М. 1774^{47/}; 17. Разсуждение о книге
Соломоновой, нарицаемой „Песнь Песней“ М. 1774, 2 вид.
М. 1784. 18. *De arte poetica libri tres.* Чернігів, 1786
/вид. Георгія Кониського/. 19. Листи видані пізні-
ше /воповнення до "Epistola" і листи з "Epistola"
в російськім перекладі/ у "Трудах Київської духов-
ної Академії." 1862, I; 1865.- Теольгічні твори Те-
офана виявляють його ерудицію, письменницький та-
лант і безсумнівну залежність од протестанської^{48/}
теольгії, але залежність не некритичну і сліпу. Те-
офан йде багато де в чому за працями видатніших
протестанських теольгів Будея, Гергарда, Квінштед-
та^{49/}, але знає - і полемізує з нею - і католицьку
літературу^{50/}, користується широким і свободно пас-
трицтвою, розвиває самостійно і в звязку з київсь-
кою традицією /Могила, Зерніков/ ті пункти, де пра-
вославна церква або автор додержуються своєр. дних
поглядів^{51/}. Головна заслуга Т. Прокоповича є вве-
дення до київської теольгії наукової історичної
методи. В основі ці твори належать ще до київських

часів і характеризують навчання Теофана в Академії. Його фільософічні лекції ми знаємо тільки посередно, - і в них, як агадано, він привносив новітню фільософію й сучасні думки^{52/}.

Треба агадати письменників, що працювали раніше, і в творах яких теж треба шукати фільософічних упливів та ідей. Це Адам Зернікав - німець, що переїхав до православія і якому належить видатний твір /рукопис/ "De mysticis spiritu sancti", що використав і Теофан^{53/}, Лазарь Баранович, у творах якого зустрічаємо перші спроби фільософії історії на українському ґрунті, нарешті Іоанікій Галятовський, що в його писаннях відбиваються всі характеристичні риси київської вченості.

XVIII вік і окрема зміни навчання й настроїв за часів Т.Прокоповича / в почасти й перед ним уже/ привели в Академію фільософічну сучасність. Зустрічаємо в Академії знайомство з письменниками ренесансу - насамперед із Еразмом, Гемістієм Плетоном, Беконом^{54/}; ще більший інтерес викликав декарт^{55/}, а система картезіянца Пурхоція стала на деякий час підручником фільософії в Академії^{56/}, рівночасно користувалися безбарним фільософічним лексиконом Шовена^{57/}. Були в Київі відомі й ріжні представники модерних течій, що так або інакше були звязані з картезіянством: А.Номенський, Гуга Гроцій, Пуффендорф, Гобз; можливо тільки посереднім було знайомство зі Спіновою^{58/}. Мабуть, лише окремі люди знали безпосередньо Лейбніца /лайбніціанцем був Володимир Каляграф/^{58а/}; але школа Лейбніца-Вольфа витіснила з Академії остаточно аристотелізм, що лише тимчасово був посідив Пурхоцій; з середини віку^{59/} підручником фільософії в Академії став курс вольфіанця Фр.Хр.Бамайстераб^{60/}. Хоч і картезіянство й вольфіанство свого часу відограли велику творчу роль в розвитку фільософії^{61/}, але на Україні і їх історія, розуміється, належить більше до історії навчання, та історії культурних інтересів, ніж до історії фільософічної творчості. Тоді як англійська фільософія по Тобзі^{62/} була у Київі, здається, невідомою французька популярна фільософія /Фенелон, Вольтер/ знайшла шляхи на Україну, але вже не через Академію, а через шляхетські кола і, мабуть, у звязку з російською модою^{63/}.

Рукописи курсів лекцій також недосліджені для XVIII віку, як і для XVII. Одмітимо лише, що дух Т. Прокоповича не відразу завоював собі місце. Зміниться зміст і обсяг курсів, описи яких ми маємо. Об-

сяг фільософічних предметів поширюється і приймається звичайна Вольфіанська схема: логіка, онтологія, психо-логія, космологія, природна теолого-логія іноді ще доповнюється етикою, природним правом, історією фільософії. Та і тут маємо чекати на розроблення матеріалів.

Протягом XVIII віку на Україні вийшло друком лише 3 твори, що мають якебудь фільософіче значення. Це: 1. Іфіка ієраполітика або Філософія нравоучительная, символом приуподоблення наясненая к наставлению и пользе юным, що складена А.Міславським при участі братії Печерської; 2. Богословие в пользу православных. Чернігів 1710, 1711 pp.^{64/}; 3. Філософія Аристотелева,... изданная Київской Академіи префектом Михайлом Казачинским на российском и польском языках. К. 1742. До цих книг треба би приєднати ще 4. *Compendium orthodoxae Theologiae doctrinalis*. 1786, що в читанні в Академії викладами Сильвестра Куллябки^{65/}.

Як бачимо розквіт Київської Академії привів до відходу найталановитіших її представників на північ, де вони почали залішились і без того вузького поля впливу, що мали дома. Така сама доля й діячів XIX віку. Лише частина їх знаходить твердий ґрунт на чужині. Але майже всі кидають рідний ґрунт. Причини цієї трагічної ситуації - поза можеми розвитку фільософії; тому ми їх тут обговорювати не будемо.

Примітки.

1/ див. огляд у М.Грушевського. Історія т. V, та вказівки літератури в історіографії Д.Дорошенка.

2/ Ми в далішому не зупиняємося на творах цієї полеміки докладніше. Огляд її література про неї - у творах, згаданих у примітці 1 та в С. Ефремова й М.Возняка, в їх історіях літератури.

3/ Про діяльність "брацтв" - див. літературу у творах, згаданих у прим. 1, 2. На вищій школі зупиняємося далі. До цього ще - Хв. Тітов: Стара вища освіта в Київській Україні - кінця XVI-початку XIX віку. Київ. 1924 / на жаль без кінця й приміток/.

4/ Готовимо до друку ширший огляд матеріалу, присвяченого темі цього §. Тому тут не завше дамо детальні бібліографічні вказівки. - "Ruthenі" зустрічаються в теолого-логічних школах і по університетах по всіх усюдах - більше по більших містах-у

Празі /з 1379 - спільний з поляками інтернат/,
Кракові /з 1409 р. інтернат/, Вільні /з 1585-1601
із 197 утів - 15 укр./, Ольмюці /1580 р., з 46
утів - 3 укр./, Інгольштадті, але також і в Від-
ні, Лейдені, Ляйпцигу, Амстердамі, Парижі, Оксфорді,
Камбріджі, Падуї, Данцигу, Кенігсберзі, Римі, Геттінгені,
Единбурзі /див. згадки у Шпета ср. ст., Шурата ср. ст., Огієнко ср. ст., Тітова ср. ст., Грушевського:
з історії релігійної думки, Кріпякевича ЗНТШ.
1912, 112 стор. 12, 25 і ін., К.Харлампович: Малорос-
сийське впливання на великорусскую церковную жизнь,
т. І. Казань 1914/. - З українських теологів, що дія-
чів релігійного руху XVI-XVII вв. за межами Ук-
раїни вчилися, і. ін., Могила, Касіян Сакович, Киш-
ка, Сапіга, М. Смотрицький, Сільвестр Косов, Ю. Немі-
рич, І. Ієвлевич, Лазарь Баранович, Іосиф Курцевич,
Варлаам Ясинський, Т. Земка, Інокентій Гизель, Адам
Зерніков, Іос. Кроковський, Стефан Яворський, Т. Прокопович,
С. Тодорський, Ісаїя Трофимович, Зиновій
Старушич, Д. Націнський, Т. Лопатинський, Г. Вишневсь-
кий, Вол. Каліграф. /див. вказівки в тільки-що цит.
працях. у Харламповича ср. ст. згадується ще кілька
імен українців, що вчилися за кордоном, а працюва-
ли в Москві/.

5/ див. напр. замітка в Шурата ср. ст. стор. 31,
також М.Петров: Описание рукописей церковно-архе-
ологического музея при Киев. дух. Академии. К. 1874-9
Чого ж "Описание Киевских рукописных собраний"
в "Чтениях в Исск. Обществе Истории и древностей"
М. 1892-1904 і окремо III вип. /цитую як - "Петров"
I, II, III, IV/. - питання, що з фільософів стало ві-
домо на Україні, а освітлю далі.

6/ Напр., у Острозі, Перемишлі, Луцьку, Львові,
Ярославі, Київі. Записи лекцій з них є в київських
книгозбірнях /див. Петров ср. ст./.

7/ Крім школи Острозька Академія /1580- кіль-
ко 1608/. в "Палісаді" З. Копистенського згадується
її професор "математик, астроном і фільософ" Ян
Лятош. Згадані в попереднім § переклади Курбського
/Дамаскін/ теж звязані з Острогом.

8/ див. О.Левицький в "К. Стар." 1882 р. також
в "Архіве Єго-Запад. Руси" I, 3, М. Грушевський-
з історії реліг. думки значно обмежує значіння
протестантського /соцініанського/ руху. Але на Ук-
раїні й далі були міцні симпатії до протестантиз-
му /Т. Прокопович, Сковорода, Кирило-Методівці, Го-
голь і ін./.

9/ Академія в Ракові. Про її діячів та про

Більссофічне навчання в ній не знаємо нічого близького. Взагалі близька характеристика ідейного впливу протестантизму на підставі літератури, що її маємо, є не легка. А проте протестанський рух дуже вакливий для вірної оцінки української народності релігійності. Про спроби наближення протестантизму і православ'я - див. у Грушевського ср. cit. стор. 58-60, 82; вакливий факт є постійні звязки київських теолівогів із Конігсбергом. До цього К. Харлампович в "СПБургских Церковных Ведомостях" 1913 р. № 12.

10/Про заснування Академії та історію її розвитку див. тепер цит. праця Хв. Тітова. Дальшу літературу: див. у Д. Дорошенка ср. cit. / праці Ст. Годувеса, М. Петрова, Хв. Тітова, Серебренікова, Е. Вишневського.

11/Про це фактичні й цифрові дати - в Тітова. Що в 1/2 XVIII віку число учнів Академії зі світських кол було більше, ніж число дітей духовенства. Київське "Хворінство" піднімало питання про перетворення Академії на Університет. - див. у Тітова також списки учнів академії. див. далі § 9, 10, 11.

12/Див. також дати в Тітова. Серед учнів Академії були представники всіх православних країн, або країн, де живуть православні /навіть був підданний венеціанської республіки/; вчився в Академії і син шотландця П. Гордона, що жив в кінці XVII в. в Київі /див. К. Харлампович ср. cit. стр. 413/.

13/ Вкажемо тільки на вичерпуючу працю акад. К. Харламповича, що цитов. вище, див. ще жт. в дальших примітках.

14/Цитую С. Ефремова: Історія укр. літ. 1924, I т. стор. 150, 157, 178; М. Возняк т. II, 105, 298, 300, 301, 315, 326; М. Грушевський зокрема "З історії релігійної думки" стор. 68, 80, 81; розуміється, що більш рішуче В. Коряк: Нариси історії укр. літ. т. I. X. 1925, стор. 186-7 і ін.

15/Тому не можна визнати правильними і спроби М. Сим'євича /невиданий твір, що реферує Багалій: Сківрода. X. 1926 стор. 349 і далі/, що хоче винайти в київських учених і закон збереження матерії й теорію еволюції то що.

16/Не можна, розуміється, вимагати служби стороннім для неї цілям і від якоїсь іншої культурної сфери. Проте всі цит. автори оцінюють теолівогів XVII віку з пункту погляду успіхів національного руху та до того ж "Інтересів народних мас", перед-

няття Україною "Західно-европ. світи" то що.

17/ див., напр., Сфемов стор. 186. Як віяско увляють собі цю споху на Заході цит. автори - видно з того, що, напр., Вознак закидає Галатовському що до того, мовляв, "не дійшла наука Ньютона" / ор. ат. II. 326/, м. т. Галатовський вибр 1688 р., а "Principia" Ньютона вийшли 1687 р., що ж до Коперника, то відношення і Люттера, і Меланхтона до його ідей було цілком і гостро негативне. Протестантизм, що його, напр., Грушевський вважав прогресивним фактором, ніби розаруйнувавши сколастичну теологію, в дійсності зараз створив свою власну "сколястику", що дуже мало характером своїм одріжнялась від католицької / див. P. Petersen : *Aristotelische Philosophie im protestantischen Deutschland*. Lpt. 1921, Е. Спекторський: Проблема соціальної фізіки в XVII в. т. II, Київ, 1918/. Історичне значення протестантизму - зовсім не в тому, що він сприяв розвитку модерності науки. - Щодо характеру епохи проти реформації, то див., напр., праці E. Gothein : *Ignatius von Loyola. Halle*. 1895, Його-ж: *Reformation u. Gegenreformation*. М. 1924/2 вид./, і окрема стор. 105-123, 179-189; також, напр., W. Waibach: *Der Barock als Kunst der Gegenreformation*. В. 1921 і Його-ж статте-*Barock als Stilphänomen* в "Deutsche Vierteljahrsschrift für Literatur" - інд Geistesgeschichte. 1924/2 м. 1922 / для нас в цих працах важливі не їх висновки, а самий напрям дослідження/. - До речі - цей характер часу знайшов свої ще більш яскраві вияв у українській поезії й театрі тих часів, ув архітектурі й мальарстві - стиль барок вже-ніяк не примирити з "середньовічним" світоглядом! Українська "сколястика" це типова "барокова сколястика".

18/ Вкажу тільки на праці таких дослідників, як P. Duhem для історії науки, M. Grabmann, Gilson, M. Heidegger і сила інших - для історії фільософії. Позитивне значення середньовічної думки зумів оцінити в XIX віці навіть український позитивіст В. Лесевич / див. § 14/.

19/ див. у Голубова ор. ат. и А. Родосский: Описаніє старопечатных и церк.-славянских книг, хранящихся в библ. СПБ. Дух. Академии, I. 1891. Фільософічні погляди Ставровецького /за звичайними викладами/ є ніби аристотелізм, але з певним упливом /ренесансово-го?/ пілатонізму. - М. Вознак незадоволений, зустрінувшись у Ставровецького янголів. Але-ж янголів зустрінемо і у Спінозі /*Cogitata metaphysica*. II, 12/, і у Лайбніца /*Theodicee*. §§ 120, 310/, у Канта /*Religion* вид. 1793 р. стор. 119/. - Про Ставровецького /и. иш.

і яко про фільософа / с / новидрукована, праця С.Мак-
слова.

20/ Треба їх порівнання хоч би з коментарем
Т.Аквіната до "De Anima" Аристотеля / с видання Р.
Л.Англії Pisotia 1925/ .

21/Фільософічні елементи знайдено і в "Воль-
шом Катехизисе" Лаврентія Зіанія, Москва, 1627/-
у Ф.Кітського; в ТКДА. 1898, і в "Книге о вере"
/Москва. 1648, автор, може, - Епіфаній Славінський/ дзв.
С.І.Калужняцький: Игумена Нафанаїла "Книга о вере".
в "Чтениях Моск.О-ва Истории и Древностей Российс-
ких" 1886.

22/ Ця характеристика у Шпета ор. ат., стор.45.

23/ "Исповедание" "вийшло силою видань. В біб-
ліотеці британського музею їх 11 / немас київських/,
не рахуючи видань у збірниках укупі з іншими памят-
никами подібного характеру.

24/ Звертаємо лише увагу на гіпотезу Шурата
ор. ат., що Могила вчився в учителя Декарта-Варона. Ми
не знайшли ніяких даних ні за ні проти цієї гіпоте-
зи. В кожнім разі згаданий Шуратом R. Varn був сау-
їтом і сколястиком, учителем у La Flèche; Могила ви-
їхав із Парижу в віці 12 років. Отже цей "звязок"
із Декартом, якщо й був, є дуже поверховий і Фільосо-
фічно не цікавий.- До речі були во Франції й інші
Варони / напр. в ХІІІ віці - див. R. Diderot: Système
du monde. Paris. т. III, pp. 488-491, але навряд чи
Могила міг бути в якісь залежності від його руко-
писів творів/.- Основний твір про Могилу - С.Голу-
бев К. I, 1883, II. 1898.- Огляд закордонної літ. про
Могилу подано у іншій праці.-

25/ див. у Тітова, дані Тітова я доповнив
відомостями про записки лекцій у цит. описах рукопи-
сів Петрова I-IV.

26/ В дужках імена не цілком певні.

27/ В згаданій вище нашій праці ми робимо пе-
вні спостереження, що до змісту й характеру лекцій
на підставі вже тих описів рукописів, що їх дас Пет-
ров.

27а/ Цілком вірно - Грушевський ор. ат. с.ист 84.

28/ Глибоко вірне зараження Сковороди з
"Київської школи" - в Сумцова /див. § 7/ і Грушев-
ського ор. ат..- Значіння "сколястичної трад. ції для
Спіціози - давно відоме, для Декарта його окнаує
A. Courré у прекрасній праці "Descartes, ou la Scholastique" Варн.
1923, значіння шкільного вольфіянства для Кента/ де
педосліджено/ дуже велике! /Зрів. мою працю "Какт
ако логик - доклад для укр.Наук.Зізду - друкується.
Див. далі прим. 61.

29/ І від них, щабуть, залишились рукописи й записки.

30/ Цікаво, що всі, що так ганять Київську школу, знаходить слова визнання для І. Вишеньского, який як не оцінювати його літературну діяльність і його цікаву й імпонуючу постать, культурно був з явищем реакційним - навіть і в межах релігійного життя, як ті католики, що обмежувались винищеннем та ганенням протестантів, не вносячи ніяких нових елементів до свого ідейного скарбу/.

31/ Відомості про бібліотеки - Дмитра /Тулталенка/ Ростовського /302 № №/ у Шляпкіна: Св. Димитрій Ростовський, СПВ. 1891; Теодора Яновського /138 №/- "Русский Библиограф" 1888, № 55; Гавріла Бужинського /195 № №/ - Харлампович ср. ат. стор. 790; Теофана Прокоповича /ніби 30000/ - П. В. Верховський: Бібліотека Новгородской Дух. Семинарии и ея сокровища. Варшава, 1913; Теофілакта Лопатинського /1416 № №/- Харлампович ср. ат. 790; Стефана Яворського /більше 600 №№/ - С. Маслов в "Чтениях в Обществе Нестора-летописца" к. 1914, XXIV і окремо; Я. Марковича - в вид. Йодо записок - див. нижче. - Відомості про рукописи почали й друки та різні виливи дістанемо ще в Петрове ср. ат. I-IV, Сумцова в "Этнографическом Обозрении" 1895, 24, Морозова ЖМНПр. 1880, 2, Радлова ср. ат., Шурата ср. ат., в виданих творах "Lith.s" П. Могили в "Арх. Юго-Западной Руси" I, 1, Т. Прокоповича: De processione spiritus sancti; Christiana orthodoxa theologia T-III, див. далі у списку творів Прокоповича; також у працях про літ. діяльність київської школи /відомості про поетики/.

31a/ Коментар до Ars Magna Р. Лулія був написаний Андрієм Білобоцьким, що працював, як перекладчик у Москві - див. Савіцький: Русский Гомилет начала XVIII в. - Іоаким Богомодлевський, к. 1902, Соболевський: Переводная литература /ср. ат. /.

32/ Представник в XV в. номіналістичної школи скама /див. Нечетец. IV, 10 вид., стор. 606, 608/.

33/ Проф Краківського Університету в 15/16 вв. видатний представник номіналістичної хвогіки /див. K. Prantl: Geschichte der Logik im Abendlande. Bd. IV . 264/.

34/ Оргодоксальний томіст - проф. Краківського університету, жив 1430-1507, див. K. Prantl ср. ат. 291 /.

35/ В київських бібліотеках багато записок курсів Філософії зі Львова, Ярослава, Вільни, Решова й т.д. - В бібліотеці Ст. Яворського рукописні

курси фільософії з данціту, Відня.

36/ В бібліотеці Перемиського Капітула знаходиться, напр., рукопис твору Гуго де Сен-Віктора, що на основі справки, яку навів Шурат у С. Щитка' с деинде незнаний /див. ор. ат. Шурата/.

37/ Дальші видання М. 1729, К. 1730, М. 1749, переробки в XIX в.- СПБ. 1839, М. 1841, 1843, Кострома 1880, 1890. Лет. переклад 1736. частковий переклад

- *Discursus de resu habentiorum mortis ab Ecclesia et excellantiam in latina idiomate translatuſ. G. B. (Üllinger). Tit. 1731, 2 вид. 1735, 3 - Теза. 1742 / в каталозі Британського Музею помилково одмічено видання Tüb. 1725р./*

38/ Відповіді Стефанові дали протестанські теоліоги - Acta Editiorum. 1729, X, 455-8; R. Buddens : *Eristola apologetica pro ecclesia catholica contra calumnias et obiectiones Stephanii Taworscij. Jena. 1729 / див. далі про Т.Прокоповича/, / R. E. Gablonzky/;* апологія - *Genius Stephanii Taworscij ex suis operibus posterioribus "Petra Fidei"* - / без року; брошуря, як і інші, стала відома й на Україні - див. згадку в записках Я.Марковича, Ch. Маке. *De resu habentiorum sibi St. Taworscij dispositio. Helmstadt. 1731 ; G. G. Zeltner : Prorarius contraversarium cum ecclesia graeca. Nürnberg. 1757 ;* в оборону Ст.Яворського виступили католики - B. Ribera: *Reprobus antiapologeticum ecclesiae catholicae contra calumnias blasphemias. W. /* / проти згаданого твора Будев/; Його-ж: *Ita Fidei ab orientalis ecclesia Moscovia perponit. ibidem. 1733.* - В згаданій вище моїй праці /готується/, я даю повніший огляд західних писань про українську церкву.

39/ Головніша література про Ст.Яворського прот. I. Морев: "Камень веры" митрополита Ст. Яворського, его место среди отечественных противопротестантских сочинений и характеристические особенности его догматических воззрений. СПБ. 1904 /рец. П.Лепарського "Христ.Чтеніє" 1904, 6; А. Пономарьова: *Ibidem* 1904, 7; С.Г. Віленського: ЖМНПр. 1905, 1/; Його-ж стаття в "Христ.Чтенії" 1905, 2 і "Православной Богослов.Енциклопедии" т. VIII СПБ.1907: там і дальша література; новіший огляд літ. у С. Малікова ор. ат.

40/ див. оцінку діяльності Ст.Яворського у Грушевського ор. ат.

41/ див. Морзов в ЖМНПр. 1880 і окремо.

42/ Про Т.Прокоповича ліпший твір I. Чистович: Ф.Прокопович и его время СПБ.1868, доповнення

зайдено в Пекарського: Наука и литература в России при Петре Великом. СПБ. 1862. I-II; Морозова: Ф. Прокопович как писатель. ЖМНР. 1880 і окремо. Інша літ. в Маслова фр. ат., у Перетца в "Методології" вид. 1913 року.- див. ще далі.

43/ Головним чином "Духовному Регламенту" присвячене дослідження К. Стефановича "Ф. Прокопович, как канонист"- "Вера и Церковь" 1906 й окремо М..

44/ Рецензія в "Acta Eruditorum" кръг. 1723. Прекрасне дослідження Г. Гурвича "Правда воли монаршій" Ф. Прокоповича і єя западно-европейські источники. "Записки Юрьев. унів." 1915 і окремо Ю. 1915. Ця праця може бути зразком для усяких дальших досліджень.

45/ В Брит. Музей.

46/ Раніше частини видруковані "Ф. Прокоповича архієпископа четыре сочинения" М. 1773. Окресмо "Богословское учение о состоянии неповрежденного человека или о том, каков был Адам в раю". М. 1785.

47/ До теольогічних праць Т. Прокоповича, крім цит. вище творів ще Самарин в "Сочинениях" т. V і А. Виконскі в "Zeitschrift für katholische Theologie" 1913 - обидва згадані автори підkreślують протестантські впливи на Теофана. Зр. А. Карпашев: К вопросу о православии Ф. Прокоповича "Сборник статей в честь Д. Ф. Кобеко" СПБ. 1913.

48/ Теофан в раніці роки написав навіть 2 розмози "народньою мовою" на релігійні теми, до протестантизму протистається "еретицькому" католицтву /Морозов фр. ат. ЖМНР. 1880, V, 136-140/. За кордоном він видав "Об истинном христианстве" Арндта 1835, при Елісаветі книга ця за неправовірність була заборонена в Росії.

49/ Прокопович цитує також Лутера, Севера, Социна. - Будей - це J. Fr. Buddenz, відомий протестантський теольог /25.VI.1667-19.XI.1729/, з яким Прокопович навіть і листувався /листи - E. Schwarz "Protestantische Kirchengeschichte" 1854, 32, 776-781/. Твір Будея "Theologia Dogmatica" кръг. 1723 ученъ Прокопович Я. Маркович перекладав з лат. мовою/ див. його "Записки"/, його "практичну фільософію" і "моральну теольогію" замовляв до Київа в 1/2 XVIII віку Д. Начинський /"Книгарь" 1918, 5, 238/. див. ще далі. - Гергад /1582-1637/- автор "Locri theologici" в IX т. єна 1622, перевиданія Genf. 1639 /III тт./, Бонніфт. 1657 /III тт./, 1722 /XXII томи і III тт.

регистра/ і "Confessio catholica" IV тт. 1634-7. - І. А. Quen
stedt /1617-1688/ - автор "Theologia dogmatico-polonica,
sive systema Theologiam" Wittenberg. 1685. - Про них
див. статті в "Revolutionskhardt für Protestantische
Theologie u. Kirche" Herzog's а.

50/ Прокопович цитує часто й неосхолястика Суареца.

51/ Діяльність Прокоповича звернула увагу європейських теоліогів. Твори про рос. церковну реформу зупиняються на ньому. див., м.ин., Buddeus: Ecclesia Romana cum Ruthenica in conciliablis. Іна. 1719; J. P. Kottwitz: Ecclesia grana Lutheranizans. Бреслау. 1723; цит. в прим. 38 твори Рібейри, в першім із них Т.Прокоповичеві приписується авторство посмертного твору Будея: Eristola apologetica /див. прим. 38/. Це твердження, до речі, повторюється у Словнику Брокгауза-Ефрана т.55, стор.721; P. E. Гебльонській: Institutiones historiae Christianae. Ганновер а. М. 1786; um Haren: Reise in Russland; Ава Біндтформ, 1729, II; Scherer: Nordische Nebenkünste. I. 1776 /біографія, писана приятелем Прокоповича, акад. Вайгером, що присвятив йому св. "Музичні Сирії" 1730 р.; також акад. Müller: Sammlung wichtiger Geschichts. т. V, ss. 564-70; також передмови до лат. теоліогічних творів Прокоповича.

52/ див. далі. - Влучно характеризує Т. Прокоповича М.Грушевський ор. ат., стор.89.- Зі своїми позитивними й негативними сторонами Т.Прокоповича, оден із найтиповіших /поруч з Мазепою/ представників доби барока /зр. його портрети!/.

53/ див. твір, цит. як ч.15.- Спісок твору Зернікова повинні бути і в Європі /в Гетингені і Бреславлі - див. J. R. De groote. I вид. стор.227, примітка - Міславського/. - Про погляди на ту саму тему I. Гізеля див. полемічний /проти православних/ твір - N. Cichorius: Colloquium Koenigense de ratione spiritus sancti a Patre et Filio inter a reverendam D. Ярославим Gisel Collippi. Mohileani Koen. Rectorem et Philologum Professorem et P. Nicolai Cichorii. Krakoviæ. 1649. - Про надзвичайну /фільософічну й теоліогічну/ важливість теми De processione spiritus sancti див. дуже добрий нарис Л.Карсавина в "Евразийском временике" т. IV. Берлін 1925. - Про Гізеля, м.ин., гладки в цікавій книжці - Herbinus: Reliquiae Kijovensis scriptae sive Kijovia subtempore. Іна. 1695.

54/ див. літ. у Перетца ор. ат., зокрема числені

праці проф. Огієнка - Символіка Барановича та Галітовського важлива для зрозуміння творчості Сковороди / див. § 7/.-

54/. Не потребуємо припускати знаття творів Галілея, якого згадує Т.Прокопович, хоч і маємо відомості про інтерес до сучасної наукової літератури, - так Я.Маркович знову твори Левенгута / Antonius Leidenhovek . 1632-1723/ славетного більшо-га XVII віку.

55/ Мабуть був відомий і P.D. Huet / 1630-1721/ "Семина philosophiae cartesianae". Paris. 1689 - полемічний твір проти Декарта й його школи. Тео-льгічні твори Гюе знову знову і перекладав Я.Маркович.

56/ Див. М.Петров у "Записках іст.-філ. від-ділу Української Академії Наук". 1924, т.ІІ-ІІІ; "Акты и документы относящиеся к истории К.Академии". II, 2. К. 1905 стор. 175 і далі. - Про Пурхоція див. у F. Bourlier: Histoire de la philosophie cartésienne. Paris 1868, II pp. 637-8, також I, 452-3; G.H. L'Inquiet в "La grande Encyclopédie" т. XXVII, 514; "Нouvelle Biographie Générale" Р. 1865, т. XI, pp. 932-3; G. Varesean: Dictionnaire universel des littératures. Р. 1876, р. 1642; - Moréni: Grand dictionnaire historique; Fournier: Variétés historiques. — томе 4, 1855. - Пурхоцій - Edmond Pourchet, Purchotius — про-фесор Сорбони, що стояв наприкінці XVII в. в цен-трі картезіанського руху, був обектом жорстоких нападів з боку засудів, приятель Босюе, Расіна, Фе-нелона та Боальо, жив. 1651-1734; його система - Institutiones philosophiae et exercitaciones scholasticæ - Ціла низка видань з початку в V потім в IX-х то-мах з 1695-1733 рр. Пурхоцій був вірним послідовни-ком Декарта, але усистематизуває його погляди у спрэвді оброблену шкільну систему, прийнявши на увагу нові успіхи науки / так він визнав одверто систему Коперника, визнання якої Декарт заховував, то що/.

57/ Шовена = Хаввена Стефана = Stephanus Chanvin читав і перекладав Я.Маркович / в 20-х ро-ках XVIII в./ - мабуть його "Lessons rationales five Theses philosophicas". Rotterdam. 1692, або "Lessons philosophiques" 1713.

58/ Спіноза згадується в "О Безбожії" Теофа-на. Але можливо, що Т. узяв загальні замітки про нього з творів свого друга Буделя: Clementa philosophiae theoreticae. Netti 1703; Theses theologicae de atheismo et sapientia. 1716 / по нім. 1717/. Близче знайомство

а Будесям належить вже до Петербурзьких років життя Теофана.

58а/. Згадаємо, що в замітках Марковича про ведену з Прокоповичем розмову про картезіянців є місця, що нагадують критику Декарта Лейбніцем /"Monadologie" § 14/.

59/ Невірно отже, що до вольфіянства перший згурнувся Лодій /див. § 12/, як каже Шурат пр. ат., 32 стор.

60/ Про Баумайстера /1709-1785/ немає досліджень; для української літератури таке дослідження потрібне. С.Миславський листувався з Баумайстером; Д.Нащинський виписував його підручники в великій кількості. Твори Б.: 1. *Historia doctrinae recentis controversae de mundo optimo. Götting. 1741;* 2. *Querittones academicae et scholasticae. Lpt. & Götting;* 3. *Elementa philosophiae receptionis.*

1747 і шерег дальших видань; 4. *Philosophia recentis controversia. 1749 i піздн.;* 5. *Institutiones metaphysicae. Wittenberg. 1754 i піздн. видання;* 6. *Philosophia definitiva. 1754 i кілька піздніших видань;* 7. *Institutiones philosophiae rationabili. Кельн. 1775 i піздн.* Користувались, мабуть, підручником ч.3. Як добре знали серіозніших представників школи /самого Вольфа, А.Баумгартена/- не відомо.

61/ див. відродження картезіянства у N. Hartmann'a: *Metaphysik der Existenz. 1921 i 1925;* вплив школи Вольфа на Канта-ще майже не розроблене в літ. питання /див. E. Frank: *Probleme der dialektischen Synthesis bei Kant. 1912,* також A. Nünker: *Kant's "Kritik der Urteilskraft" Bd. II. Halle. 1923,* почасти Г. Шнєт: *История, как проблема логики т. I. М. 1916,* мій цит. вище доклад для Українського Наукового З'єзуїду/.

62/ Льок, Берклі, Юн.

63/ До цілого цього розділу завважимо: Бекона й Декарта читали і Дм. Тупталенко, і Т. Прокопович, і Я.Маркович; про Декарта велись розмови й дискусії в колах Т.Прокоповича, Еразма читали в Академії, Г.Бужинський /вже в Петербурзі/ перекладав Пуффендорфа.-Відомості про знайомство з новітньою фільософією на Україні в XVIII віці ми взяли з таких джерел /крім названих в прим.55-61/- "Рус.Архив" 1874,6,1412,1414; "Книгарь" 1918,5, 235-8 /Модзалевський/; Л. Ріхтерович: *Christiana Orthodoxa Theologia* - зокрема III, 243 і далі;

Маркович: Записки / з виписок проф. Дорошена / ; Радлов бр. а4. ; Шляпкін бр. ат.; Морозов бр. ат 1880, V; Г. Гурвич бр. ат.; Шпет: Очерк.

64/ Це переклад "Meditationes Laetae" Gerhardt'a, що ніби з якоїсь іронії далі був присвячений ворогові протестанської теології - Ст. Яворському.

65/ Портрети діячів К.Акад. - у Тітова бр. ат. і вказівки у Ровинського: Русские гравиров. портреты.

С к о в о р о д а.

16-42

7. Григорій Савич Сковорода.

Сковорода вважається, звичайно, трохи не одиночним українським фільософом і дому головним чином, майже виключно, дослідувачі присвятили свою увагу. Та не зважаючи на це, й десь ми стоїмо перед нерозвязаними проблемами майже в усіх центральних пунктах дослідження фільософічних поглядів Сковороди. Існування нерозвязаних біографічних проблем засновується прогалинами в наших джерелах. Таким чином і для історика фільософії, і для історика є теми для опрацьовання.

х х
 х

Григорій Савич Сковорода народився в селі Чорнухах на Лубенщині 22 листопаду 1722 року^{1/}, в родині бідного козака^{2/}. Діставши освіту, мабуть, у місцевій школі Сковорода з власної охоти вступає до Київської Академії, що була тоді вищою школою не лише для представників духовенства, а і для інших станів. У Академії Сковорода, мабуть,^{3/} пробув із 1738/9 до 1741/2 шкільного року. Його забрали до двірської капели, але він знов за 2 роки повертається до Києва й Академії, де й закінчує курс протягом 1744/5-1749/50 років. Мабуть, значну роль в його духовім розвитку відіграв із професорів Академії Георгій Кониський, що відновив традиції Т. Прокоповича, а може й Михайло Козачинський, що тоді тільки що повернувся з Німеччини^{4/}.

1750 року Сковорода їде до Угорщини де церкви на виноградниках ген.-майора Вишневського й відтіля при нагоді відвідує Відень, Оfen, Пресбург і їх околиці^{5/}. Повернувшись до дому за якісь 2 - 3 роки, Сковорода хутко знаходить посаду вчителя підтики в Переяславській семінарії, але незабаром залишає її через конфлікт з єпископом, що не згоджувався з модерними поглядами Сковороди на теорію віршування. Тому вже 1754 р. він став вчителем у родині дідича Томари. Але й цю посаду Сковорода залишає і 1754 або 1755 р. їде зі своїм приятелем ще з Академії Володимиром Каліграфом до Москви, де той став професором реторики в Академії. Та вже 1755 року він повертається до Переяслава де й став знов учителем у родині Томари, що, не зважаючи на попередній свій конфлікт зі Сковородою, зміг оціни-

ти його вплив на свого сина - вихованця Сковороди у Томари Сковорода залишається 1755-1759 рр. Тут у селі Кеврай, мабуть, пережив Сковорода основну на його життя духову кризу, що виявляється й у його віршах із тієї пори й із його листів.

1759 р. Сковорода залишив Ковраї й переселився на Слобожанщину, де приняв посаду вчителя в Харківськім колегіумі^{5/} /викладав 1759/60 та 1762/3 рр./, де між іншим почалась його велика приязнь з його майбутнім біографом М.І.Ковалінським. Але 1764 р. Сковорода залишає Колегіум і йде з Ковалінським до Київа, хутко повернувшись до Харківя, він ще раз 1768/9 рр. викладав християнську етику в Колегіумі. Вже за цих часів Сковорода користувався ширшою популярністю серед харківського суспільства. Ще раз відвідавши Київ 1770 і проживши з місяць в Китаївськім монастирі, Сковорода повертає на Слобожанщину й веде з того часу мандрівне життя.^{6/} Сковорода гостює у тих або інших своїх приятелів^{7/} або в монастирях, переважно на Слобідській україні, лише іноді роблячи довші мандрівки - до Таганрогу /1781 або 2 року/, та до Орловщини /1794 до Ковалінського/.

В цей час почалась і інтенсивна літературна діяльність Сковороди. Весь час він пише і переписує свої твори, що надсилає тому або іншому зі своїх приятелів. Безумовно в цих творах відбивалися ті дійсні розмови, що вів Сковорода з близькими, як "учитель життя". А він став таким не лише теоретично - у творах своїх, але - на зразок античного фільософа - і в житті самому. Бо ж таке значіння мав його своєрідний спосіб життя - його поимпровізацість у задоволенні потреб, повний ухил од усякої практичної діяльності, відмовлення від усіх умовностей світського життя, нарешті - той містичний дух, що вів на нас із листів і творів Сковороди. Всі свої мандрівки, навіть і найбільші він робив пішки, зустрічаючись при цьому ближче і з "простим народом".

Популярність Сковороди вже за часів його харківського періоду життя була дуже велика. Ще більш вона поширилась, коли його твори переписувались і передавались з рук до рук, а деякі з його віршів пішли між народ. Певне якісне відгуків ідей Сковороди дійшли і до пізніших сектантів і до сучасного або трохи молодшого за нього масонства. Але оцих впливів Сковороди на "нарід"^{8/}, на замкнені групки шукачів релігійної правди^{9/} не треба пе-

рідільшувати - бо Сковорода був як не близький народу походженням та його віддала від нього ціла його психольогія, що виросла з зовсім народу неприступної традиції; так само і від сектантів Сковороду відділяло шукання теоретичної та житєво-етичної, а не релігійної правди, - він почував себе фільософом, а не пророком, або реформатором; впливи ж Сковороди на масонство могли бути такі, як взагалі усякого фільософа, - в складний агломерат масонської ідеольогії приймався всякий елемент чужих думок, що міг бути використаний у дусі масонства. Найзначніше безпосередній культурний уплів Сковороди, що виявився в пробудженні культурних потреб поміщицтва і міського харківського суспільства.^{10/}

Після загаданої вище подорожі до Орловщини Сковорода і вмер у селі Іванівці у поміщика Ковалевського 29.X.1794 р. і там - таки й похованій.

Хронольогія творів Сковороди може бути встановлена на основі його листів. Крім віршів і листів II, Сковорода написав такі твори: 1. В 50 рр. "Рассуждение о поэзии и руководство к искусству оной для Переяславской семинарии" /загублений твір/. Для викладів своїх 1768/9 рр. Сковорода написав: 2. "Убуждшеся видеша славу его" і 3. "да лобжет мя от лобзаний уст своих", а також нарис курсу: 4. Начальная дверь к христианскому добронравию. Початок власне письменницької діяльності Сковороди припадає вже на часи, коли він залишив свою педагогічну працю - до 1769 р.; в цій речі Сковорода написав два діяльоги: 5. Наркис. Разглагол о том: узнай себе, і 6. Симфония нареченная Книга Асхань о познании самого себе. З 1771-4рр. Сковорода написав: 7. Диалог или разглаголо древнем мире, 8. Разговор дружеский о душенном мире, 9. Разговор, называемый алфавит или буквар мира; 1775-6 - 10. Беседа, нареченная двое о том, что блаженным быть легко і 11. Израильский эмий или картина нареченная: день. 1780 р. обробив 12 діалог "Жена Лотова"/про читання Св.Письма/ і переробляв чч. 4 та 11. 1783 р. написана 13. Брань архистратига Михаила со сатаною о сем: легко быть благим, а трохи згодом 14. Пря бесу со Варсановою. 1786-1789- оброблені 22.7 та 13 і написані: 15. Благородний Еродий та 16. Убогий Жайворонок. 1790-91 р. свій останній твір 16. Диалог. Ім'я ему: Потоп Зминин^{12/}.

Але друком зявились твори Сковороди лише пізніше: ч.5 увійшло в видану 1798 р. Акад.Наук в СПБ. книжку М.Антоновського "Библиотека духовная, содержащая в себе дружеские беседы с познанием самого себя" ст.225,

С. лише 1-193, без згадки імені Сковороди; в масонському часопису "Сионский Вестник" 1806, III, 159-179 зявилося ч.4. Лише в 30-х роках в Москві видані / Московским Человеколюбивым Обществом/ чч.16/1837/, 8 /1837/, 10 /1837/, Харківський басни /1837/ та 13 /1839/. І знов тільки за 25 років вийшов збірник творів Сковороди "Сочинения в стихах и прозе Григория Савича Сковороды" СПБ.1861 стор.312. В це видання увійшли деякі вірші й листи, дещо з "апокрифічних" творів і віршів, а також чч.16,8,10,13,4,14,5. Це видання викликало цілу полеміку, в якій дехто з російських прогресивних журналістів різко засудив друкування подібної "схолястичної дурниці й семінарської мертвечини".¹³ Наступне й перше наукове видання творів Сковороди зявилося на столітню річницю смерті його й видане Харківським історично-філологічним товариством під ред. Д.Багалія Х.1894, стор.131+132+352 /також, як "Сборник Харьк. Историко-Филолог. Общества" т. VII/.¹⁴ В це видання увійшли: 5,7,10,8,9, "Харківські байки", 2,3,4,13,15,16, уривки з 11, та вірші й листи, а також біографічні матеріали /біографія писана М. Ковалінським/. Ця збірка, що складена на підставі значної кількості рукописів, уперше знайдених редактором, на жаль, має помилки ¹⁵, що засновуються почасти поспішним зладжуванням книги; а головне до неї не ввійшли /з цензурних умов/ кілька творів, рукописи яких були в руках редакції /чч.6,11,12,16, переклади, що не видруковані й досі/¹⁶. Трохи раніше видані листи Сковороди до свящ. Я.Правицького - В.Срезневським в "Библиографе" 1894, I, сторінки 1-22.^{16a}. Пізніше видання В.Бонч-Брусвича Собрание сочинений Г.С.Сковороди т.І, СПБ.1912 /як V том серії "Материалы к истории и изучению русского сектантства и старообрядчества"/, стор. XV+543. залишилося незакінченим, бо II том, що мав містити вірші, листи та переклади так і не вийшов; видання Бонч-Брусвича хоч і повніше й уважніше, ніж видання Багалія, але й воно не задовольняє цілком вимогам наукового видання¹⁷. Таким чином і по 200 літнім ювілії зі дня народження Сковороди не маємо повного наукового видання його творів^{17a}.

Не диво, що й наукове дослідження фільософії Сковороди почалось, власне, щойно з кінцем XIX віку. Лише деякі причинки, що цінні почасти своїм матеріалом маємо від раніших часів. Оглянемо головніше з літератури¹⁸. До згаданого видання "Начальної двері" в "Сионском Вестнике" 1806 р. додано кілька рядків про його життя, як, мабуть, перша літературна зга-

дка про Сковороду. Але зноміж перших згадок про Сковороду, цікавих ще й дотепер, дуже небагато - це стаття Г. Геса де Кальве і Н. Вернета "Сковорода, український філософ" в "Укр. Вестнике" 1817, VI, 108-151, що дає автентичні відомості про Сковороду/занами складена стаття Снегирєва в "Отеч. Записках" 1823 р. № № 42, 96-106, 43, 249-263/. На підставі зібраного ним самим цікавого матеріалу дав цінну статтю Ізм. Срезневський /І. С. Р. З. К. "Отривки из записок о старце Григории Сковороде, украинском философе", "утренняя Звезда" Х. 1834, кн. I, стор. 67-92, тут і портрет С./; використав матеріал нам вже неприступний А. Хиджеу /А. Григорий Варсава Сковорода. "Телескоп" 1835, V, 1-42, VIII, 151-178/ але його джерела почести, мабуть, апокритичні твори Сковороди /лише передказує цю статтю арх. Гавриил в своїй "Истории русской философии". Каз. 1840, ч. VI, 53-70/. Знов ширшу картину творчости накреслює Гр. П. Данилевський /Орест Халявский: Сковорода, український діятель XVIII в. "Основа" 1862, VIII-IX, 1-96; пізніше передрук ув "украинской Старине" Данилевського. Х. 1866 і пізніші видання/. Важливі факти вказують Воспоминания Ф. А. Лубановского /"Рус. Арх." 1872, I - про навчання Сковороди в колегіумі/. Про мистицизм Сковороди говорить акад. М. Петров у статті "Южорусская литература XVIII в. преимущественно драматическая" /"Рус Вестник" 1880, I, 529-534/. Тільки 1886 р. видруковано М. Сумцовим в "Кiev. Старине" IX, 103-150 життєписання Сковороди його приятеля Ковалінського, що написане ще в кінці XVIII, а до того часу ходило лише в копіях, та було використане декім із авторів статей про Сковороду - Ювілейний 1894 рік приносить силу праць про Сковороду, серед яких маємо й перші спроби уважнішого фільософічного дослідження. Такими з'являються статті: - О. Ефіменкової "Філософ из народа" /"Книжки Недели" 1894, I, 7-30 і "Южная Русь" СПБ. 1905, т. II/ та "личность Сковороды, как мыслителя" ВФ и Пс. 1894, IV, 419-444; обидві праці цікаві але оцінка Сковороди поверхова й немотивовані зближення /зі Спінозою, напр./, 19/ залишаються гипотетичними. Ф. А. Зеленогорський в статті "Філософия Г. С. Сковороди" /ВФ и Пс. 1894, III, 197-234 та IV, 281-315/ дає вперше матеріал до проблеми впливів на Сковороду, але його наближення так загальні, що, йдучи тим самим шляхом, ми мали б можливість зближати кожного з фільософів з усіма іншими²⁰. Того самого року з'явилось кілька заміток і праць Багалія /в збірнику творів, в "Кiev. Старине" 1894, IV, 1-100/.

1894, XIII, IX, XII/, що дають цінний та новий фактичний матеріал. 1895 р. з'являється стаття А.С.Лебедева Г.С.Сковорода, как богослов /ВФ и Пс. 1895, II, 170-177/, що тільки намічає проблему впливів патристики на Сковороду і цінна /искінчена/ розвідка Багалія укр.філософ Гр.С.Сковорода /"Киев.Ст" 1895, II, 145-169; III, 265-294; VI, 272-300/ і /ювілейна/ замітка Ф.Зеленогорського: Пам'яті Г.С. Сковороди /"Записки Харк.унив." 1895, IV, 109-118/, а наступного року друкується промови Багалія Сковорода, єго життя, учение и значение /"Сборник Харьк.Истор-Фил. Общества" X.1896, VIII т., 52-67/ і Ф.Зеленогорського /ідем, 43-51/ та А.Лебедева "Сковорода, как богослов" /ідем, 35-42/, що правда не дають нового в порівнанні з попереднimi працями тих самих авторів. В "Істории русской педагогии" Демкова /СПб. 1897, ч.2, стор.515-543/ дається характеристика педагогічних поглядів Сковороди - дальші праці протягом певного часу, не багато дають нового - Кудринський характеризує Сковороду, як "Філософа без систем" /стаття під тією назвою в "Киев.Стар" 1898, I, 35-63; II, 265-282, III, 436-456/, М.Краснюк опрацював тему про "Религиозно-філософские воззрения Сковороды" /"Вера и Разум" 1901, авг.сент. 137-152, 217-236, 365-384, листопад, 401-420/, де поданий цінний матеріал до питання про впливи отців церкви на Сковороду. М.Петров дав дві цінних біографічних розвідки /цит. у примітці 3 та 4/; в "Істории города Харькова" /Х.1905, т. I, 433-456, 462-9/. Багалій дав дві статті про Сковороду. Зближує Сковороду з Л.Н. Толстим А.Измайлова /"Две легенды", "Русское Слово" 1910, № 253, 3. XI/, на ту саму тему - Багалій. /"Пам'яті Л.Н.Толстого. Сборник речей, произнесенных в торж.засед. Совета Харьков.Универ.и Историко-Филологического Общества". Х.1911, 44-51 і окремо/1911 року друкується праця В.Ерина /зпочатку статті в ВФ и Пс. 1911, II, 126-166; V, 531-680, потім окремо в серії "Русские мыслители". Г.С.Сковорода М.1911²¹/. Ця праця хоч і має хиби з історичного боку ²², але цілком серіозна з фільософічного, написана з величним запалом і дійсно підкреслює багато глибокого, оригінального, дає цінні зближення. Й безумовно заслуговує найбільшої уваги серед цілої літератури про Сковороду й досі /є частинний український переклад С.Маланюка 1923/. Популярну, але не без цікавих сторінок працю видав А.Товкачевський Г.Сковорода "укр.Хата" 1912 і окремо, Київ 1912, ст. 67^{22a}/ дещо нового дає Багалій в статті "Издание сочинений Г.С.Сковороды и стоящие в связи с ними изсле-

дование о нем" / "Из. отдел. русского языка и словесности Академии Наук" 1914, XIX, кн. 3, 1-58/. Дещо нового приносят лише останні роки²³; треба одмінити - Г.Шнет: "гр. ат. ч. I, СПБ. 1922, стор. 68-83" - різко негативна оцінка Сковороди, розуміється, неправильна, але значіння має грунтовна критика літератури про Сковороду й головне відкидання значіння Сковороди, як фільософа в сучасній розумінні цього слова й як керманича для майбутньої фільософічної творчості / що має на увазі відповідні тенденції російської думки, але не менш небезпечний був би такий "сковородинський" ухил для української фільософії ^{23а}/; короткий виклад поглядів Сковороди не дає нічого нового. Спробу осростити Сковороду під революціонера й матеріаліста робить М. Яворський у праці, на жаль, прикритій ім'ям акад. Багалія / "Укр. фільософ Гр. С. Сковорода. Х. 1922, 68 стор."/. За ним слідом В. Ксак в "Царисах ист. укр. літерат." т. I, Х. 1925, стор. -86-7. Наукове значіння мають статті проф. М. Гордієвського, Бузука, Музички та С. С. Дложевського в збірнику "Памяти Г. С. Сковороди" 1722-1922 Одеса, 1923, стор. 98; найбільш стаття Дложевського, що цілком конкретно ставить проблему впливу Плутарха на Сковороду; уваги заслуговують і стаття А. Ковалівського "Розвиток етичних поглядів Сковороди" в "Науковім збірнику харківської дослідної кафедри історії України" ч. I, X, 1924. В ЗНТШ, 1925, кн. 136-7, стор. 139-157 видрукована замітка П. Пелеха; на мічач проблему дослідження ролі сну і інші проблеми студій над Сковородою проф. I. Мірнук: "Г. С. Сковорода. Замітки до історії української культури" / у "Працях укр. істор.-фільол. товариства у Празі" т. I, Прага 1926 і окремо, Прага 1925, стор 22/. Нарешті Багалій дає підсумок усіх раніших, а насамперед своїх власних досліджень у книзі "Г. С. Сковорода. Український мандрований фільософ". Х. 1926, стор. 397, на жаль, у цій книзі відоївся вплив ідей М. Яворського / див. вище/; фільософічна частина книжки - найслабша й обмежується, власне, загальними проблемами й реферуванням вже зробленого, але біографічний і історичний матеріал зібраний докуни з такою повнотою і грунтовністю вперше. Рецензію на книгу Багалія є цінна стаття В. Петрова "Теорія неділання Сковороди" в "Житті і Революції" 1926, 4 / полеміка з її приводу - Пелех і Петров "ЖР", 1926, 8/. - Додамо, що бібліографія творів Сковороди та праць про нього складалася не раз, а саме: Я. Колубовським в "Філософском ежегоднике" М. 1905,

Л.Чижиковим - в ЗНТШ 1899 кн.30, 1-4 та в "Ізвестиях Одесского Библиографического Общества" 1913, I, 30-48; дані про портрети Сковороди знайдемо у Д.Ровінського: Словарь русских гравированных портретов, СПБ.1872 і у його ж: Подробный словарь рус.гравированных портретов, т. II. СПБ. 1889 і у Багалія. В європейських літературах лише компілятивні замітки 25/.

Ми не зупинимося на проблемах біографічного характеру - їх вирішення у значній мірі може залежати лише від якихось нових документів і матеріалів, що можуть знайтись, як на Україні, так і за кордоном / в Угорщині, в Лозані 26/.

Надзвичайно важлива конкретна праця - у сфері питань суто-фільософічних. Насамперед належить розібратися в питанні про "впливи" на Сковороду 27/. Дослідження "впливів" має з фільософічного пункту погляду лише значення встановлення з одного боку "спорідненості" того або іншого фільософа з різними фільософічними течіями минувшини, а з другого боку - виявлення того, що є цілком новим і найбільш своєрідним у певній фільософічній системі.-

До тих елементів у думанні Сковороди, що зв'язують його з цілою групою фільософів різних часів належить символістичне товмачення біблії. Це символістичне товмачення є своєрідною методовою пізнання, може дуже чужою й незвичайною для наших часів, але угрупованою на зовсім іншому, ніж наше сучасне, світогляді 28/. Ковалінський серед улюблених письменників Сковороди називає: "Плутарха 29/ Філона Гудеяніна, Цицерона, Горация, Лукіяна, Клемента Александрийського, Оригена, Ніла, Діонісія Ареопагітського 30/, Максима Ісповідника"... Серед цих авторів бачимо кількох представників символістичного витовмачення Св. Письма. Насамперед треба вказати на Філона, що до того ж, як і Сковорода, цікавився проблемою снів і розвивав своєрідну теорію нероблення 31/. Далі видатним представником символістичного розуміння Св. Письма був Клемент Александрийський, у своїх *Stromata* 32/. Теж можна сказати і про Оригена 33/. Нарешті Максим Ісповідник учиє про обявлення Бога у світі і в Св. Письмі 34/. Серед не-згаданих Ковалінським отців церкви особливое значення міг мати Августин, що його шанували й читали в Київській Академії 35/: В кожнім разі тільки як буде складений словник символів Сковороди і показчик місць письма, їм витовмачених, можна буде без великих труднощів приступити до вияснення міри ори-

інальності його писань у цім відношенні. Але не треба б обмежуватись отцями церкви, - і новітня часів протиреформації/ символіка могла знайти собі відгук у Сковороди, зокрема через посередництво таких українських письменників, як Іоанкій Галятовський та Лазарь Баранович. - До сковородинського товмачення біблії притягали, яко паралель і Спінозу ^{36/}, - але на це треса заміtitи, що Спіновістка критика біблійного тексту ніяк не нагадує того, що ми зустрічаємо у творах Сковороди У Спінози маємо розкриття психологічне того, що для нас прийняло інше значіння, ніж для авторів-у Сковороди розкриття глибшого захованого сенсу під несутнім, обманливим одягом слів.

У цім відношенні Сковорода більше до містиків і сектантів усіх часів, з іх "дикими" витовищчакнями біблійних оповідань. (в цьо напрямі треба й треба розмуків. Багалій вказав на можливість звязку Сковороди з Дютуа-Лозанським містиком XVIII віку. Когалінський, як відомо, був по дорожником синів гетьмана Розумовського^{37/} - Григорія^{38/} та Ільва за кордон, з кінця 60-х років до 1774/, де був у Гетингені, Гіоні, Стразбурзі й Лозані. В останньому місті Когалінський знайомився з Даніелем Майнгартом^{39/}, якого погляди ніби нездивчайно близько нагадували погляди Сковороди. Залишається відкритим питання, як про особу Майнгарта, що безумовно був посередником у знайомстві Когалінського з духовим життям Швейцарії, так і про ті Швейцарські течії, що він з ними зблишив Когалінського. В кожнім разі Когалінський посилається на Дютуа /де Мамбріні/, лозанського містичка з широким упливом на сучасників, видавця творів Мадам-де-Гюйон, який і сам подібно до неї може бути характеризований, як квістист^{40/}. Але крім квістистичного забарвлення "теорії нероблення" Сковороди його зближує з Дютуа й відношення до Св. Письма^{41/} й негація сучасної культури/ французьких духових течій зокрема/ й нарешті деякі назверхні риси іх життя^{42/}. Потрібне дослідження й можливість знязків Сковороди з спорідненим йому де в чому містиком Феатом Людвігом де Муральтом /звязок можливий теж через Майнгарта/^{43/} в якого зустрічамо споріднений зі сковородинським евдемонізмом і індивідуалізмом і дещо споріднене у критиці європейської культури. - Розуміється, і наперед можна сказати, що "впливів" значного розміру тут не було, що було у значній мірі "співзвучу-

чність" мастроїв, завдяки якій і Майнгарт, почувши від Ковалінського про Сковороду заочно "полюбив його" - дуже мало-імовірним здається звязки Сковороди з Беме^{44/}, з сучасним йому масонством ^{45/}, хоч і ті й інші є можливі. - Також дуже проблематичні і всі звязки з модерним сектантством, що хоче винайти Бонч-Брусевич, - здебільшого він однак час дуже розповсюджені ідеї, що їх джерел не треба зовсім шукати як раз у Сковороди ^{46/}. окремої уваги заслуговують твори, що приписуються, або приписувались Сковороді, бо деякі з них, можливо, стоять у якомусь відношенні до сковородинських кол ^{47/}.

Ще менш дослідженні, та й об'єктивно невеликі, звязки Сковороди з теоретичною фільософією ріжніх часів. Платон і Аристотель /за вказівками Зеленогороського/ мають спільні зі Сковородою лише в дуже загальних думках, що не можуть свідчити про якесь близче безпосереднє знайомство Сковороди з їх творами. окремі згадки в дусі творів Платона могли все ж повстati під упливом платонізму Плутарха /деякі з упливів Плутарха грунтовно досліджені Длажевським і цю працю треба би прослухити/. Лише в площині загальних тверджень залишився Зеленогорський і в характеристиці впливів Філона і стоїків. Зокрема думки останніх могли бути передані Сковороді і через літературних представників /хочби Горація, що теж назаний серед улюблених письменників Сковороди/. Впливи Плотіна /Ери, а за ним Яковенко/ необґрунтовані поки що дослідженням, а почасти може є впливи неоплатонізму "отців церкви"^{48/}. Середньовічні автори, що були відомі Академії, безумовно не знайшли співчуття Сковороди^{49/}. - Відношення його до фільософії ренесансу заслуговує найбільшої уваги, але навряд чи зараз є можливим висловити якісь певні гіпотези в цьому напрямі. що торкається до мовітньої фільософії, то дослідниками називались імена Спікози /Сфіменкса/, Мальбранша /Зіньківський ^{50/}, Вольфа /Багалій/. Безпосередній уплив Спікози справедливо однідається всіма дослідниками. Думки, споріднені з ідеєю Мальбранша про пізкания всього в Богі, зустрінемо у Сковороди, і тому ця схожість заслуговує дальнього дослідження. Вплив Вольфа є дуже можливий^{51/}; Багалій, не вказуючи нічого конкретного, звертає увагу на етику Вольфа, - це зближення треба відкинути - етика Вольфа є раціоналістична теорія значна для всіх і кожного, етика Сковороди ніби не знає загального

закона для всіх людей. Але звязки в окремому / і не тільки в етиці/ заслуговують усякої уваги. Звернути треба увагу ще на можливий уплив Турхоція^{52/} й декарта^{53/-}

Акад. Сумців справедливо завважав, що Сковорода є не початок нового періоду української думки, а загоршення цілого попереднього розвитку, що концентрувався крізь Київської Академії. І в цім відношенні лише дослідження ґрунтів фільософічного значення Т.Прокоповича^{54/}, Гр.Кониського тай взагалі фільософічної культури Академії/як невисока вона б не була/ лише і дасть можливість сказати щось певного. Фільософії поза межами традиції взагалі не бувас. І тільки існування певної традиції дало можливість розквісти на українському ґрунті такому яскравому заявищу, як Сковорода.^{55/}

Ми повинні зааночити до речі й одну з думок, що є надзвичайно орігінальною у Сковороди, і на яку повинна бути направлена увага тих, хто вважає в історії фільософії не тільки історичний, а й актуальний фільософічний сенс. Це - своборідний індивідуалізм Сковороди в етиці, індивідуалізм, що не стає, одначе, аморалістичним. Обовязок кожного є його індивідуальний обовязок, що не може бути значний і для когось іншого - в цьому сенсі "Всякому городу свій іправ і права" Сковорода. І Сковорода зовсім не хотів би накидати свого способу життя іншим людям. Ця ідея індивідуального обовязку просвідена у Сковороди тонко, вперто й надзвичайно послідовно. І актуальність цієї ідеї в сучасній фільософії^{56/} робить і Сковороду близьким і цінним і для того, хто є начулий до фільософічних цінностей минулого.

Без сумніву, у Сковороди знайдемо і інші орігінальні й актуальні думки, хоч і не розроблені систематично й не цілком вільні від суперечностей та неясностей. Але воши, без сумніву, будуть виявлені тільки тоді, коли українська думка встане на шлях самостійної фільософічної творчості. Сковорода безумовно не є тим, то дає щось закінчене^{57/}, а є великий попередник - якого майбутнього. - це покаже тільки майбутнє.

Примітки.

1/ Див. П.Пелех в ЗНТШ. т.136-7, 1925, стор. 391 і далі /рік Пелех вважає непевним/, Багалій: Г.С. Сковорода, український мандрований фільософ, Х. 1926

стор.25; дата з листа Сковороди, видрукованого в "Сочинениях Сковороды" під ред. Багалія, Х. 1894, стор. 85-6.

2/Архивні матеріали про батьків і родичів Сковороди опрацьовав акад. Багалій ср. ст. стор.26 і далі.

3/На думку акад. М.Петрова - "К биографии філософа Сковороды" в "Киев.Ст." 1903, IV, 10-15.

4/див. у Петрова ср. ст. і зого ж "Первый/малороссийский/период жизни и научно-философского развития Сковороды". ТКДА, 1902, XII, 588-618.

5/В звязку з цією подорожею Сковороди стоять ті відомості, що повторюються в усій популярній літературі про ніби-то подорожі Сковороди по цілій Європі. Це твердження повторюється, навіть і в деяких наукових працях /ув Ерна - див. нижче і в "Історії української літератури" М.Возняка т. III, ч.2, стор.77/. Тоді як ці звістки, що мають джерелом лише статтю Геса-де-Кальве /украинский Вестник" 1817, VI/, - джерело дуже неявне, яке при тому розходиться з іншими нашими джерелами. Проф. В.Біднов у своїму докладі про Сковороду в українській іст.-філььологічній товаристві у Празі зазначив, що в листах Сковороди зустрічаються звістки, що подорож за кордон мало причинилась до його духового розвитку. Підкреслена Багалієм можливість засвоєння за кордоном вольфіянства не так важлива, - Вольф, як ми бачили в попередньому параграфі був відомий у Київі.

5a/Харківський Колегіум існував з 1727 року. Фільософію у ньому викладали - Мітрофан Слотвинський, Стефан Витинський, Григорій Зарудинський, Амвросій Попель /був. демініканець, др. фільософії/, Федір і Іоанн Федоровські. З учнів Колегіума дехто ішов і за кордон /Кирил Флорінський в 30-х роках/.

6/для попереднього періоду голсви хронольогічні дати встановлені в цит. працях М.Петрова й Багалія. Спробу скласти хронольогію мандрівного періоду життя Сковороди робить Пелех у цит. статті.

7/ Характеристику багатьох із знайомих Сковороди на підставі архивних матеріалів робить Багалій ср. ст. стор.70 і далі; з цих дат складається цікава картина духових інтересів серед українського поміщицтва XVIII в.

8/ "Народний" характер фільософії Сковороди зокрема підкреслюється в сучасній літературі /так у Багалія ср. ст. /. Раніше Єфименкова /"Філософ из народа"; "Книжки Недеди" 1894, I, 7-30 і "Южная Русь" СПБ. 1905, т. II, 236-254/ одмітила цей самий момент.

Якщо тут немає орієнтацій на "дух часу", справа полягає в непорозумінні - в відсутності доброго уявлення про ту величезну прирву, що oddіляла й тоді "Широкі верстви" українського населення від панів і міської інтелігенції. Сковорода міг викликати в селян співчуття, цошану то що, але практика його життя в її мотивах не була приступна зрозумінню селян, - її обґрунтують зовсім не популярні і не народні твори Сковороди.

9/ Схожість думок Сковороди з сектантами підкреслює заше В.Бонч-Бруевич у примітках до свого видання творів Сковороди СПБ.1912. Але ці схожості часто виявляються так загальними, що джерела їх треба шукати не далі, як у Св.Письмі / як от розріжнення "душі" і "духа" то що/. До того Сковорода був, без сумніву, чужий самий дух релігійного реформаторства - стремління до обєднання якоїсь громади з певною релігійною практикою. Сковорода, навпаки, не бажав якихось форм, щоби не засяяли життя для всіх. - Як що сектанти й використовували твори Сковороди, то лише як підпору для власних поглядів і догм. Влучні закиди Бонч-Бруевичу див. у Багалія стр. 537 і далі.

Що ж до масонства /звязок із масонством Сковороди одмічений Сумцовим в "К.Ст." 1886, IX підкреслює його і Шплет Ф. АТ. /, то Сковорода безумовно інг мати значіння для окремих масонів / як от Ковалінський/ або українських масонських гуртків, але знов як цілком зверхня сила /бо ж мав серед масонів успіх навіть спіноазизму/.

10/ Про впливи Сковороди, зокрема, культурні-див. у Багалія стр. 152-191, про ролю його учнів і приятелів у заснованні харківського університету - див. ще його ж: Опыт истории харьковского университета т. I.Х.1893.

11/Огляд видань - див. нижче. Писані вони, розуміється, протягом цілого життя.

12/Огляд творів Сковороди, а також і рукописів, що йому приписувано, та згадок про страчені його твори дає Багалій стр. 226-269, у нього ж знаємо й огляд літературних творів Сковороди /стр. АТ., стр. 270-319/. Там-і про переклади Сковороди /з Плутарха/.

13/Полеміка зреферована в Багалія, стор. 204-7. Статті в "Русском Слове" 1861, VII, VIII /Вс. Крестовський - різко негативно/, "Основе" 1861, VII, VIII /відповіді Костомарова/, "Сев.Пчеле" 1861, № 158, "Рус.Инвалиде" 1861, № 191.

- 14/Історію видання розповідає Багалій у передмові та в ср. ат. стор. 207-219.
- 15/Див. в виданні Бонч-Бруевича критичні замітки. Хиби видання визнає й сам редактор - див.
- 16/Рецензія Л.Н.Майкова в ЖМНПр. 1894, XII, 420-430, Франка в ЗНТШ. т. V, 1894, 79-83; "Вестник Европы", 1895, I, 407-412.
- 16а/ Про інші видання /окремих/ листів - див. у Багалія.
- 17/ Незаслуговано різку рецензію дав Багалій в "Ізвестиях" Отделения рус. яз. и Слов. Акад. Наук" т. XIX 1914, 3 кн. стор. 1-58 і окрім, також ср. ат. 223-5. Рецензія Вол. Дорошенка "Неделя" 1912, № 39; "Сніп", 1912, № 42; "Рус. Бог" 1913, № 6, 355-6; "Речь", 1913, № 135.
- 17а/ до Бонч-Бруевича ч. 11 видане Чеснотовським "Труды Полтавской Архив. Комиссии" IV, 1907, 173-210 і окремо.
- 18/Найповніший показчик літ. поки що в Багалія ср. ат. стор. 379-393, що має 222 № №, не рахуючи рецензій, що іноді не мають окремих номерів. Але в Багалія не занотовано дечого з закордонної літератури останніх років, а також і деяких рецензій /напр. не має ніоднієї рец. на ч. 195 Товкачевського, а їх було кілька/. Не звернено досить уваги й на згадки в чужомовній літературі. До рр. 1806-1850 належать 22 № №, до рр. 1851-1900 - 126 /до ювілейного року 1894- 29 № №/, до рр. 1901-1914 - 50, і рр. 1915-1916 не вийшло нічого, від р. 1917 вийшло 24 № № /спис неповний/.
- 19/Звичайно цю думку Ефименкової дослідники відкидають, хоч Спіноза і не був так уже цілком невідомий на Україні. В попередньому параграфі ми згадали "О безбожии" Т.Прокоповича, де, праця дуже мало обективні, але є долякі дані про Спінозу.
- 20/Таке, напр., зближення Сковороди з Платоном, яко дуалістів, то що. Цілком вірна негативна оцінка праці Зеленогорського у Шпета ср. ат., стор. 70-72. Потомісць грунтовніше дані про вплив стойків та Філона Олександровського.
- 21/Рецензії Ураліна "Путь" м. 1913, № 2; М.Сумцова ЛНВ. 1918, I; Федюшки ЗНТШ, 1912, 115; Срібллянського "Укр. хата" 1912, VI.
- 22/ Про зараження Сковороди до російського культурного кола - див. у М.Срібллянського "Укр. хата" 1912, про уявлення українці XVII в. як напів-пустелі з "полубродячим населенням" - в згаданій ред. акад. Сумцова.
- 22а/ Рец. М.Съшана в "Укр. хаті" 1912, VIII; І.Ли

занівського в ЛНВ. 1912, XII.

23/ Повний список праць - у моїх огляді Українськ. фільософ. літератури - "Славянская книга", 1926, 6.

23а/ Зр. погляд Багалія / ср. ат., стор. 138/ на Сковороду, як на вченого.

24/ Не видані на жаль: надзвичайно цікавий доклад проф. В. Зіньківського на урочистому засіданні Української Академії Наук 1918 р. та доклад проф. В. Біднова у празькому Українському істор.-філолог. товаристві 1924 р., рівно як і цікаві "Начерки з історії української думки" М. Сумцова / де що зреферовано в Багалія ср. ат. 349-350/.

25/ У Багалія немає згадок, крім Енцикл. Словника Пера Ларуе вид. 1865-1876 рр./ див. ЧШ. 1923, I. О. Ковалівський: "Легенда про Ск."/ . Крім згадок у Güttler'a і Kadew's'a див. Невенгер'a т. IV, де дуже поверхова характеристика, й легковажну статтю M. Вельказіфф в Archiv für Geschichte der Phil. 26, 1913.

26/ Про це див. нижче - при обговоренні питання про Дютуа.

27/ Хоч саме поняття "вплив" навряд чи можна визнати достатнім і ясним / див. "Фільософія, яко наука" - вступ до моїх "Лекцій з історії античної фільософії" й окремо/.

28/ З поміж основної літератури вкажемо Max Schlesinger : Geichte des Symbols, В. 1921; Lietzmann??: Kleines Handwörterbuch der christlichen Symbolik 1892; A. Wünsche : Die Bildersprache des alten Testaments, 1906. Але основи симболіки ще грунтовно не досліджено. Гарна книжка E. Brünnler'a: Das Symbolische in der religiösen Erkenntnis. Tüb. 1914. Про симболіку XIX в. - A. Bäumlein в передмові до видання Bachofen'a М. 1926.

29/ Про вплив Плутарха див. цит. працю Дловівського, яку треса продовжити з тією ж грунтовністю і совісністю.

30/ Мають на увазі, очевидно, псевдо-діонісіїві твори.

31/ Про син в Філоне - Ковалінський у творах Сковороди вид. Бонч-Брусича - I, 16, цитується Філона: "Сочинение по писаниях ветхого завета" - Твори Філона закінчені виданням R. Cohn'a і P. Wendland'a IV тома, В. 1896 ff., індекси у другі. Німецький переклад під ред. Z. Cohn'a продовжується A. Leibniz'om / IV тома, Аугсб., 1909 ff., і є великою допомогою при студіюванні Філона. Показчик літ. про Філона в Невенгер'a I, 11 вид., стор. 209-211. Зокрема важливі всі численні праці видавців творів Ф.

Про споріднених із Філоном філософів - у Невенга
I, § 74.

32/ А саме в Stromata книга V і інш. твори
Клемента видані в "Patrologia graeca" Migne'a тт. VIII-
IX, також в вид. O. Stählin'a: Die griechischen
Kirchlichen Schriftsteller, Bd II.-III. Lpz. 1906-9. Літерату-
ра у Невенга II, 52-54, головніша N. le Nouy в вид.
Migne'a т. IX; R. Heinisch: Der Einfluss Philos auf die
ältere christliche Theologie. Münster. 1908. Останню літ. у Невен-
га; про можливі впливи Філона на Сковороду - див.
цит. статтю В. Петрова.

33/ Див. зокрема, "De Principiis" IV і parim.
Твори видані у Migne'a тт. XI-XVII, видання Берлінсь-
кої Академії Наук виходить з р. 1899 / досі IV то-
ми/. De principiis окремо видав Re��emming. Leipzig.
1836. - З літератури вказівки - у Невенга.

34/ Твори Максима видані Migne в Patrologia
græca, тт. XC-XCI. літ. Wagenseit в Realencyklopädie für
prot. Theologie. 12 т. і у Невенга.

35/ Твори Августина видавались безліч разів.
у Migne'a в Patrologia Latina це тт. XXXII-X VII. Близ-
чі вказівки у O. Willmann'a: Geschichte der Idealismus.
II т. 1908; в Doctrinellengeschichte Loofs'a, Harnack'a
R. Seeberg'a. Відношення Августина до біблії: C. Donais:
в "Revue biblique" II-III, 1892-3; Blachère в "Revue
Augustinienne" 1902; E. Dorow в "Zeitschrift f. Katholische
Theologie" XXXV, 1911; K. Romeis в "Theologie u. Glaube", 1911,
III, 9-10. Дальші вказівки зокрема у A. Gramsci'a
оп. cit.

36/ Так у Єфименкової у Безобразової оп. cit.
в прим. 25 стор. 198 згадується можливість впливу
Раймаруса, до його твори Сковорода міг читати "під
час подорожі". Не говорячи вже про те, що ніяких
конкретних зближень думок Сковороди з "просвіче-
ння" фільософією релігії Раймаруса ми в Безобразо-
вої не знаходимо, зхожість витовиначення Біблії у
Сковороди з Раймарусом ще менша, ніж ізі Спінозою.
Тому цю гіпотезу ми навіть не згадуємо в тексті.

37/ див. кн. Васильчиків: Семейство Разумов-
ских СПБ. 1880. I-II.

38/ Про нього /анонімно/: Graf Rosumowsky.
1757 - 1837. Eine tragische Episode der Familiengeschichte des
Graff v. R. Halle, 1915. Гр. Розумовський. видав 1789 р. в
позанні книжку: Rozumowsky Grégoire : Histoire naturelle
du Jura. 2 vols. /див. "Nik. Geschichte der Schule" II,
671, № 223000/. Отже й після повороту за-кордону
в Ковалінського була можливість не тільки через
Майнгарта, а і через Гр. Розумовського аносин 13

Лозаною.

39/ Ні на чому не обґрунтоване твердження Безобразовськї ор.ат. з 198 про оссисте знайомство Сковороди з Майнгартом. Багалій ор.ат. каже, що він не знайшов звісток про Д.Майнгарта /якого він звє "вченим"/ у словниках. Я не знайшов цих звісток і в швейцарській енциклографії і в літературі з історії швейцарської культури XVIII в. зокрема у Womle:

Der schweizerische Protestantismus im XVIII. Jahrhundert.

Тіл. I-III. 1923-6, - отож можна маже з поеною певністю твердити, що М. нічого не друкував і не грав видатної ролі в духовій житті Швейцарії. Пострібніше вивчукування в літературі, зокрема в Verdeil:

Histoire du canton de Vaud. I-III тт. також M. Reymond:

L'église catholique de Lousanne. L. 1913; G. E. Guérard:

Le Séminaire de Lausanne et la pastoral en France. Glénée.

1913; M. Birn: Ensay sur l'état moral et religieux du peuple vaudois au XVIII. 1756-1820/. L. 1908; H. Villebœuf: Tableaux synchroniques des professeurs de l'Académie de L. de 1537-1869. L. 1914; "Recueil de généalogies vaudoise, publ. par la Société vaudoise de généalogie". 1912 і далі./ усіх цих творів нема в бібліотеках Праги, Відня, Фрайбурга й Гайдельберга/. Далі - третя розшуки в у Лозанських архивах. М. ин., ім'я Майнгарта могло писатись кількою різними способами.

40/ Твори Dutout /дуже рідкі й малоприступні/: 1. M****: Discours philosophique et moral sur la luxure artificielle. Lausanne. 1760, 6 екземпляри з титулом: De l'omanième ou Discours...cit/; 2. Théophile: Sermons T.I. L. 1764; 3 Kehph ben Nathan: Origine des usages, des abus, des quantités et des mélanges de la raison et de la foi. Paris. —/ в дійсності Лозана/. 1790, 2 vols.

2 вид. 1792, 3-те дуже перероблене: Philosophie divine, appliquée aux lumières naturelle, magique, astrale, sunastreelle céleste et divine. 3 vols. —/ 1793 /назву першого видання читує 'Світінський, дуб. Балагій ор.ат., але здається, що в перекладі 1817 р. зявився не цей твір, а наступний!/; 4. Philosophie chrétienne, exposée, élucide démontrée et appuyée sur l'immaculée base de la révélation ou la véritable religion pratique...par l'auteur de la Phil. divine.

Чи vols/ 1 том передрук № 2/ - 2 видання. 1800 та 1810-19. Дютуа видав: 1. "Lettres d'Amour et d'amitié" /Mme de Guyon/ . L. 1767. 5 vols., в 5-му томі "Anecdotes et réflexions sur les lettres de Mme de Guyon"; 2. 1789-1791 pp. зявилися ніби в Парижі /в дійсності в Лозані/ твори Mme de Guyon, 40 томів, з яких 3 останніх обій-

мають написану д. "La vie de Mme de Guyon" /без року/ й місця видання зявилась ще маленька "Discours sur la vie et les écrits de Mme de Guyon" — — — /. — Jean-Philippe Dutoit de Membrine — народився 27. IX. 1721 в кантоні ~~Vaud~~, 1747 дістав священство, 1750 захопився квістизмом, 1754 відмовився від посади, 1759 від священства і прожив до кінця життя /а не тільки "вчив в 40-х роках" як каже Шпет op.cit./ у Лозанні, † 21. I. 1793 р.; його діяльність була дуже інтенсивною, його уплив дуже широкий /зокрема й у Німеччині/, його громада в Лозані була однаке змушена церковною владою звузити свою діяльність. Якісь упливи Дютуа були в Лозані ще до середини XIX в. /кн. В.Ф.Одоєвський бачив бібліотеку Дютуа в Лозані ще 1847 р. — див. Сакулін: Одоевский т. I М. 1912/. Dutoit — розповсюджене у Лозані прізвіще /див. "Bibliographie des Schweiz" де, м. ин., бракує ще роману Marie Dutoit: Une voleuse. Louzanne. 1793, що є в каталозі британського музею/. Про Дютуа є досить велика література: про твори — J.-M. Baierard: les superstitions littéraires. Р. 1847, II, 327; він саме: La Science littéraire. Р. 1828, I, 739 /Dutoit названий Marc-Philippe, як і у критиці на екземплярі № 3 в Віденській унів. Бібліотеці/, про життя й ученні — J. Chavannes: J.-P. Dutoit, sa vie, son caractère et ses doctrines. L. 1865; він саме: в "Chrétien évangélique". L. 1861; André Favre: Un théologien mystique vaudois au XVIII siècle. Т. Р. Dutoit. Genève. 1910; Herrog в "Chrétien évangélique", 1865; Herrog: Geschichte der quäkistischen Mystik in der katholischen Kirche. D. 1875, 55ff; Verdeil op. cit. t. III; Herrog в "Revue encyclopédique für katholische Theologie". Крите. Lpt. 1898, 8, 105-9; P. Weimle op. cit. II, 179-190 і ін.

41/ Хоч зближення їх на підставі такої загальної думки, як потрійне обявлення Бога — у світі, в висьмі й у людині, можна б порівняти з шуканням у коменного, хто визнає $2 \times 2 = 4$ зв'язків, скажемо, з.... Нью顿ом! Потрібне також детальне порівнання, як і для отців церкви.

42/ Watte op. cit. 183 і Famili, але у Дютуа — значно більший аскетизм, ніж у Сковороди і часто — відсутність тієї радості життя, що характеристична для Сковороди.

43/ Твори B. L. de (von) Muralt'a: 1. Lettres sur les Anglais et François. 1725; 2. Теж саме розширене /"— et sur d'autres sujets"/. 1728; 3. L'instinct divin. 1729. 4. Lettres famili-

4) Encyclopédie des sciences religieuses. Paris. 1878, IX, 168, 75.

tiques 2 vols., Londres 1736; 5. Fables nouvelles pour l'âge de l'Humanité
Berlin. 1756. — Про М. де які згадки у Вернле, I, 166,
171..., зр. статтю Е. Томса'а в Nine Fünfzehn Februar
22, VIII. 1923, № 1136, монографія того самого автора
готується до друку.

44/ Беме був відомий за тих часів у Київі, були й рукописні переклади.

45/ успіх творів Сковороди серед масонів /Антоновський/, що видав 1798 р. ч. 5, був масон; також ч. 4 з'явилось 1806 р. в масонському часописі "Сионський Вестник"; про масонів серед знайомих Сковороди див. у Багалія ср. ат. /засовується інтересом масонів до всякої літератури з містичною закраскою / зр. хоч би ту надзвичайно ріжноманітну літературу, що її популяризував відомий російський масон Шварц/.

46/ Див. примітки у виданні Бонч-Бруевича. Він, напр., у Сковороди знаходить джерело одріжнення "душі" й "духа". Для цього розріження достить уважно читати Св. Письмо!

47/ Відомості про Псевдо-Сковородинські рукописи — див. у Багалія ср. ат..

48/ Не маємо ніяких звісток про знайомство Київських кол із Плотіном безпосередньо.

49/ В цьому, може й правий Коряк /ср. ат./, але виступати проти середньовіччя вже не визначало за часів Сковороди виступати "проти вчителів"/ див. про це попередній §/.

50/ у згаданій вище промові.

51/ Див. у нас в попередньому §.

52/ Див. у попередньому §.

53/ Тут треба звернути зокрема увагу на те, що в певному сенсі картезіянство знов стає актуальним для сучасності / див., напр., працю Ж. Нартманн:

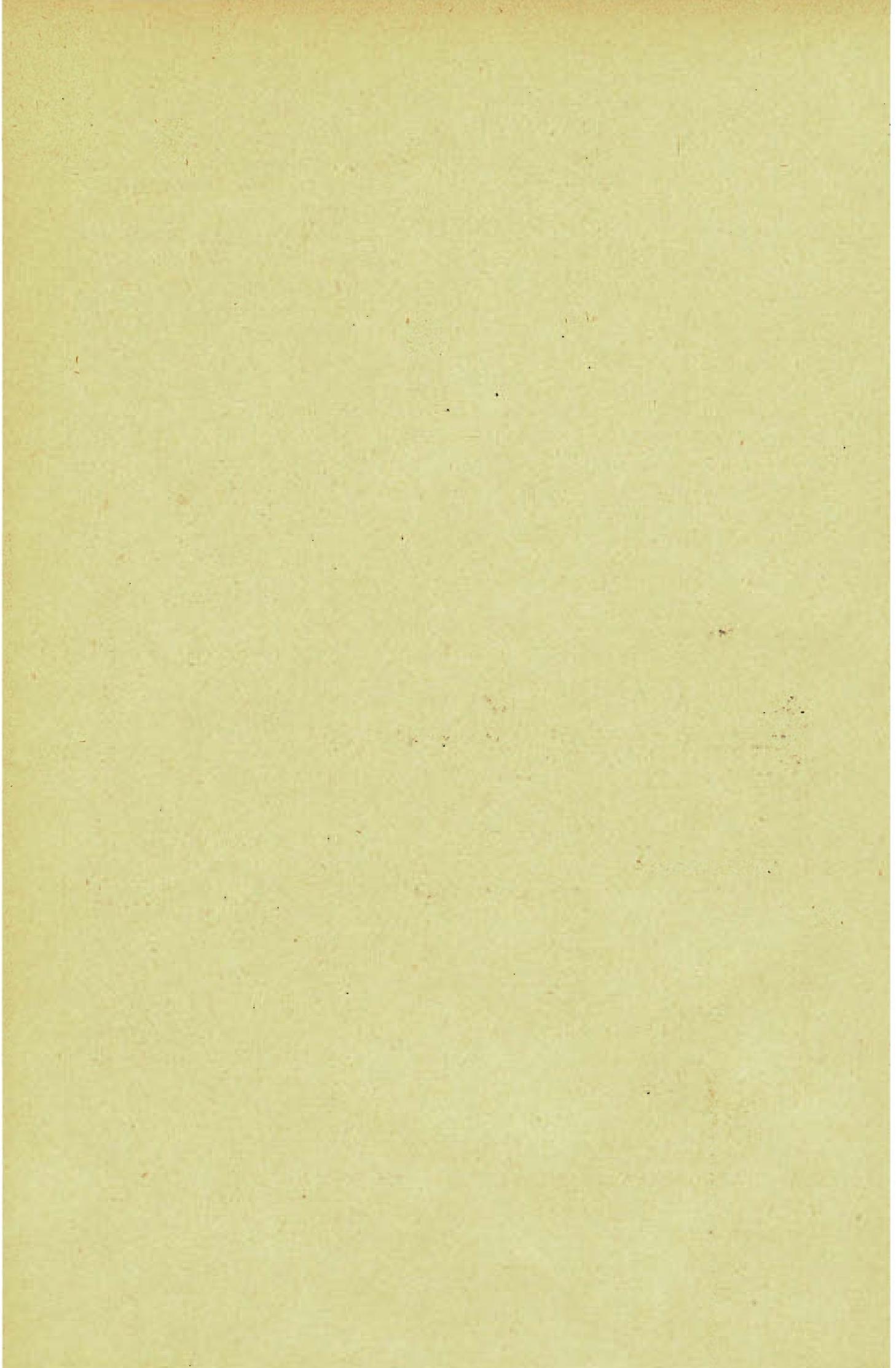
Geistige Bilder Metaphysik der Existenz: Leipzig. 1921, 2 вид. 1925, про неї H.-G. Gadamer в "Logos" 1923/.

54/ На це вказує й Багалій ср. ат..

55/ І М. Грушевський / "З історії реліг. думки на Україні", Львів 1925, стор. 91/ вважає писання Сковороди "памятками Київської школи."

56/ Але ця думка не розповсюджена. Зустрінемо її у G. Simmel: Das Individuum Gesetz — в "Lebens-ethnologie", почасти у Н. Майєр'а: Psychologie des Individualen. 1909; в останнє G. Simmel: Fichtes Kultus; Kantianismus. 1924 зробив спробу показати, що ідея індивідуального обов'язку була намічена ще в Фіхте.

57/ Шкідливе надмірне перебільшення значіння Сковороди, зокрема ігнорування того, що в нього, власне, не фільософія, як ми її розуміємо – яко систематична наука, – а найменче в нього "науки" /навпаки думас Багалій/ . Для української думки було б нещастям залишитися на рівні фільософічності Сковороди /хоч було б великим щастям, як би систематик посідав індивідуальні якості Сковороди/, як німецької фільософії не існувало б, як би всі німецькі фільософи залишились у формах і рівні Якоба Беме.

I. С. Шад і його учні.

8. Харків. Діяльність Й.-Б. Шада.

Заснування першого на Україні університету - Харківського, мусило було принести щось нового із фільософії.

І справді, робилися заходи для здобуття до нового університету навіть Фіхте^{1/}, але за його незгодою, на пораду Гете^{2/}, запрошене було талановитого приват-доцента Єнського університету фіхтеанца Йогана-Баптиста Шада. - Як перший представник німецького ідеалізму на Україні, він заслуговує особливої нашої уваги.

Й.-Б.Шад - син селянина, народився в селі Мурсбаху /між Кобургом та Бамбергом/. 10-ти років вступив до хору бенедиктинського монастиря, 14-ти - до езуїтської семінарії в Бамбергу, де став аскетом із переконанням підійти до монастиря. Але, під упливом студій життів святих, церковної історії^{3/} та спостережень над життям ченців, прийшов до висновку, що й у житті ченців, і в ученні католицької церкви багато сумнівного, а то й упрост обману; й, коли його становище загострилось до неможливого після виходу І-ої частини його роману, де дуже негарно змальовано монастирське життя^{4/}, він втік із монастиря. Ще в монастирі Шад читав Канта й був захоплений його моральною фільософією, але поставився скептично до теоретичної. Немає дива, що він захопився після виходу з монастиря фільософією Фіхте, який, можна сказати, поважував теоретичну фільософію Канта його практичній фільософії. Після захисту дисертації 1800 р. Шад зробився приват-доцентом ув Єні і протягом короткого часу випустив низку праць і дістав запрошення в 1804 році до Харкова. - В Харкові Шад відігравав видатну роль, завдяки своїй близкучій красномовності, - він був найліпшим знавцем латинської мови на університеті, - мав безперечний вплив на слухачів і зібраав певну групу працьовників на полі фільософії, незважаючи на своє широке життя, якісі комерційні справи, нещасний другий шлюб, узагалі своє "неистовство".^{5/} Але згубили його виступи проти Франції під час і після війни 1812-14 рр. Проф.Дюгуро /з походження француза/ че-

рез донос на Шада якого відстала /використана була його полеміка проти католицтва й зокрема проти ченців/6/ добився не тільки звільнення Шада, але й висилки його закордон /1816 р./. Шад прожив у Німеччині /приват-доцентом університету в Боні/до смерти, 1834-го року, добиваючись без успіху виконання російським урядом матеріальних до нього зобовязань /пенсія, то що/.⁷/

З праць Шада для нас найбільше значення мають його твори, що складені під час його перебування в Харкові⁸. Це: 1. *Institutiones philosophicae universae, tomus primus, поділом опубліковані в Галле. 1812* /Харк.Унів. Друкарня/; 2. *Institutiones iuri matrice. Часткові. 1814*; 3. *De libitatem Unicratiae Indicata. 1814* /промова на акті/ і вона ж у рос.перекладі. Ще дві промови залишились невиданими: "Про конечність навчання фільософії" та "про вище пізнання людини"⁹. Усі ці твори написані гарно, ясною мовою, й виявляють певний ухил од фіхтіанства до шелінгіанства /але дослідниками ухил цей перебільшений.

Про Шада почали писати дуже пізно та, власне, цікавляться більше його долею, ніж його фільософією. Статтю масно в "Філософском Лексиконе" Гогоцького /IV ч., Київ, 1873/; матеріали переважно до зовнішньої долі Шада дають: В.А. Лавровский - "Эпизод из истории Харьковского Университета" /в "Чтениях Общества Истории и Древностей Российских", М. 1873, 2, 1-58/, Д.Багалій - "История Харьковского Университета" /*ст.*/, I-II, і "удаление проф. Шада из Харьковского Университета" /*ст.*/; викладу фільософічних поглядів Шада присвятив кілька праць Ф. Зеленогорський: "И. Е. Шад" /"Зап.Харьк.Унів.", 1896, 2/, "Логика Шада" /ВФ и П., 1895, кн. 2 i 5/, "Institutiones iuri matrice - естественное право Шада" /"Зап.Харьк.Унів" 1900, I/. Ф.Зеленогорський дас виклад праць Шада досить детальний, але без якогобудь порівнання їх із німецькою фільософією того часу. Це дуже важлива хиба. Е.Бобров /"Філософия в России", Казань 1900 і даліші. Також "ученые Записки Казанского Университета" / на дас багато нового; мало новог і в біографії Шада. /анонімній/ в "Историко-Філол. Факультеті" /*ст.ст.*/, і на жаль також не досліджені джерела і звязки дуже цікавої теорії нації, яку Шад розвинув в "De libitatem Unicratiae Indicata". В останні роки тільки Шнер /*ст.ст.*/ дав

деякі цінні аналізи філософії Шада, але й він прибільшує впливи Шелінга ^{10/}. М.Б.Слабченко /"Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX стол.", т. I, Одеса, 1925, XXIV, стор. 185-188/ робить спробу засувати Філософію Шада соціально. Але Його характеристика позна непорозумінь - неправильно ставити в центр ідей Шада природне право /до того ж загально прийняту за тих часів науку, а не течію в науці/, підкреслення радикалізму Шада необґрунтоване ^{10a/}.

Цікаві окремі звістки про Шада в листуванні його єнських колег ^{11/}, та звістки проївного в спогадах Romantik ^{12/} Висміяв фіхтєанство Шада Jean Paul ^{13/}.

Як бачимо, дослідник має ще перед собою завдання уважного й серіозного дослідження фільософії Шада й звязку з сучасною німецькою фільософією. Але важливішим є дослідження тих уплівів, що мав Шад, як в оточенні професури, так і серед студентів. ^{14/} Треба сказати, що за часів Шада фільософічні інтереси виявляли не тільки представники "словесного" факультету /так Ів. Рижський ^{15/} - раніше в Петербурзі - автор курсу логіки/, а і природники Коротарі, Громов - шелінгіянці ^{16/}, вчителі відомого пізніше московського шелінгіянца Павлова /, математик Осиповський, що полемізував у своїх промовах з Кантом ^{17/}, став адюнктом і учень Шада - Пудрович /див. нижче/.

Неменче оживлення фільософічного інтересу було й серед студентів, коли будемо судити за кількістю фільософічних дисертацій ^{18/}, до учнів Шада належали: Гр.Хлапонін /дисертація Chlaponin: Disputatio inauguralis de principiis et objectis artis / 170 pp. Х. 1813/, Гриневич /пізніше професор клас. фільології в Одесі та Київі/, П.Ковалевський /дисертація P. Kovalenky: De realitate idealis divini ministeris; Х. 1814/ ^{20/}, Аксентій Гевліч із Підкарпаття /его книга - "Об изящных искусствах", СПБ. 1818/; П. Бразоль /його P. Brazol: Disputatio inauguralis de immortalitate animorum; Х. 1814 pp. 242/, Гес-де-Кальве /disputatio inauguralis de genuina philosophiae characteri et ejusque utilitate. Cursive script Just. Ad. Her de Calve, Х. 1812/ Ст.Есикорський /книга "Опыт исторической очевидности Промысла Божия у всех народов во всех веках", Х., 1822, "Всеобщая история", Х., 1825; перекладчик Фіхте - див. далі/, П.Любавський /"Краткое руководство к опытному душесловию", Х., 1815, "Опыт логики", Х., 1818 ^{23/}, Ів. Любачинський /"Логика"Х.

1817^{24/}. Треба згадати, що, очевидно, під впливом Ш.С.Е.-ский /очевидно, С.Есикорський/, переклав на російську мову вперше Фіхте, а саме: "Ивана-Готлиба-Фіхта. Яснейшее изложение, в чем состоит существенная сила новейшей философии. Опыт при-нудить читателя к разумению". Х., 1813 ^{25/}.

Учнем Шада був і його наступник підкарпатець Андрій Іванович Дудрович - він народився 1728 р. в духовній родині й учився в Будапештському Університеті, 1814 року оборонив в Харкові дисертацію - "De philosophicis sensu concerto, nec non modis
tare eum ab solita". Х. 1814, 47 рр. Шад засвідчив його знаття Канта, Фіхте, Шелінга, його іспит був значно ліпше від іспиту його конкурента Лібавського /див. вище/, а тому його обрано на адвоката; 1819 року він подав працю /не видрукована/ "Tractatus de philosophicis statibus phasemate historico - critico", де м.ин. polemізує з шелінгіанського пункту по-гляду з Кантом. На підставі розглядів інших його праць можна гадати, що він був під впливом шелінгіанського містичізму /Ф.Шуберта, Беадера/. Ці праці: "De Studiis academicis matris", Х., 1815, і "Отрывки о животном магнетизме"/"Украинский вестник", 1818/ складені на підставі Вебера і Клюге. Але чистим шелінгіанцем він не був; мабуть, він скилився до православного тейзму; "природне право" він і пізніше викладав за підручником Шада. Вмер Дудрович 1830 р. на посаді ректора університету. Філософічного впливу він не мав і сліду за собою не лишив. Після його смерти в Харкові починається період філософічного безлюддя, тягнеться, власне, й досі.^{26/}

Мабуть, теж учнем Шада був Н.Г.Білоус/ов/ /1799-1854/, народженням киянин, учень К.Д.А. і Харківського Університету, який скінчив 1818 р.; він викладав у Ніжинськім лицей в 1825 - 1830 рр., м.ин. і філософію /звільнений був у наслідок доносу/. Творів не залишив.^{26а/}

З цього ми бачимо, як невірно оцінювали роль Шада хоч би А.І.Введенський, що вважав єдиним продуктом впливу Шада згаданий переклад твору Фіхте. - ^{26б/}.

X

X

X

Одночасно з Шадом був професором Ludwig Neumann Гайдов /1807-1809 рр./ - цей другорядний канті-

янєць ^{27/} викладав політичну економію. Літературна його діяльність - широка за часів його перебування в Нансі, але невидатна ^{28/}, обмежується в Харкові підготовкою гімназіального підручника філософічних предметів ^{29/}. Але він мав також якесь коло філософічних впливів, бо пізніше він видав книгу: *Essais philosophiques sur le Gomme, ses principaux Rapports et sa Destinée, fondés sur l'expérience et la raison, suivis de l'observation sur le Beau. Publié par L.H. de Jacob d'après les manuscrits conservés par l'auteur. Нансі, 2 vols. 1813, 2 tom. S-Berlinburg. 1822.* Книгу цю написав Михайло Полетика /вм.р.1824/, брат Петра Полетики^{30/}. Праця ця має деяку цінність ^{31/}; заслуговує дослідження як сама особа М.Полетики, так і відношення його твору до поглядів самого Якоба Фіхте /"призначення" людини!/, Шпальдинга, може й Шада.

Примітки.

1/ Див., напр., Багалій - "Опыт истории Харьковского университета", т. I, 1894, стор. 136.

2/ і Шілера. Див. "Историко-Филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования /1805-1905/. Під ред. М.Г. Халанського та Д.І. Багалія. Х., 1908.

3/ Він видав 2 тома житій та 18 томів коментаріїв до Біблії - все як частини великої праці релігійної освіти народу.

4/ "Die Schinsale des Vaters Simons". Роман вийшов тільки тоді, коли Шад думав, що йому більше не жити через хоробу легенів.

5/ Див. оповідання про нього його колеги Rommel'ska /див. нижче/ про "невичерпальний юмор" оповідань Шада про ченців - "це був впovні цинік, уважного монастирські звички не були докінця прикриті російською уніформою.", Rommel оповідає про піяцтво Шада, про його одруження з "жінкою легкої поведінки"; в Університеті велись уже справи і про розвод з цією жінкою і про конфлікти з різними особами; справи про хабарництво Шада не засовані, але його відношення до підозрілих операцій проф. й ректора Стойковича вже досить неузгоджено характеризують його моральну особу/див. Багалій - оп. 45/.

6/ Див. у Багалія оп. 45. II, та Д. Балагій - удаление проф. Шада из Харьковского университета. Х.,

1899 /та в "Записках Імперат. Харківського Університета" за той же рік/. По-німецькому, зміст праці Багалія передавав R. Stähler: *Über die Vorzüglichkeit Fichtes und seine Schule zur Universität Charkow. Archiv für Geschichte der Philosophie* 28, 424-448; і R. Janowsky: *Universität Charkowska w rocznicy swojego istnienia (1805-10) Krakw 1919*. Багалій показав, що дійсна підстава усунення Шада не покривалася з обвинуваченнями, що висунуті були офіційно /слідування Шелінгові в фільософії права та деякі - справжні - недоладності в латинській хрестоматії, що й склав Шад/. "*De viris illustribus urbis Romae*" у світ не вийшла/. Шад проти цих нападів тільки й оборонявся.

7/ Міністерство відмовило, не зважаючи на підтримання прохання Шада "попечителем".

8/ До того зявились /крім згаданого відщ/ :
1. *Darstellung des Fichteschen Systems*. Erfurt. I-II. 1800-1; 2. *Neue Grundris der Transcendentalen Logik*. 1800; 3. *De neem intimo inter philosophiam theoreticam et practicam*. Jena. 1800; 4. *ob Kants Kritik Metaphysicae reg?* (в "Journal ...". Fichte та Nietzschem, № 9); 5. *Geist der Philosophie unserer Zeit*. Jena. 1800; 6. *Grundriss der Wissenschaftslehre*. Jena. 1800; 7. *Absolute Harmonie in Fichteschen System mit der Religion*. Erfurt, 1802 (I-II 1802); 8. *System der Natur- u. Transcendentalphilosophie*. Landskron. I-II. 1803-4. Ці туються ще нефільософічні твори/діякі/ без року й місця видання; річай чч. 1-4 я не бачив/ :
1. Памфлєт проти французької революції /написано в монастирі р. 1796/; 2. Жалібний вірш і музика "на смерть Людовика-XVI" /1794 р./; 3. *Abhandlung über die Verbesserung des Mönchstums*; 4. *Gefahren des Staats und der Religion von der Seite des Mönchtums*; 5. *Lebensgeschichte*. I-III, року першого видання я не міг встановити, 2-ге 1828; 6. /Невідомо мені чи вийшло за життя Ш. і коли/. *Paradies der Liebe* /в "Іст.-Філ. Фак." - помилково - "Liebe"; згадується, яко виданий за життя Ш./. *Aus der hinterlassenen Schriften*. Würzburg. 1910.

9/ див. в "Історико-Філологическом Факультете", стор. 16-17. Промови ці, очевидно, переховуються в архіві Унів. Гогольский в "Філософском Лексиконе" згадує ще 3 праці, але, як ясно з Багалія в "Іст.-Х.ун." - I, 423 і д. це є друковані дисертації учнів Шада. Що дійсно Шад видав по-російському вищегаданий /див. прим. 8/ памфлєт під назвою "Причина, могущая сделать каждого гражданина Германии, и в особенности низшего разряда, довльним своим состоянием, так что онъ более ужаса-ться

французской революции, чем желать, должен" див.
"Истор.-Филол.-Фак." II, стор. 31, в цьому треба
сумніватись.

10/ Ще про Шада - в усіх великих німецьких
історіях фільософії /тільки дрібниці/, також у
Ершова - "Судьба русской філософии", Владивосток,
1922, у словнику Брокгауза-Ефрони.

10a/ Слабченко /гр. ат./ вірить цілком доно-
су на Шада й вважає, що покинути катедру приму-
сила Шада "українська панська партія", а донощик
Люгурое /Француз!/ "обстоював інтереси аграріїв"
Це, як і наближення Шада до кирило-методіївців!/?/
і навіть відшукання звязку між ними, 187 - є вже
цилком антинаукова фантастика.

11/ Згадки в листуванні Фіхте, Гегеля, Ге-
те /з Шілером, м.ин., у якого Ш. єдиний один
час/. Цікаво б усе зібрати.

12/ див. Романел: Етимологія або тлініческі ле-
вії ищ писець Гейт — — — — в "Академіе де-
саціонії ищ Історії Міністерства" вид. Вілан, том
V, Кіріз. 1854 / в Х. Романелів з 1810 - 1815 р., спога-
діх писани 1815 р./, по-російськи частину Іх пере-
клад А. Я. Баласний в "Южном Сборнике", Одеса, 1859,
9, 10, II; 1868 р. вони вийшли в Харкові окремо -
"Пять лет из истории Харьковского Університета
/XIV+111/.

13/ Це - "Clavis Fichtiana" Jean Paul'я - додаток
до його "Тітан'я". В цьому мається на увазі
Фіхтеанець, а не Фіхте сам. Це може бути тільки
Шад, бо ніхто інший творів подібного стилю не пи-
сан. Цікаве було б дослідження цих сторінок.

14/ Деякі натяки дає Шпет /гр. ат./.

15/ Про цього див. "Істор.-Філ.Факультет".

16/ Їх промови, мабуть в архіві Універси-
тету, Коротарі, 1807, "De nisi studii medicinae am
-do philosophicæ" - Громов - в 1815 р. - "Об общих орга-
нических силах и постепенном отношении их между
собою" - зразн. статтю Ф. Зеленогорського - "Зап. Ж.
ун.", 1893, 4.

17/ Осинський читав промови - в 1807 р.
"О пространстве и времени", 1813 - "О динамической
системе Канта". /Багалій розповідає про їх зміст
зокручує й неясно/. Він переклав їх іншим ло-
гіку Конділляка. До Шада він ставився негативно
/див. Його одніє - М. И. Сухомлинов - "Істория Ро-
сийской Академии Наук", т. I, СПБ. 1854, стор. 115-
116/.

18/ Не виключена річ, що дисертації ці

у значній мірі були переробкою деякій самого Шада. Обвинувачення ж проти нього /див. цітov. працю до історії Харк. унів./ у звязку з цим навряд чи мають під собою якунебудь підставу.

19/ Про нього див. у словнику Іконнікова.

20/ Про дисертацію Гогоцький приписав самому Шадові /див. вище/.

21/ див. примітку 20/.

22/ Згадка у Багалія - ср. ат., I, 364.

23/ Ідем.

24/ ідем, де ім'я написано - "Любатинський".

т. II.

25/ "Зоннекларен Венідік" - 18.- Відзначимо, що й перший російський переклад Канта вийшов на Україні. Це - "Кантово основание для метафизики нравов" Миколаїв, 1803. Перекл. Яків Рубан /чи це не родич Василя Р., що бчився в К.Академії/. - див. Тітов ср. ат., стор. 201, також Л. Модзалевський: "Рус. Старина", 1897, 8, 393-415/.

26/ Про Д. - див. /анонімну/ статтю в "Іст. Філ:Факулт.", ст. 31-34, а також - у Шпета, ср. ат..

26а/ Про нього див. статтю Кукольника в "Гімназии Высших Наук и Лицее кн. Безбородко в Нежине", 2-е вид., СПБ., 1881, ст. 240-245.

26б/ див. А. Введенський - Філософские очерки, 2-е вид., 1923, стор. 21.

27/ див. про нього силу юмористичних заміток в "Хеппен" Шілера-Гете.

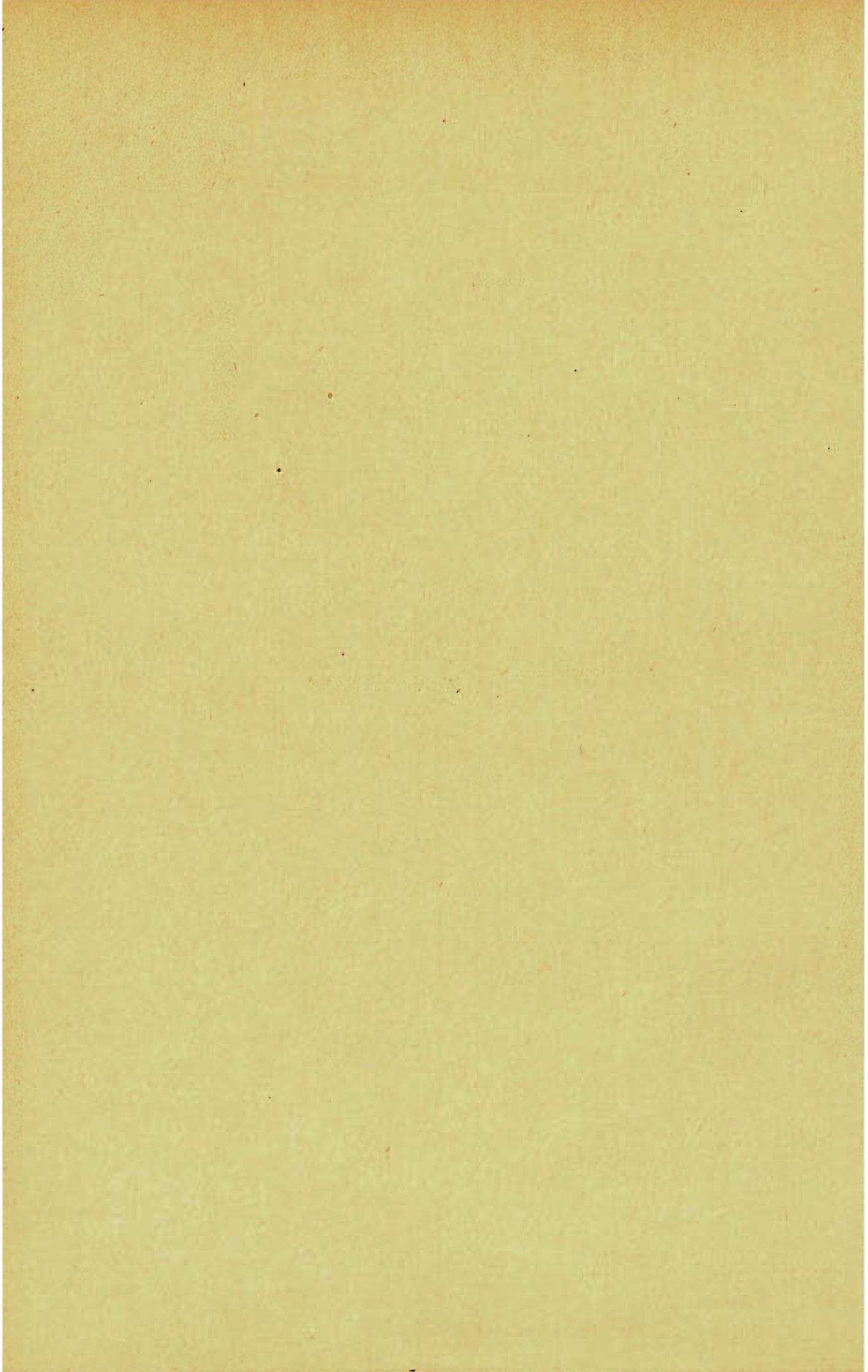
28/ див. у Швінгер'а.

29/ В.Х. вийшли: Grundris der allgemeinen Logik für die Gymnasien des Russischen Reichs. 1810, 87 л.; Aufführliche Erklärung des Grundrisses der allgemeinen Logik. — 1810, ч. 128; дальші частини - пізніше - в Петербурзі.

30/ див. "Dictionnaire des ouvrages anonymes". Paris. 1874, V т.р.276. Також Frank: Dictionnaire des sciences philologiques. Paris. 1875 р. 813, Кніц: Handwörterbuch der philosophischen Wissenschaften. Leipzig 1833, II, с. 561, III, с. 485. Останній зве М. Полетику "Секретарем цариці Марії". "За ці відомості я глубоко вдачний проф. Наке у Дрездені, тепер у Лейпцигу", що особисто знов М. Полетику.

31/ Про П. Полетику - див. словник Брокгауз-Ефона.

32/ Кніц ср. ат - "nicht uninteressant"

П е м і н г і я н с т в о.

9. Шелінгіанство. Данило Михайлович

Кавунник-Велланський.

Першим, хто глибоко захопив російське суспільство німецьким ідеалізмом був українець. Це був Данило Кавунник. Він народився 23.XII.1774 р.^{1/} в родині бідного козака-гарбара ^{2/} в містечку Борзі, на Чернігівщині; мати бідувала, пекла бублики, потім найнялася куховаркою. Данило, знаючи від дяка грамоту, з власної ініціативи звернувся до лікаря з проханням вчити його на фельшера й з поради лікаря, за допомогою вчителя одного поміщика Борзененского повіту, так за один рік опанував латинську мову, що міг вступити до Київської Академії /р.1789/, де дістав і прізвіще Велланський^{3/}. Він не знав ще, що йому робити - хотів іти в ченці, а армії; але коли скінчив дуже добре Академію, то був командирований закордон; він одразу не міг виїхати, через заборону таких поїздок Павлом I, і тому вступив 1796 р. до Петербурзької Воєнно-Медичної /тоді - Медико-Хирургічної/ Академії, яку скінчив 1801 р. та тоді виїхав за кордон, де і слухав лекції Окена, Стефенса, Шелінга й зазнайомився з останнім особисто. 1805 р. повернув до Петербургу й дістав у Воєнно-Медичній Академії зпочатку катедру фізіології, потім, 1808 р.- ботаніки і фармакології, а наступного, 1809 р.- катедру фізіології й загальної патології. дисертацію захистив лише 1807 р., бо не було опонентів через необізнаність із Шелінгом. Успіх у слухачів Кавунник-Велланський мав величезний, хоча педагогічно його лекції не в усьому, може, були на висоті - в них було багато красномовності, але мало емпірії й наглядності ^{4/}. Лекції його були в великій мірі лекціями натурфільософії. Слава Кавунника-Велланського розійшлася і поза межі школи. Книги його, правда, не так багато читались, ще менше їх розуміли. ^{5/} До того ж "обскурантизм" /за виразом Кавунника-Велланського/ почав цікавитись Кавунником-Велланським. Славновісний Руніч брав на перегляд записи студентів, але, мабуть, не багато розібрав. Виступив проти Кавунника-Велланського і сатирик Сеньковський /"Большой выход сатан" /. Але згодом К.-В. ввійшов у аносини й у приязні стосунки з групою шелінгіянців-писменників, що групувалися коло кн. В.Ф. Одєєвського. ^{6/} Через цю групу, а також че-

рез московську групу професорів, що почасти знаходилися - у головній мірі через посередництво Кавунника-Велланського - під упливом Шелінга /М.Г. Павлов Н.І. Надеждин, І.І. Давидов, Альфонський/. Кавунник-Велланський мав великий уплив на російське культурне життя, в першу чергу - на літературу й цублістичну ^{7/}. До цього часу відносяться його публичні лекції /1830/ й подорож до Москви /1833/. - 1837 р. Кавунник-Велланський примушений був залишити катедру, бо осліп, але продовжував працювати - читала й писала йому жінка /вроджена ніжкеня Тон/. Він навіть дещо обробив для друку; але шелінгіанство, ще дуже впливове в Росії ^{8/}, йшло той час іншими шляхами. Тільки коли Кавунник-Велланський умер /15. III. 1847 р./ ^{9/}, про нього згадали знову, й похорон його був суспільним явищем. І пізніше Кавунник-Велланський часто згадувався в російській пресі. ^{10/}

Літературна діяльність Кавунника-Велланського почалася з його поворотом із закордонної мандрівки. Перший твір вийшов 1805 р. під назвою: 1. Пролюса к Медицине, как основательной науке, СПБ., 1805; за два роки вийшла "дисертація: 2. Dissertatio physico-medica de reformatrice theotice medicæ et physicae empiricæ physiologicae naturalis methodo", СПБ., 1807 ^{11/}. В обох творах Кавунник-Велланський присягає проти емпіризму й обороняє спекулятивну методу Шелінга; він, правда, не відкидає цілком "чутственных доказательств", а тільки обмежує їх цінність, бо вони не здібні піznати "невидимую и неощутимую сущность натуры". Далі йшов шерег праць, присвячених конкретним природничим наукам, але, як це і зрозуміло в шелінгіанца й океніанца, ми зустрічаемо всюди більш натурфільософії, ніж конкретних наук. 1812 р. з'явилось: З."Биологическое исследование природы в творческом и творимои ее качестве, содержащее основный начертания всеобщей физиологии", СПБ., 1812, XIV* 464. Були зроблені спроби заборонити цю працю, але Кавунник-Велланському вдалося все ж таки дістати на її друк дозвіл. По ній вийшло: 4. "Обозрение важнейших философских систем", СПБ. 1814 ^{12/}. Далі вийшли: 5. "Обозрение главных содержаний философического естествознания", СПБ., 1815 ^{13/}; 6. "Животный магнетизм, представленный в историческом, практическом и теоретическом содержании. Первые две части переведены ^{15/} из немецкого сочинения профессора Клуге,

а третию сочинил Данило Велланский. "СПБ., 1818, ст. VIII + 404 16/; 7. "Физиологическая программа лекций о внешних чувствах, внутренних действиях мозга и наружных очертаниях головы для руководства в приватных лекциях из органической физики." СПБ., 1819. Далі, після довгої перерви, зявилися знов ціла група творів: 6. "Конспект важнейшаго содережания общей физики". СПБ., 1830; 9. "Замечания на статью французского журнала "*Le Surréaliste*" о животном магнетизме" / "Литературная газета", 1830/; 10. "Опытная, наблюдательная, умозрительная физика". СПБ., 1831 18/; 11. "Основное начертание общей и частной физиологии или физики органического мира". СПБ., 1836, ст. 502.- З останніх років життя Кавунника-Велланського залишились деякі рукописи: З поміж них - обробка 2-го видання книжки ч. 6, під назвою: 12. "Животный магнетизм или теллюризм, как общая магнитная сила земли, действующая в организме человеческом и во всех живых существах и бездушных веществах. Физиологическое и врачебное сочинение, возделанное по новейшим практическим наблюдениям и основательнейшему теоретическому познанию физического и психического мира, Даниилом Велланским действительным статским советником и кавалером доктором медицины и хирургии, Академиком и почетным членом Императорской Медико-Хирургической Академии в Санктпетербургѣ. Две части в двух томах" /рукопись, 1840 р., в "Публ. Біб." в ПТБ., XVI + 456 + 842/ 19/, а також 2 невеликого розміру начерки власної філософії: 13. "*Schemat der kritischen Anthroposophie*".^{20/} і 14. "Природа в человече / обидві в архіві кн. В.Ф.Одоєвського/ 21/.- Крім оригінальних творів, Кавуннику-Велланському належить кілька перекладів ^{22/}, в першу чергу медичної, але також і натурфільософічної літератури ^{23/}, але окреме і спеціальне значення має переклад книги польського шелінгіянця й національного фільософа І. Голуховського ^{24/} "Філософия, относящаяся к жизни целых народов и каждого человека. Перевод Д. Велланского", СПБ., 1834. Цікаво є й вибір книги, що дає загальні формуловки ідеї фільософії й передмова до неї Кавунника-Велланського, де він виступає проти "обскурантизму" в обороні Фільософії ^{25/}.- Певне значення й великий культурно-історичний інтерес мають і листи Кавунника Велланського, частина яких була видана ^{26/}.

Ще за життя Кавунника-Велланського про нього були подані відомості в "Русском Энциклопеди-

ческом Словаре" Березовского /1833-4/, безпосереднє після смерти згадки подали ЖМНПр. 1847/54, VII, 17/, "Месяцеслов на 1847 год" і "Medizinische Zeitung Russlands" 1847 /некролог написав Г. Гейне/, пізніше "Северная Пчела"/1850/. По 20 роках після смерти зявились цінні спогади І. Розанова, слухача і співробітника Кавунника-Велланського /"Русский Вестник", 1867/ і стаття Чистовича /"Русская Старина", 1867, 2-3/. Спроби фільософічно-історичної оцінки прийшли пізніше. 1894 р. у своїх "Судьбах русской философии" М. М. Филиппов "Русское Богатство", 1894, 3 - "Русская натурфілософия"/ дав характеристику Кавунника-Велланського, хоча вона й не могла вийти влучною з-під пера автора-позитивіста, для якого усяка натур-фільософія є "*бête noire*". Під упливом попередньої праці складена стаття А. М. Левина: "Д. М. Велланский и шеллингизм в русской медицине начала XIX века" — — /"Врач" 1895, т. 16, 22, 27, 28/; в звязку зі значінням шелінгіянства для історичної думки, оцінив К.-В. Милюков у своїх "Главных течениях русской исторической мысли", ч. I 1896, і 2 видання. Реферат на підставі російських праць дав П. Граб в ЗНТШ. XV т., 1897; на жаль, він, ідучи за своїми джерелами, безпідставно негативно оцінив цілий німецький ідеалізм і вплив його на Кавунника-Велланського 27/. Уваги заслуговує стаття В. К. в "Критико-Біографическом Словаре Русских Писателей" Венгерова, т. V. — Цінні й почасти нові матеріали зібрали Е. Бобров у "Философии в России", т. II, III та V /Казань, 1901/ 28/. Рівночасно друкована стаття Веселовського "Русский философ Д. М. Велланский" в "Русской Старине", 1901, VI. Нові матеріали друкують та багато окремих вказівок на вплив на російську літературу та наукову культуру дає П. П. Сакулін у своїй: — "К истории русского идеализма. Князь В. Ф. Одесский. Мыслитель-писатель", т. I в 2-х част., М., 1912. — Хоч і не дають нового матеріалу та обмежуються лише кількома працями Кавунника-Велланського, але заслуговують як-найбільшої уваги сторінки, присвячені йому в "Очерке" Шпета; де перша праця, яка дає фільософічну оцінку Кавунника-Велланського, правильно обмежуючи його фільософічне значіння, у протилежність поверховим ентузіястам /праці Кавунника-Велланського у значній мірі неоригінальні, до того ж здебільша не чисто фільософічні, а натуральософічні/, Шпет також правильно вказує й на значно нижчий

рівень фільософічного зокілля, в якому доводилось працювати Кавуннику-Велланському 29/, на те, що, власне, послідовне шелінгіанство заступлено було в тодішній літературі тільки ним 30/; нарешті, Шпет дас обективну історичну /хоч на наш погляд і неповну/ оцінку шелінгіанству з пункту погляду, непримиримо до німецького ідеалізму ворожого, або не досить поінформованого, як у частині раніших дослідників, розуміється, неможливо оцінити роль Кавунника-Велланського. На жаль, український дослідник О.-Пучківський /статті: Кавунник-Велланський в "Українськім Медичнім Вістнику", Прага, 3-4, 1924 р., "Три фундатори російської медицини" - в "Україні", 1924, № 4 і "Роля вкраїнців у розвитку медицини в Росії" в "Научных Записках, органе київських научно-исследовательских кафедр", ч. I, К., 1923, ст. 128-139/, не поставився до своєї праці з такою серіозністю; крім дрібних фактичних помилок, неправильний і його основний погляд на місце Кавунника-Велланського в розвитку російської науки - шелінгіанство ніби тільки цідком негативна, з наукового погляду, течія, як тільки почалося панування дійсної науки /автор навіть не вагається сказати в одному місці про "матеріалістичні погляди"/, натурфільософія повинна була впасти 31/. Не кажучи вже про безпідставність цих тверджень, зазначимо тільки, що впливи шелінгіанства на мистецтво, суспільну фільософію, фільософію історії, психологію, в Росії почались лише пізніше, і в них свою роль відогравала і праця Кавунника-Велланського 32/.

От сьаме ця праця над останніми питаннями варта більшої уваги. Тут треба було б піти шляхом Сакуліна і простежити впливи шелінгіанства Кавунника-Велланського на всі галузі російської культури. Не забудемо, що в Європі впливи шелінгіанства захопили широкі культурні сфери 33/. Розуміється, не треба ідентифікувати шелінгіанство в Росії з Кавунником-Велланським і для уникнення помилок треба засувати місце Кавунника-Велланського в російському шелінгіанстві до останньої деталі /а це ще зовсім не зроблено/. У звязку з цим важлива є й постановка проблеми про відношення Кавунника-Велланського до Шелінга й його школи, зокрема до Окена й виділення усіх оригінальних елементів у його творчості. Ця праця, звичайно, буде їти лише поруч з дослідженням європейського шелінгіанства європейською науковою, для

чого теж не багато зроблено 34/.

х х
х

Шелінгіанство було перенесено й на Україну.

Шелінгіанцем був Н.Д.Курляндцев /1802-1835/, із Москви родом, що через Павлова зазнайомився з Шелінгом 35/ і студіював шелінгову фільософію сам; з 1826 р. до смерти він учителював у Ришельєвськім ліцеї в Одесі 36/, викладаючи "військові" та фізико-математичні науки. Головна заслуга Курляндцева - його переклади з Шелінга й шелінгіанців 37/, його оригінальні праці це більш ніж праці Кавунника-Велланського в поза межами чистої фільософії 38/.

Шелінгіанцем був і другий росіянин, що працював на Україні - П.С.Авсенев /архимандрит Феофан, 1810-1852/ - професор Київської Духовної Академії /1836-1850/ і рівночасно Київського Університета /1838-1844/, пізніше настоятель посолської церкви в Римі /1850-1852/. Близкучі лекції Авсенєва мали глибокий уплів. 39/ Головне для фільософічної характеристики Авсенєва - його "Із записок по психології" 40/, де ми знаходимо вплив того стремління до надзвичайного й чудесного, що відбилося у деяких шелінгіанців /Ф.Шуберта, Каруса, К.Бурдаха/ 41/. Але багато матеріалу залишилось невидрукованим, почасти з причини неправовірності поглядів Авсенєва, за які його іноді переслідували і при житті. 42/

Українець, що приніс до Київа з Москви зацікавлення до Шелінга, був М.А.Максимович /1804-1873/ 43/ що у своїх природничих творах 44/ ішов за Шелінгом і Океном, не розвиваючи, правда, натурфільософічних проблем, а також дав кілька статей, що вже більше підходять до освітлення фільософічних питань. 45/ Розуміється, вартий спеціального дослідження вплив Шелінга в інших-етнографічних і історичних творах Максимовича.

Обсяг уплівів Шелінга був все ж таки на Україні значно вузчим і менш глибоким, ніж у Росії. Цей факт заслуговує уваги. 27/

Примітки.

1/ В старій літературі /див. нижче/- інші дати, неправильні, напр., 1773, 1775, 1783, 1784 - останні стоять у суперечці вже з біографією.

2/ В старій літературі неправильні звістки про дворянське, ніби то, походження Кавунника-Велланського.

3/ За ріжними свідоцтвами - або від Фр. *Vail-lant*, бо ніхто не побивав його у спорах, або від лат. *vellere* /скути/,

4/ див., напр., Мілюкова, *ср. ат.* і спогади Розанова / "Русский Вестник", 1867/. Але тоді наочності на лекціях не було й ув Свропі. Чистович / "Русская Старина", 1867/ писав: "його запал до науки... цей нестриманий запал учні завжди згадували з захватом навіть 20 років пізніше."

5/ див., напр., свідоцтво самого Кавунника-Велланського в Сакуліна "Князь В. Ф. Одоєвский". т. I, ч. 1, М., 1912, 126; про те ж сам Сакулин I, 1, 379.

6/ див. Сакулин, I, 1, 130 і далі.

7/ див. у Мілюкова, Сакулина -

8/ Цілком невірно в Пучківського - див. нижче.

9/ Пучківський все ж таки приймає неправильну дату 28.III.1847. Див. у Сакуліна *ср. ат.* I, 19 стор. 131.

10/ див. нижче.

11/ У Пучківського в ріжних статтях ріжно й неправильно, напр., в "Україні", 1924, 4 - "phisiac" в "Медичному Віснику", З замісць "thiaca medicae" - "medicinae", в обох - замісць "naturalis" - "naturalibus" в обох бракує перших слів, аж до "de reformatione". В дальншому я дозволю собі не згадувати всіх недоглядів Пучківського.

12/ Передмову до "Биологического Исследования" реєструє Шпет.

13/ Цітую за Пучківським, тому непевно, порівнюючи у Шпета, *ср. ат.*, 126 твердження, що Кавунник-Велланський взагалі не писав сутофільософічних творів.

14/ У Пучківського / "Мед. В." / - "Обзорение и общее содержание философии естествознания".

15/ В дійсності, не переклад, а вільний виклад.

16/ Пучківський про цю книгу не згадує; цитує її, між іншим, Сакулін, *ср. ат.* I, 1, 379, Е. Бобров: "Философия в России", т. III. Казань, 1901, 312. Рецензію на цю книгу - прихильні - Дръ Якъ Гврвъ в "Влагонамеренном", 1818, і в "Archiv für den thüringischen Naturforscher", 1819, V, 3, 129-135, J. F. Weise / м. ін. біографічні відомості про Кавунника-Вел-

ланського.- В основу книги взятий К.А.Клінг: *Versuch einer Darstellung des animalischen Magnetismus des Kellmuth. Wien.*, 2-ге видання, 1815, 3-е - 1819. Були голянські, швейцарські, данські переклади.

17/ Яка почасти засновувалась саме існуванням "обскурантизму."

18/ Фільософічний зміст фізики подав Шпет,

19/ В основу покладено Э.Ф.Кезер: *Bücher des Tellurismus oder Theoretisch-Magnetismus*, — — — I-II, 1821-1822. У праці брав участь Розанов/див. його спогади - ор. ат. і Е.Боброва ор. ат./. Реферат їх в Е.Боброва /ор. ат./, якому належить заслуга відшукання рукопису.

20/ Сакулін звє цей рукопис "Автографом 1841 р." Який же може бути "автограф" сліпого?

21/ Сакулін, ор. ат. I, 1, 127 і далі, там передрук і ч. 14.- Е.Бобров /ор. ат./ III, 653, пор. також т. II, ст. 183/ каже, що Кавунник-Велланський диктував жінці "переклад льогіки Шелінга". Навряд чи варто шукати цього перекладу, бо "ніякої "льогіки" Шелінг не писав, і тут очевидно "непорозуміння".

22/ На чому збудовано твердження П.Граба /ЗНТШ, XV, 1897, *Miscellanea*, стор. 1-6/, що Кавунник-Велланський залишив "безліч" творів і перекладів, не знаю, також, здається, не має підстав твердження Колюбінського в "Літературній філології та філософії" *Dräger*. Рд. 104. «Er hat einige Werke von seinem Schenkt.»

23/ Медичні: 1. Мегар - "Начальные основания общих частей врачесной науки," СПБ., 1799; 2. Селле - "Практическая медицина, или книга о познании и лечении болезней. СПБ., 1801, 2 вид. 1806; фільософічний важливий твір - 3. "О свете и теплote, как известных состояниях всемирного элемента" /у Пучківського - "Мед.В." - "как известных составных частях всемирной деятельности"!! . Сочинение на немецком др. Окена. Перевод дра Гданського с предисловием переводчика"/передмовою важлива/ СПБ., 1816. Треба встановити, який саме твір Окена перекладено - чи "Ents. Ueber die Theorie der Lichtes" чи інший якийсь.

24/ Книга Голуховського вийшла по-німецьки в Ерлангені 1821 р., а 1822 року Голуховський був звільнений із катедри фільософії в Віденській колегії; польський переклад книги Голуховського: *Filozofia a Česce. Warszawa. 1903, пер. Стшельчако/*.

Про Голуховського /1797-1858/ див., напр., статтю
M. Staszewski у збірнику "Рокта filozofia polska"
Краків. 1921, 107-138. Цікава зокрема теорія
нації Голуховського. Не забудьмо, що переклад ви-
йшов три роки по польськім повстанні, в якім Голу-
ховський виступив як ідеолог.

25/ Передмову реферує Шпет,

26/ листи до кн. Одобського. "Русский архив",
1864, 80; листи з pp. 1810 і далі - "Киевская Старина", 1897 р.

27/ Неправдиво, що /в Росії/ "ідеями німе-
цького ідеалізму користувались реакційні вороги
усякої думки", та що нахил до німецького ідеалі-
зму впливав, мовляв, з "побожно-реакційного" ха-
рактеру рос. суспільності, "охопленої шовіністич-
ним "иракобесием" Мракобесы" не цікавились німець-
ким ідеалізмом. Найманки!

28/ Реферат праць Кавунника-Велланського,
на жаль, фільософічно безвмістовий.

29/ Після згаданої розмови з московськими
професорами Кавунник-Велланський пише: "Ні один
із них не зрозумів моєї фізики" /Бобров ор. арт.
II, 225, пор. Сакулін, ор. арт. I, 1, 126/. Одобському
Кавунник-Велланський писав 17.VII.1824: "З усіх
мені відомих учених Росії тільки ви зрозуміли
значення фільософії" /Сакулін, ор. арт. I, 1, 130/.

30/ див., однак, раніше у Сакуліна, ор. арт.
I, 1, 127.

31/ див., напр., статтю в "Україні" - шелінгі-
янство - "шлях сколястики" /!/, "цілком незрозумі-
лі порівнання й доводи" /ст. 33/, в 1836 р. "натур-
фільософія була вже майже забута й не цікавила
майже никого" /ibidem/, але "натурфільософія", як
видко з вимого, "почала відступати своє значення
матеріалістичним поглядам" ще в 1812 році! /ibidem/
з приводу "Біологического Наследования" що в
1812 р. зявилось/. Нетреба й казати, що це все
неправдиво, й шелінгіянство не таке вже цілком
негативне явище в історії науки /згадаємо хоч
си про значення Окена, в якому тепер ніхто не су-
мінівається/, і ніякого матеріалізму в 1812 р. в
європейській науці не було, й, нарешті, ввлив натур-
фільософії в другій третині XIX століття був ще до-
сить великий /2-е вид. "Натурфільософія" Окена в
1837 р., велика його "Матеріалізм" зявилась в
1837-1843 pp./.

32/ Пучківський подав бібліографію Кавунни-
ка-Велланського з медичної літератури. Наводимо

тут те, що при його неточному способі цитування все ж таки не викликає сумнівів: 1. Прозоров - "Матеріали к історії Санкт-Петербурзької Медико-Хірургіческої Академії", СПБ., 1853; 2. Скориченко-Амбодик - "Істория Военно-Медицинской Академии", СПБ., 1898; 3. Г. Колосов - "Медико-Хірургическая Академия", СПБ. 1914; 4. Л. Ф. Змієв - "Русские врачи-писатели", ч. I, СПБ., 1889; 5. Cattaneo: "Medizinische Schriftstellerlexicon", XX, 1240. Згадуючи "Записки" Здекавера, Пучківський не вказує, де вони були видруковані, або кому використані. До цього трέба згадати статті у словниках /рос. - старому Брокгауз-Ефрону, нових - Граната і Брокгауз-Ефрова/ у Геннаді у "Справочном Словаре о русских писателях". 1876-80/. Короткі згадки в Радлова - "Очерк истории русской философии", СПБ., 1912 і 1922; Ертова - "Судьбы русской философии", Владивосток, 1922; по-німецьки - у Колубовського, в курсі Ніешенга і в Lehrbuch für Philosophie und physikalische Kritik 194; L. v. Radloff: Russische Philosophie. Berlin. 1915, тільки згадка в Огієнка - "українська культура". Портрет Кавунника-Велланського див. у Тітова - er. W.

33/ Впливи шелінгіанства можна зреєструвати так: I/ в природознавстві - 1. ідея єдності живої природи й ідея еволюції /праці Окена, 2. динамічне уявлення світу; 3. ідея єдності фізичних сил /напр., електрики та магнетизму - Гартдат, почасти Бебек /; 4. ідея підсвідомого / K. G. Carus, v. Schubert, K. Ciudad / і ідея психофізичного паралелізму; II/ в фільософії історії - 1. ідея суспільнної еволюції /впливи Шелінга і у Сонте'а /; 2. ідея нації /впливи в славянофільстві; в польській фільософії/; III/ в мистецтві - 1. романтична фільософія мистецтва; 2. романтика як літературний напрямок/ Norvalis, J. G. Hoffmann, Coleridge В. Одеський, Гоголь та ін./ На жаль, в цьому напрямі зроблено ще небагато. Згадаємо тут тільки сферу найбільш важливу для зrozуміння Кавунника-Велланського-натурфільософію: див. підготовчий матеріал у E. Rödl: Geschichte der Naturphilosophien in der Niederrhein. 1. 1837-1912, і його ж, неправдиву і несправедливу Romantische Weltanschauung 1918. До проблем підсвідомості, зокрема F. A. Volpert: Die Psychologie auf dem Dämte des romantischen Weltanschauung. 1919; T. Orth: Der psychologische Begriff der Unbewussten in der Schelling'schen Schule. Heidelberg Dissertation. 1914; Ch. Meissner: Die Psychologie von K. G. Carus. Zeise. 1925.

до впливів Шелінга на Comte'a — Georg Леккіс
Die Jenseitphilosophie Aug. Comtes. Leipzig. 1909.

про Голуховського — цит. вище "Роль філософії письма" про славянофільство немає ще вичерпливого твору, про фільософічні впливи в російській літературі також; протнімецьку літературу також написано не-багато, зокрема — E. Friedl: Novallis als Philologe. 4. 1904; H. Simon: Der marxische Idealismus; Німеччина, 1906; Праця Н. Закревської — невидана (Кандидум 30, ЖМІР-спо-силка); E. Dugan: Bergson und die deutsche Romantik. Нью-Йорк. 1920.

34/ Згадаємо учня Кавунника-Велланського Хри-стіана Екеблада /1800-1877/, що працював пізніше на Україні — був директором Ніжинського лицей з 1853 р. Його головний твір — "Опыт биолого-психологического исследования способностей человеческого духа", 1872; про Екеблада див.- "Гимназія высших наук и лицей кн. Безбородко в Нежине", 2-е вид., СПБ., 1881 р., стор. 210-212. Спогади Романовича-Славатинського /"Вестник Европы" 1903, I, 174-6/.

35/ "Ученые записки Московского Университета" 1835, XI, 350-354/некролог/, Е. Бобров Ф. А. Ш. 635.

36/ Крім згаданих статтів ще І. Михневич—"Исторический обзор 40-летия Ришельевского лицея" — /1817-1857/, Одеса, 1857, стор. 76-7.

37/ Шуберт — "Главные черты космологии", Одеса, 1834; Шеллинг — "Введение в умозрительную физику", О., 1834; Шув — "Физическая картина Европы" /ред. "Одесский Вестник", 1835, № 80/; Стеффенс — "О постепенном развитии природы", О., 1835.

38/ "О начале, постепенном развитии и насто-ящем состоянии опытной физики", Одеса, 1832; "О существенной цели и способе преподавания математики в учебных заведениях, имеющих предметом образование общее", О., 1833.

39/ див. некролог в ЖМІР., 1853, 12 і Ікон-ников Ф. А., стор. 6-II; важливі аналізи дас Шпет Ф. А.; портрет Авсенєва у Тітова - Ф. А.. Для хара-ктеристики Авсенєва важливий матеріал див. у спо-гадах О. Новицького в Іконникова.

40/ У збірнику "Сборник из лекций бывших профессоров Киевской духовной Академии", К., 1869, стор. 246. Оригінал їх /в друку вони значно скро-чені і, може, перероблені/ переховуються в бібліоте-ці Києво-Софійського Собора /див. М. Петров Ф. А. ч III, № 64/. Крім того, Авсенєв видруковав низ-ку статей у "Воскресном Чтении" /див. Іконников;/ до-

полнение", стор. 805 "Воскр. чтение", тт. I-5 - "Основы в снегах", "Символы в природе", "Чайное величие субботы в природе", "Примечание для моралистов", "Воодушевление", "Истинно высокое" / і в "Москвитянине" / 1832, 20 - "Наблюдения над умирающими" / .

41/ Конкретні вказівки на деякі виливи див. у Шпета, спр. ат., стор. 191.

42/ Імовірно, що невидруковані матеріали переховуються в архіві Київської Дух. Академії.

43/ Про Максимовича яко філософа Погодін - "Любопытная встреча"; "Отечественни записки", 1840, 11, 1-8 / згадка про М. В. в розмові з Океном; Барсуков - "Жизнь и труды Погодина"; С. Пономарев - ЖМНПр., 1871 і окремо - СПБ., 1872: "И.А. Максимович"; "К. Ст.", 1884 - низка матеріалів, між іншим - листування з Одесским; "Биографический словарь профессоров Московского Университета", т. 2, 1-22 / автобіографія у переробці Шевирєва / ; Іконников, спр. ат., стор. 379-397 / стаття Соболевського / ; Е. Бобрів спр. ат., тт. III і IV; Сакулін спр. ат., I, 1; Шпет спр. ат. / вказівка на зображену статтю Максимовича / .

44/ 1. "О системе растительного царства" "Новый Магазин", 1823, I, 3 - 22; 2. "Главные основания зоологии, или наука о животных", М. 1824 / рецензії: кн. Одесский - підпис Луї Шеффе - "Сын Отечества", 1824, 31, 227-230; К. К. - "Письма на Кавказ", "Сын Отечества", 1825, I, 50-51 / ; 3. "Афоризмы, или основные положения зоологии" - "Новый Магазин", 1824, II, 1-29, III, 12-20 / ; 4. "Нечто о естественной системе растительного царства аналитической" - Чедем, 1825, II, 3-26; 5. "О постоянном стремлении воздуха сохранять свой вид и восстанавливать равновесие свое, безпрерывно нарушающее многоразличными действиями на земной шаре" - Чедем, 1826, II, 37-64; 6. "О системах растительного царства", М. 1827, автор. 79 / магістерська дисертація / ; 7. "О разделении естествознания на ветви, или особыя науки" - "Новый Магазин", 1827, I, 3-22; 8. "Мысленное и телесное бытие жизни растений, письмо Е. В." - "Телескоп", 1834, 19, 65-69. Дальшу літературу див. у Соболевського.

45/ 1. М. - "О физике Афенея" - "Моск. Телеграф", 1828, 7; 2. М. М. "Комментарий на положения Афенея" - Чедем, 1828 10; 3. "О физике Двигубского" Чедем, 1826; 4. "О физике Щеглова" - Чедем, 1830; 5. "Разбор оснований физики Павлова", ч. I - "Северная Пчела", 1833, 192-207; 6. "Письмо о філосо-

фии" - "Телескоп", 1833, 12 - на авторство М. указав
Шпет стр. 45, 209 - може бути вплив Гегеля; 7."Раз-
мъшленія о природѣ" М. 1833, 2-е вид. К., 1847;
8."О границах и пределах царства природы"- "Библия
для Чтения", 1834, 1, 112-118, 2, 176-182.

46/ "Сочинения", тт. I-III, К., 1876-80. Згада-
ні праці туди не ввійшли.

47/ Може, ролю відограв зарадто "католицький"
дух фільософії Шелінга.

В п л и в и Г е л е д я .

10. Фільософія в Київській Академії в першій половині XIX століття. Вплив Гегеля.

Після реформи 1819 р. К.Д.Ак. не вмерла. Навпаки - вже витворена 150-літньою працею традиція виявила здібність дати цілу "школу", навіть ус умовах досить несприятливих.

Перша з цих несприятливих умов - досить примітивний рівень, що на ньому стояв перший професор фільософії нової Академії - виученик петербурзької академії - протоієрей I.М.Скворцов /1795-1863/, який залишився професором фільософії в Академії від 1819-1849 р. хоч за спеціальністю він і був каноністом.^{1/} Все ж таки за часів свого професорування Скворцов видрукував деякі й фільософські праці.- його кандидатська праця - 1. "О составе человека", написана 1817р^{2/}; пізніше вийшли - 2. "О философии Эшемайера" /ЖМНПр., 1835, 8/; 3/ 3. "О философии Плотина" Жур. Мін. Нар. Просв., 1835, 10/ з негативною оцінкою філософа; 4. "Критическое обозрение Кантовой Религии в пределах одного разума" /ЖМНПр., 1838, I/; ^{4/} 5. "Критическое осоарение учения древних об истинном благе человека" /ЖМНПр., 1848, 3/; 6. "Христианское употребление философии, или философия Григория Нисского" / ТКА, 1863, 10, 129-60/; — 7. "Дневник"/з років 1859-61, де зустрічаємо дані для характеристики Скворцова як філософа/-ТКА, 1864, I і далі; 8. "Записки по нравственной философии" /видано вже після смерті Скворцова в "Сборнике из лекций бывших профессоров К.Д.Академии", К., 1869/; 9."О Теодице Лейбница" /рукопис/.^{4a/}

Характеристика Скворцова дана в некрольозі I.М.ищевского /ТКАк., 1863, 8/, і посмертних згадках Л.Поспехова^{5/} /учня Скворцова-ТКА., 1863, 8 - "Последнее сочинение протоиерея I.М. Скворцова", і "два слова по поводу этого сочинения"/ і проф.Малишевского - "И.М. Скворцов, кафедральный протоиерей Киево-Софийского собора, ~~и~~-~~дем~~/, пізніше в "Биографическом Словаре проф. Киевского Университета" /де Скворцов викладав теологію/ Іконников /стор.601-10/.

Погляди Скворцова вже відхилились від традиційного вольфіянства і він співчував Кантові й Шелінгові - а в кожнім разі викладав їх теорії на лекціях, також і Фіхте, але в усіх разі все більше з часом привносила у свої погляди сцинки фільософічних теорій з теолого-філософічного пункту погляду і скептицизму.

Учень С.Іннокентій Борисов /1800-1857/, професор Академії з 1830-1840 рр. /пізніше архієпископ Херсонський, славетний проповідник/ - мабуть, найбільше сприяв розвиткові фільософічних інтересів ув Академії. На жаль, од нього не маємо суто фільософічних творів ^{6/}, але дослідження його діяльності заслуговує тим більшої уваги.^{7/}

Саме з часів професорування Іннокентія походять ті учні Київської Академії, які принесли фільософію й до Одеси, і до Київського Університету.

Учень Скворцова В.Н.Карпов /1798-1867/, перекладчик Платона, пробув ув Академії, та й увагалі на Україні, дуже недовго ^{8/} його літературна діяльність почалася вже за її межами - в Петербурзі ^{9/}. Тому ми на ньому далі не зупиняємося.

Йосип Григорович Міхневич /1809-1885/, українець родом, скінчив акаадемію одночасно з Авсеневим /вчився з 1829-1833 р./ і після року діяльності в Київській Академії /1838/ перейшов до Одеського Рішельєвського Ліцею, де й професорував із 1839 року, а потім був помішником куратора Віленського та Київського округів. -- Літературна діяльність Міхневича не широка, але показує його інтерес і знаття сучасної фільософії. Ним видані: 1. "Об успехах греческих философов в теоретическом и практическом отношениях" /ЖМНПр., 1839, 12/; 2. "О достоинстве философии, ее действительном бытии, содержании и частях /вступна лекція в Одесі; ЖМНПр., 1840, 2/; 3. "Задача философии" /ЖМНПр. 1842, 6/; 4. "Опыт постепенного развития главных действий мышления, как руководство для первоначального преподавания логики" /Одеса, 1847; 5. "Опыт простого изложения систем Шеллинга, рассматриваемой в связи с системами других германских философов", Одеса, 1850; 6. "Руководство к начальному изучению логики", Одеса, 1874 /Друге видання №4/^{10/} Міхневичу належало й кілька нефільософічних творів. II/ - Про Міхневича дівнісь некрольог у "Київській Старині" /1885, 12/ і відповідні сторінки у Шнєта /гр. 55/.

Симпатії Міхневича до шелінгіанства, ухил до гегельянства й б sezумовий уплив Новицького що потрібують уважнішого дослідження. Цікавим є й установлення відношень Міхневича до його Одеських попередника й сучасника - Курляндцева та Зеленецького /див. § 11/ 12/

Орест Маркович Новицький /1806-1864, з с. Пилипова з під Бердичева, син священика, так учень К.Д.А /1827-1831/ й учитель Полтавської тоді в Переяславі /1831-4/, там тільки недовго пробув у в'академії вчителем /1834-1837/, бо перейшов до Київського Університету /1837/, де й викладав, із великим успіхом у слухачів I2a/ і вів фільософічні диспути аж до припинення викладів фільософії на російських університетах узагалі 1850 р. після чого він перейшов на службу в цензурі, не залишаючи, правда, й фільософічної праці. I3/ друковані фільософічні праці Новицького: 1. "Об упреках, делаемых философи в теоретическом и практическом отношениях, их силе и важности" /Промова 15.VII.1837/, К.1838. - праця, що уявляє з себе значний інтерес, яко оборона права фільософії бути автономною як від вимог користі, так і від претензій інших сфер культури /релігії й політики зокрема/; до того ж у цій праці з посвітою ясністю висловлено, що фільософія одкриває правду тільки у процесі цілого свого історичного розвитку; I4/ за цією промовою слідували: 2. "О разуме как высшей познавательной способности" /ЖМНПр., 1840, 8 і окремо/; 3. "Руководство к опытной психологии", К., 1840 /в цю книгу ввійшла і попередня стаття/ I5/; 4. "Руководство к логике", К.1841; 5. "Краткое руководство к логике, с предварительным очерком психологии", К., 1844, 2-е изд. К., 1846; 6. "Очерки индийской философии" /ЖМНПр., 1844, 4; 1845, 3 і 1846, 10/; нарешті Левицького Н.-7. "Постепенное развитие древних философских учений в связи с развитием языческих верований", К., т. I, 1860, 2-е вид. К., 1862, стор. 326, II, К., 1860, ст. 429, III, К., 1861, ст. 362, IV, К., 1861, XX-384; I6a/ цей останній твір дає інтересний нарис зв'язку релігії з фільософією, виконаний на підставі самостійних досліджень, і хоч і перестарів, але дає багато матеріалу, що заслуговує уваги. I7/ Про Новицького матеріал знайдено як у некрольогах, I8/ так і в його цікавій автобіографії в "Словаре" Іконникова /стр. 489-528/, бібліографію творів там же; сам Новицький дав вказівки на джерела

своїх раніших праць і лекцій; оцінку першого періоду його діяльності - у шпета /ср. № 19/. Але ще не дано ні дослідження зв'язків Новицького з Гегелем та Шелінгом, ні аналізи його головного твору.^{20/}

Учень Н - М.А. Тулев /з Гродно, народ. 1814-/ скінчив Київський університет 1839 р. і був проф. у Ніжині з 1840-1853. Його кандидатська дисертація не видана /"Очерк исторического развития логики от Аристотеля до Гегеля"/. Читав він історію словесності. В його лекціях помітний був уплив Гегеля 20а/.

Найпродуктивніший і найуспішовіший учень К.Д.Ак. цих часів, - це, безумовно, Сильвестр Сильвестрович Гогоцький /писався раніше і Гоготський/, що народився 5. I. 1813 р. в Камянці-Подільському, скінчив Подільську духовну Семінарію й Київську Академію /1833-1837/, де слухав окрема Авсенєва з 1837 р. викладав ув Академії польську та німецьку мову, а 1841 р.- й фільософію, а з 1843 року - фільософію на університеті, і в 1851 році був запропонований до університету на катедру педагогіки /невідомо, оскільки це був обход заборони фільософії з боку міністерства/20в/, де й викладав до 1886 р., також і на Вищих Жіночих Курсах /директором яких був/. Року 1862-го зробив поїздку за-кордон до Берліна, Дрездена, Krakova, Львова /див. "Извлечение из записок, веденных за границей", "Киевск. Телеграф", 1862/. Вмер 29.VI. 1889 р. Літературна діяльність Гогоцького тривала довго й була надзвичайно продуктивна. До його наукових праць належать: 1. "Критический взгляд на философию Канта", К. 1847, 69 стор. /дисертація на філософії Канта /, що дас інтересну критичну оцінку фільософії Канта і спробу переоцінити її в напрямі після-кантівського ідеалізму; 2. "О характере філософии средних веков"/ "Современник", 1849, 15, ст. 65-96, - магістерська дисертація/- Гогоцький оцінює філософію середньовіччя негативно, оскільки вона не була цілковите автономна і не мала власного об'єкту, мети і методи; 3. "Об историческом развитии воспитания у примечательнейших народов древнего мира. Реч на университетском антите 1853 г." /ЖМНПр., 1854, 10, II, 12 і окремо-СПБ., 1854, 144 ст., також К., 1853, 147-VIII/ дас спробу фільософічного усвідомлення педагогіки античності й має інтерес ще й через деякі елементи фільософії історії, внесені Гогоцьким; 4. "Введение в пе-

дагогику" /ЖМНПр., 1854, 4, стор. 39-78, окремо 40 ст./; 5."О развитии чувственных способностей в педагогическом отношении" /ЖМНПр., 1857, 3, 315-346; 4, 1-26; окремо - 56 стор./; 7."Философский лексикон" /С.Г./, т. I, К. 1857, 111-579-IV; 2-е вид. СПБ., 1859, IV-V-533; II т., К., 1861, 6-841-III; III т. К. 1866, 639-III; IV, I, К., 1872, IV-432; IV, 2, 1873, 325-IV2L."Лексикон" Гогоцького уявляє з себе ї дотерер едину подібного характеру велику працю в російській літературі й дає, м.ин., досить матеріалу для нарису фільософічної системи самого Гогоцького; він одвертіще, ніж раніше, виступає як гегельянець, але не безкритично-ортодоксальний. Рівночасно зявились окремо статті з "Лексикона": "Вера"/Русск. Беседа", 1857, 2, 1-18, підпис №/, "Аристотель" /ЖМНПр., 1857, 11, 53-84/, "Бюкон" /ЖМНПр., 1857, 12, 85-104/ і 8. "Обозрение системы філософии Гегеля", К., 1860, 209 стор. /С.Г. - це відбитка з 2-го тому "Лексикона" й докторська дисертація автора/, з великої критичної частини цього твору ми найліпше можемо скласти собі уявлення про ті головним чином таєстичні поправки, які Гогоцький робив до системи Гегеля. Рівночасно з працею над "Лексиконом" Гогоцький знаходив час для писання статей - у ближчі роки зявилися: 9."Два слова о прогрессе", ТКДА, 1860, 1, 112-136, окремо К., 1860, 20 стор. 2-е вид. К., 1863, 16 стор. і 10. "Современность", ТКДА, 1860, 2, 47-73 /як і попередня, без підпису/; в обох статтях накреслюється погляди Гогоцького на фільософію історії; 11/1861 р. Гогоцький відповів одному з рецензентів "Лексикону" в статті "По поводу отзыва "Русск. Вестника" о втором томе "Фил. Лексикона"/"СПБ. Ведомости", 1861, № 182, підписано Г./; далі ішли: 12."Несколько мыслей о сочинении М.Троицкаго "Немецкая психология в текущем столетии", К., 1867, 83 стор. /помічено С.Г./ друге видання під назвою "Критическое обозрение сочинения М.Троицкаго"..., К., 1877, 156-VI, де Гогоцький знищує всю полеміку М.Троїцького проти психології німецького ідеалізму; 13."О педагогическом значении фасен Крылова" - "Киев. Универ. Изв.", 1868, 3, 47-54; 14."Н.И.Карамзин, как моралист и историк", К., без року /1870/, 15 стор.; 15. "Введение в историю философии", К., 1871, 68 стор., де Гогоцький висловлює гегельянські погляди на історію фільософії; 16. "О различии между образованием и воспитанием в древния и новыя времена", К., 1874, 24 стор. /"Университ. Изв.", 1874, 3, 69-92, публична лекція/; 17."Философский словарь, или краткое объяснение философских и

других научных выражений, встречающихся в истории философии", К., 1876, 144 стор./ підпис С.Г./; 18."О высшем образовании в применении к женщине" / промова на відкритті Вищих Жіночих Курсів/, К., 1878, 19 стор.; 19. "Философия XVII и XVIII вв. в сравнении с философией XIX в. в отношении той и другой к образованию", ч. I, К. 1883, стор. 158 / "Ун.Изв.", 1882, 8, 9, 10, 12, 1883, 1, 2, 3/, ч. III., К., 1884, стор. 139 / "Ун.Изв.", 1883, 8, 9, 10, 11, 1884, 1, 2/ - цікава спроба фільософічної історії педагогіки; 20. "Краткое обозрение педагогики, или науки воспитательного образования", К., I, 1879, III ст./ "Ун.Изв.", 1879, I, 2, 3, 5/, II - "Краткое обозрение педагогики", К., 1882, 142 стор./ "Ун.Изв.", 1882, 1, 2/ - нарис педагогічної психології; 21. "Программа психологии", К., 2 вип. 1880, стор. 128, 1881, стор. 125. Крім того, Гогольський видав ще одну теологічну працю - "Критическое обозрение учения римской церкви о видимой главе церкви", К., 1841, 110 стор., 3 вид., К., 1868, 86 стор., і багато писав політичних статей та брошур.²²

Про Г. Оцького писали, розуміється, з приходу його 50-ти літнього ювілею та смерти, з цих статей заслуговує уваги Н.Флоринский - "С.С. Гогольський /"Вера и Разум", 1889, № 20, 355-374/, 23/ цінна також автобіографія в "Словаре" В.С.Іконнікова /К., 1884, стор. 123-6/. - Але, на жаль, ніякого дослідження й оцінки фільософічної діяльності Гогольського ми не маємо.²⁴ Тоді як, розуміється, тем для цього дослідження є досить. Це - хоч би відношення до гегельянства²⁵ та німецьких спроб синтезу гегельянства з теїзмом,²⁶ зокрема заслуговує дослідження відношення Г. до "правого" гегельянства Г.А.Габлера, К.Розенкранца, І.Е.Ермана, Міхелета²⁷ - дуже важлива річ, розуміється, й дослідження його впливів у київському науковому закіллі.

Гегельянство захопило декого з представників конкретних наук. Так, близький харківський професор історії, "харківський Грановський" - М.М.Лунін /росіянин; 1806 або 7 - 1844/ дотримувався гегельянської фільософії історії, зокрема у своїх працях: 1. "Несколько слов о римской истории"/ "Москвитянин", 1841, 5/; 2. "Взгляд на историографию древнейших народов Востока" /ibidem, 1842, 4-5/.²⁸ Відзначимо, що у Луніна вчився Костомаров, на погляди якого Лунін мав вплив.²⁹ Також харківський професор історії черніговець А.П.Рославський-Пет-

ровський /1816-1870/, мабуть, почали від Луніна переняв гегелянську філософію історії, хоч і є деякою примішкою позитивізму, зокрема у своїх творах: 1."Руководство к истории главнейших народов Востока," I, X, 1865, II, X, 1868; 2."Введение в курс истории главных народов древнего мира и их цивилизаций", X, 1870. - Захоплені гегельянством були і деякі сучасні їм історики літератури. Так також харківський /1838-1850 і 1854-1858/ і київський /1850-1854/ професор і український письменник Андрій Лукін Метлинський /1814-1870/ 31/ у своїх естетичних і історично-літературних поглядах виявив вплив Гегеля. 32/ Сучасник Метлинського Микола Трофим Костири з Київщини /1818-1856/, 33/ учень Київського Університету /скінчив 1839 р./ і ад'юнкт у Київі, пізніше професор у Харкові /1850-1853 викладав із величезним успіхом/ захоплювався щелінгіанством, 34/ знав Канта й де в чому користувався ним. 35/ Максимович закидав йому "не вдале прикладання гегелівських ідей до російської літератури." 35/ В цілому, наукова діяльність Костири була, незважаючи на його успіхи, невдала. М.І. Костири слухав що яко студент і О. О. Потебня. 37/

В Київі впливув, як гегельянець, також і проф. російської історії П.В. Павлов /1823-1895/, що був пізніше в Москві й по засланні /викликаний одним його виступом/, повернувся до Києва, але вже не мав старого впливу. 38/ Його цікавіща для фільософа праці: "Опыт введения в историю "Отеч. Зап." 1879, V, VI; "Введение в науку об искусстве "Унив. изъестия". 1880.

Українцем і вихованцем ніжинського ліцею був і впливовий і серіозний учений-гегельянець фільософ права П.Г. Редькин /1808-1891/ з Лубенщини. Але вся його дуже продуктивна та цікава літературна діяльність пройшла поза межами України. Тому на ньому ми тут не зупиняємося. 39/

Розуміється, вплив Гегеля цим не обмежився. Безумовно варте було б дальнє відшукування /безпосередніх і посередніх/ його впливів, зокрема у сфері національної ідеології, в історіографії, тощо. Та залишається ще підготувати матеріал до цього.

Примітки.

- 1/ Стаття в Словн. Брокгауза-Ефроня засвідчує його виключно, як каноніста.
- 2/ Чи видрукована вона не знаю.
- 3/ Авторство Скворцова встановлює Шпет ср. ат.
- 4/ Дис. на степень "доктора богословія" див. у Титова ср. ат., 462 стор.
- 4а/ Див. Іконніков, ср. ат. 601-610.
- 5/ не Поспелова, як у Шпета: ср. ат. ч. 182.
- 6/ Його "лекции по основному богословию" в цит. "Сборнике". Варто, розуміється, була б і праця дослідження його інших творів - див. "Сочинения" тт. I-V, СПБ. 1871-4.
- 7/ Про нього: "История философии" арх. Гавріїла, ч. VI, Казань, 1840; "Венок на могилу Высоко-преосвященного Иннокентия архиеп. Таврическаго" вид. М. Погодина М. 1867; "Материалы для биографии И.-, собраны проф. Барсовым", 1884 та 1887; св. Т. Буткевич: Иннокентий Борисов. СПБ. 1887. У Шпета тільки сторінка - "Отличия суждения", "весьма широкое и понимающее знакомство с философией", поруч всех - негативна оцінка. Тітов - у црстилежність до Шпета - головну роль в розвитку фільософії в Академії приписує всіх І. М. Скворцову.
- 8/ Карпов походженням не українець із Вороніжчини. Академію він скінчив 1825 р., з 1829 р. читав у ній французську мову, з 1831 - фільософію, але вже р. 1833 перейшов до Петербурзької Академії.
- 9/ Друковані його твори - з 1839 р. Бібліографію - див. у Колубовського "Материалы для истории философии в России" випуск 1, М. 1890 / також в додатку до ВФи П/. - Про Кърпова див. "Христианское чтение" 1898, чай, промови Барсова, В. Серебрякова, Л. Міртова і ін.
- 10/ Систематичний реферат чч. 1, 2, 3, 5 - у Шпета ср. ат.
- 11/ Назевено: Біографія герцога де Ришельє. Од. 1849; Исторический обзор сорокалетия Ришельевского лицея / с 1817 - 1857/. Од. 1857, О еврейских манускриптах, хранящихся в музее одесского общества Истории и Древностей / "Записки Од. О-ва Ист. и Древ." т. II/
- 12/ див. ще Колубовську - Ганс f. Phil a. M. Kihl /bu/
- 12а/ Та не тільки у слухачів. Новицький мав пропозицію перейти до Московського Університету, в

1837 р. читав спеціальну лекцію про загальний розвиток фільософії для поета Дуковського, що відвідав тоді Київ; але командировки на рік за кордон, про яку Новіцький просив, йому всем не дали.

13/ На обвинувачення в опортунізмі відповідає перша зі згаданих нижче праць, та оповідання самого Новіцького про контролю над його лекціями /в "Словаре" Іконнікова/.

14/ Шнет підносить питання про роль історизму в Київській Академії /в протилежність до Моськовської/ і про значіння в цьому відношенню Іонентія - ср. сіт. 207 - Посилки на Буткевича ср. сіт. та І. Малишевського: Записка о состоянии Академии в минувшее пятидесятилетие. К. 1860. Треба взяти на увагу свідоцтво Новіцького /у Іконнікова, 494/.

15/ Складено за K. Fischer та доповненнями.

16/ див. прим. 15.

16а/ Ця праця залишилася незакінченою, бо, як каже сам Новіцький /у Іконнікова, ср. сіт. 516/ "чертежевський та інші письменники" "постали проти неї" і Новіцький "візнав за несвосчасне продовження початого твору".

17/ Нефільософічні праці Новіцького: 1. Духобор их история и вероучение. К. 1832 /цим твором користувався Наркнацер/, 2-х доповнене вид. К. 1882 /рекензія "К.Ст." 1882, 4/; 2. О первоначальном переводе св. Писания на славянский язык. К. 1837; 3. Речь, произнесенная при погребении ректора и профессора университета св. Владимира Цыца. К. 1837.

18/ К.Ст. 1884, 7; Київ. Епарх. Ведомости, 1884, № 22.

19/ див. ще: Словник Брокгауза-Ефрана, егадку про останній твір Новіцького у v. Radloff та в "Archiv für Geschichte der Philosophie" 1890, Bd. III /помилково Новіцьку/, у - Коливанову в нім. Чевінайд'ю т. IV і в Gelehrten des Phil. u. philos. Kais., 104, 265.

20/ Твердження в Колубовського /цит. "бібліографія"/ та А.І. Введенського "Судьбы философии в России" /2 вид. Прага, 1923/ про вплив Фіхте на Новіцького - цілком безпідставна. В "Истории унив. св. Владимира" М. Владимирского-Буданова. К. 1884, 116-7 знаходимо вказівку на гегельянський характер лекцій Новіцького з історії фільософії. - Дрісна згадка про Новіцького в спогадах Романовича-Славатинського /"Вестник Европы" 1903, I/.

20а/ Про нього - "Гимназия Выш. Наук и Лицей кн. Безбородко", СПБ. 1859, 2 вид. 1881, стор. 305-311, там і список творів /нефільософічних/.

20/ Гогоцький був принятий до Університету як доцент, із величими труднощами, 6 років після того, як подав прохання про допущення його до читання лекцій /див. М.Владимирський-Буданов бр. ат. 360-2/.

21/ Рецензії: П.Д. Юркевич Т.К.Д.А. 1860, №1, 73-95, № 2, 195-228 - про богословські статті; М.Антонович: Современная философия - "Современник" 1861, 2, 249-280, - лайлива полеміка проти "реакції в фільософії"; "СПЕ. Ведомости", 1858, № 145, 1861, № 27; Н.І. в. ЕМНПр., 1861, 4, 14-17; Карпов в "Страннике" 1861, 2, 28-36; "Лит. бібліогр.", 1867, 5, 218-220; "Русский Вестник" 1861.

22/ В останні роки життя Гогоцький був дуже реакційно орієнтований, книгу ч. 21 він присвятив гр. Д.А.Толстому, його політичні статті здебільшого різко анти- "українського" напрямку, не дивлячись на те, що він значився співробітником "Основи" в 1861 р. /див. у Л.Дорошенка в "Збірнику Українського Інституту на честь Т.Масарика" Прага 1925 стор. 169 під № 222/. Список дрібніших праць - почасти в Колубовського бр. ат. і в ТКДА. 1887, 12, де наведені також і газетні статті. Гогоцький виступав і в німецькому фільософічному часопису "Der Gedanke" 1864 р. зі заміткою проти польського повстання. Як вірний гегельянець Гогоцький весь час був у звязку з центром німецького гегельянства-берлінським: "Philosophische Gesellschaft".

23/ До ювілею - Д.Поспехов: Пятидесятилетие ученой деятельности б. в. проф. К. Дух. Академии С.С. Гогоцького ТКДА. 1887, 12, 665-665; некролог в "Киевлянине" 1889, № 142 і "Повеси Времени" 1889, № 472 і від 2.VII.- де які згадки у Романовича-Славатинського бр. ат. 1903, II.

24/ Шнер в I т. "Очерка" обговорює тільки 2 перших статті Гогоцького - згадки про Гогоцького - у W. Radloff'a бр. ат. і Колубовському - а також в "Очерке" Радлова і у Ершова - не мають цінності Гогоцький, мовляв, "гегельянець", та й усе!

25/ За браком новіших досліджень із історії гегельянства доводиться звернутись до старих на-черків, неповних /бо не дають усього пізнішого розвитку/, але детальних і грунтовних - як ось:

L. Michelot : Jedliche der letzten Kulturen der Philosophie in Deutschland von Kant bis Hegel. E.-J. B. 1837-8; Про чр.: Entwickelungsgeschichte der neueren deutschen Philosophie mit besonderer Rücksicht auf den geschwärzten Kämpfer Schelling's mit den Ki-

gelschen Schule. Lyz. 1843; J. G. Гайдами: Versuch einer wissenschaftlichen Darstellung der neueren Philosophie.

/взагалі трохи не найліпша історія нової фільософії/, том III в 2-х частинах, 1853 /"die Geschichtliche deutsche Philosophie seit Kant"/.

26/ Напр. Ан. Вейс, найбільше Н. Івасі.

27/ Бібліографічні перші відомості знаходяться у Іевонега /т. IV/, дальнього треба чекати від майбутньої історії школи Гегеля. За кордоном Гогоцький зустрівався з Мішельє і з педагогом Фістенбергом.

28/ Про нього статті В. Бузескула в "Истор. Фил. Факульт. Харьк. Университета" т. II, 263 і далі, і в ЖМНР. 1905, 2 і окремо. - у Луніна посилки на Гегеля /"Philosophie der Geschichte" и "Aesthetik"/, курси Луніна перековувались у Багалія, як і рукописні спогади про нього /В. Пашков: Идеализм и идеалисты сороковых годов"/.

29/ див. Н. Костомаров: литературное наследие. СПБ. 1890, Автобіографія. /И. 1922; М. Сухомлинова: "Изследования и статьи по русской литературе и просвещению" т. I; Де Пулe в "Вестнике Европы" 1874, 1.

30/ див. про нього "Гимн. Высших Наук и Лицей кн. Безбородко" цит. вид. стор. 428-31 і В. Бузескул в цит. "Истор. Филол. Факульт." II стор. 276, де подана досить неясна характеристика поглядів Рославського-Петровського. Там і дальша література.

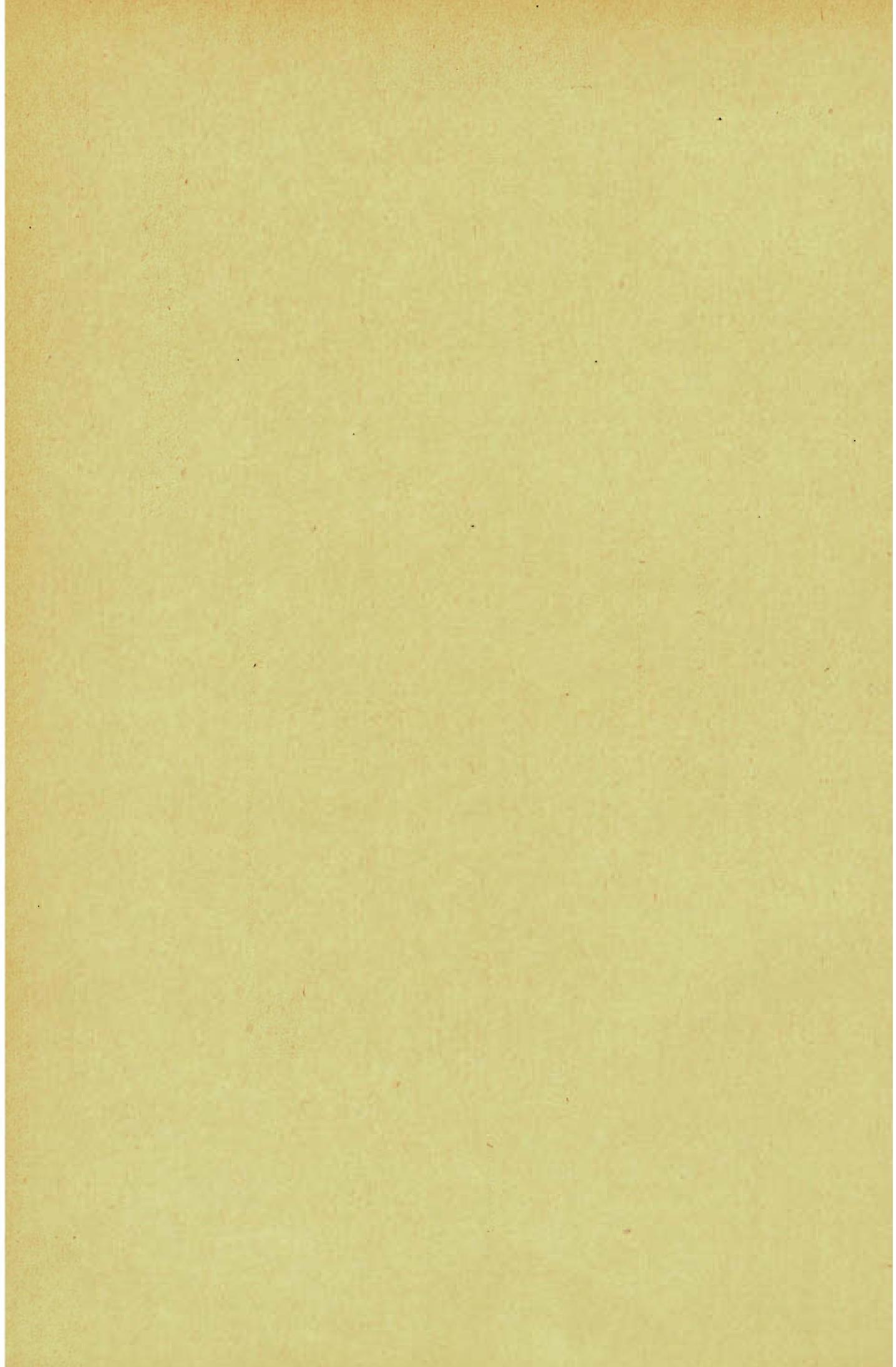
31/ Про Метлинського див. Де Пулe ор. ат., Дашкевич в "Словаре" Іконнікова 409-423, М. Ф. Сумцов в "Ист.-Филол. фак." II, 82-88, - там загальні вказівки.

32/ Треба б знайомства з невиданими курсами Метлинського/цит. у Іконнікова та Сумцова/ з друкованих праць: О сущности цивилизации и значении ее элементов. Х. 1839 стор. 122; О истинном значении поэзии. Речь. Х. 1843; Взгляд на историческое развитие теории поэзии и прозы. Х. 1860, стор. 78. А проте в них нічого оригінального та цінного знайти не можна - див. у Дашкевича ор. ат.

33/ Про Костира див. статті в "Словаре" Іконнікова і в "Ист. Фил. Фак." /стаття Сумцова/, також у Владимирского-Буданова ор. ат I, 221, 355.

34/ Шулертом, м. с., під впливом Авсенєва, з яким він приятелював /Іконніков, 302/.

- 35/ Про вплив Канта див. у Іконнікова, 300.
- 36/ Владимирський-Буданов обр. ф. 1, 461-2.
- 37/ Твори Костирия - у Сумцова. Вступна лекція в Харкові "О прекрасном в природе", и. б., не видана.
- 38/ Про Павлова - Іконніков; див. ще у спогадах Романовича-Славатинського "Вестник Європы" 1903, I, 619.
- 39/ Про Редкина див. "Гімн. Висш. Наук..."/ список праць до 1831 р./, Шишмановський: Н. Г. Редкин. Биографический очерк. Одеса, 1891 і Коркунов - у "Словаре професоров СПБ-го Університета за 1869-1894 г. СПБ. 1898 /список праць/, а також - статті в Енциклопед. словниках.
-

П. Д. Юркович.

11. Памфіл Іванович Юркевич.

Найвидатнішим українцем-фільософом, що вийшов із Київської Академії, та й визначнішим фільософом, що писав по-російськи до Соловйова, був П.Д. Юркевич. У високій оцінці його сходяться, власне всі сєріозні дослідувачі.^{1/}

П.Д. Юркевич був, як і його старші товариши з Академії, сином свящника, з Полтавщини. Він народився 1827 р.,^{2/} скінчив Полтавську семінарію - в Переяславі, де вона знаходилася аж до початку 60-х років, - і збирався вже одружитись і прийняти священство, як одного дня прийняв цілком несподіване і для нього самого рішення - продовжувати освіту, і вступив до Київської Академії 1847 р.^{3/} Закінчивши ХІ блискуче, він одразу ж зробився її "наставником" по класу фільософії /в 1851 р./, а 1858 року став екстраординарним професором. Його лекції мали такий успіх, як ніякі інші., і тому, коли по російських університетах після 12-річної перерви знов було заведено навчання фільософії ^{4/} його запрошено до Московського університету. Взагалі, головним чином учні Київської Академії і цілої Росії виявились достойними зайняти університетські катедри, - в Київі професором фільософії в університеті став вже проф. педагогіки там - С.С. Гогольський, в Казані - за кілька років після закордонної поїздки - М.М. Троцький; в Петербурзі катедр, зайняв також учень Київської Духовної Академії прот. Ф.Ф. Сідонський /з 1865 р./, а пізніше - Петербурзької - М.І. Владиславів / з 1866 р./. - Київська Академія попрощалась із улюбленим учителем як-наїлішче,^{5/} і ще до кінця століття заховувалась пам'ять про його блискучі лекції.^{6/} Щиро прийняв Юркевича і Московський університет, на його вступну лекцію зібралась сила слухачів і професорів.^{7/} У студентів надзвичайно ясні і змістовні лекції Юркевича перший час викликали велике зацікавлення, і слухали його так само уважно, як і в Київі.^{8/} Але злою відзначкою було вже те, що на переході Юркевича в Москву відклинувся щиро лише беззмістовний і реакційний часопис "Донашня Беседа".^{9/} А та літературна боротьба з матеріалізмом, що був можливий серед російської інтелігенції і молоді сприяли непопулярності Юркевича в прогресивних кслах. І коли він виступив з шерегом

публичних лекцій проти матеріалізму, вибухла газетна та журнальна кампанія, що мала на меті скомпрометувати Юркевича в очах молоді.¹⁰ І ця мета була досягнена. Рівночасно й на лекціях виявилось "незадоволення" едиторії свистками, а також і в анонімних листах.¹¹ Кількість слухачів Юркевича в університеті зменшилась; пізніше його лекції слухало кілька студентів, що не боялися бути обвинуваченими в "ретроградстві".¹² Можливо, що в звязку з цією, нічим не викликаною ізольованістю, з політичною травлею проти нього, хоч він сам увесь час у всіх своїх писаннях був і залишався лише вченим, Юркевич припинив друкування своїх творів, — в Київі його літературна продукція була дуже велика, і лише кілька статей і педагогичних творів зявилось в останні роки його життя. Але в ті ж самі останні роки його лекції відвідували і увійшов з ним в особисті стосунки і той, хто був його, може, единим, але славним учнем — Володимир Соловьев.¹³ Юркевич передчасно вмер 1874 р. і навіть його смерть не примирila його з московським суспільством. Одівавались знов тільки органи "реакції".

Літературна продукція Юркевича була так само невелика обсягом, як і його коротке життя, але так само повноцінна, як і його змістовні лекції. — Вже перший його твір — 1. "Ідея" /ЖМНПр. 1859, 10, 11, і відсітки — 74 стор./ в основі розкриває суть його поглядів. Це є характеристика ідеального, що є для Юркевича об'єктивно даним, але не "існує", як реальний світ. Буття і правди є те, що вона є правда. Царство природи ставить Юркевич поруч із царством духовних істот і царством тілесним. Намічається ідеал фільософії яко не-виключно-теоретичної сфери, але функції людини в цілому.¹⁴ В наступній своїй статті: 2. "Матеріалізм и задачи філософии" /ЖМНПр., 1860, 3, 1-53 стор./ Юркевич критикує матеріалізм яко систему, що не відповідає даним досвіду. Знову він підкреслює, що фільософія пізнання не є справа тільки розуму, але й естетичні й моральні моменти грають у будуванні фільософічної системи свого ролю. Цю останню ідею він розвиває детальніше у статті: 3. "Сердце и его значение в духовной жизни человека по учению слова Божия" /ТКДА. 1860, 1, 63-118. стор.; без підпису/.¹⁵ Так само думка варіється між іншим і в критичному огляді гегелевської теорії С.С. Гогольского /4. "По поводу статей новословського содержания, помещенных в

філософском лексиконе", ТКДА, 1861, 1, стор. 73-95, 2, стор. 195-228/. Майже рівночасно Юркевич друкує дві богословських статті: 5."Доказательство бытия Божия /критико-философские отрывки/". /ЖМНПР/, 1861, 2, 327-357; 4, 467-496; 5, 30-64/ і 6."Мир с ближними, как условие христианского общежития" /ТКДА, 1861, 3, 316-326/. Критика матеріалізму, яку Юркевич почав раніше, продовжується ним у критичній аналізі "Антропологического принципа в философии Чернишевского /без згадки имени Ч./"-7. Из науки о человеческом духе" ТКДА, 1860, 4, 367-511. Основою аргументації Ю. являється і тут досвід, зокрема духовний досвід. Незважаючи на надзвичайно спокійний і об'єктивний тон статті Ю. й на цілком позитивну, засновану на досвіді аргументацію, ця стаття вимікала вибух гострої, непристійної і безпідставної травлі Юркевича усією "прогресивною" журналістикою.¹⁶ через рік Юркевич пише тонку, але /вперше й в-останнє/ гостру статтю - 8."Язык физиологов и психологов" /"Русский Вестник", 1862, 4, 912-934; 5, 373-392; 6, 733-766; 8, 661-704/, що розглядає "фізіологію" Люїса.¹⁷ Тільки через три роки з'являється, власне, остання фільософічна стаття Юркевича, з якої ми можемо судити про характер його лекцій із історії фільософії - 9."Разум по учению Платона и опыт по учению Канта" /промова на університетському акті 12.1.1866 - Московські Університетські Известия/, 1865-6 рр., 5, і окрема відбитка, стор. 72/¹⁸.

- З попереднього року починається й перег педагогічник праць Ю. В 1864 г. виходить: 10. рецензія на "Уголовное Право" В. Спасовича /"Современная Летопись", 1864, 9, 6-9; 10, 4-7; II, 3-7 - "Педагогическая литература"/, в 1865 р.- 11. "Чтения о воспитании", М., 1865, стор. IV-272, в яких м.ин., виявляються і певні славянофільські симпатії Юркевича¹⁹, а потім - 12. "Курс общей педагогики с приложениями", М., 1869, ХУ-404.²⁰ На цей раз усі рецензії гостро негативні²¹, неважаючи на те, що книга в цілому і у частинах - гуманна, з широким поглядом і звичкою для Юркевича цегацією інтелектуалізму й підкресленням емоціональних і зовсім факторів виховання.²² Інші педагогічні статті Юркевича не мають фільософічного значення.²³ - Треба звернути увагу лише на одну полемічну статтю, що характеризує наукову об'єктивість і непристрійність Юркевича.

Оборона дисертації польського фільософа Г.Струве²⁴ в Московському Університеті викликала дві брошюри, що обвинувачували його в "захованім матеріалізмі".²⁵ І от Юркевича бере Струве, в якого, безумовно, були матеріалістичні ноти, в оборону в яскравій статті - 14. "Ігра подспудна" сим іс новоду диспути професора Струве" /"Русский Вестник", 1870, 4, 701-755/.²⁶

Смерть Юркевича, цілком природно, викликала відгук преси, але тільки в церковній та реакційній журналістиці.²⁷ Єдиний серіозний і цікавий некроль от написав учень Юркевича Володимир Соловйов /"О філософских трудах П.Д. Юркевича", ЖМНПр., 1874, 12, 295-318, див. також "Сочинения" т. I, 162-187/. С. дає характеристику лише деяких праць Юркевича /в нашій нумерації - 3, 8, 5, 9/ і поки перед усього хоче підкреслити їх високу цінність і значення. В ньому "в дивний спосіб зєднувались самостійність і широта поглядів із цирим визнанням історичної традиції, глибоке сердечне співчуття до всіх сутніх інтересів життя з тонкою проникливістю критичної думки" /162/. Через п'ятнадцять років молодший брат Юркевича Андрій Юркевич друкує в педагогічному часопису "Гимназия", 1883, "П.Д. Юркевич, професор філософии". Г. знову Володимир Соловйов у 1900 р. згадує Юркевича /"Три характеристики", 1900, "Сочинения", VIII т., стор. 424-429/, протиставлючи його наступникам у Московському Університеті Гроту і М.М. Троїцькому. І виявляється, що він був значно вищий од них обох - він був "глибокий мислитель, першорядний знаєць історії фільософії, зокрема старої й дуже добрий професор, що читав надзвичайно цікаві для розвинених і змістовні лекції".... Чиме "з деяких стерпніх причин"/ ми знаємо, яких/ "він не користувався популярністю"; Соловйов з особистих спогадів характеризує Юркевича, яко українца, що "наважди заховав у характері й мові ясний відбиток свого походження" /425/; цей відбиток Соловйов вбачає, м.ин. в "Його задумливості, вглибленості в себе, чутливості більш інтенсивної, ніж екстенсивної, також в упертості і скрітності, що доходять до хитрости", і в своєрідному сконцентрованому гуморі" /425/ і характеризує навіть зверній вигляд Юркевича - "задумлива постать з пальцем, знятим вгору". Дарчий виклад "Ідеї" Юркевича, що він її поминув в

некрольсгу/ С. влучно характеризує погляди Юркевича, яко "свободний емпіризм" /427/.

Звернув увагу на Юркевича і А. Волинський, займаючися сумним в історії російської критики епізодом із травлею Юркевича 28/ Корисні, як зважи, бібліографічні дані див. у Я. Колубовського /т. с.т./ . Вони повинні лежати, розуміється, в основі всикого дальнього дослідження. І тільки окремі загадки знайдемо про нього в європейській літературі. 29/ Лише 40-ліття зо дня смерти Юркевича принесло дві праці: проф. Г. Г. Шпета- "Філософське наслідие П. Д. Юркевича" /ВФІП, 1914/, де вперше авторитетний учений указав на високу цінність, глибоку оригінальність думок Юркевича й його значення в розвитку російської фільософії 30/ і українца О. О. Ходзицького - " Проф. філософии П. Д. Юркевича" /"Вера и Рызум", 1914, № 18, 20, 22, 24/, яка сагато діє біографічного матеріалу й уперше подає відомості про спадщину Юркевича, що переховується в архіві К. Д. А. 31/ Але ними, поки цо, дослідження праця Юркевича й осмежилося. Цінний фактичний матеріал про відношення Солов'єва до Юркевича подав С. С. Лук'янов в праці "С. Владимира Соловьеве и его молодые годы" /ч. I і 2, ММНПр., 1917 і далі, III том - окремо в вид. Рос. Акад. Наук, П. 1924 32/ - Але в тих нарисах історії російської фільософії, що вийшли останніми роками, значення Юркевича піднесено, й він займає значно більш центральне положення, ніж раніше. Так, М. Н. Ершов /"Пути развития философии в России", Владивосток, 1922/ гадає, що Юркевичу "не можна не віднести видатного місця в історії російської фільософічної думки" /33/, Юркевич один із основників того руху в російській фільософії, який відомий під ім'ям "конкретного ідеалізму" - його розум "переважно аналітичний, викораний на широкому істор-фільософічному ґрунті" /34/; Б. Яковенко /"Очерки русской философии", Берлін, 1922/ порівнює Юркевича з Солов'євим, Лопатіним, К. С. Трубецьким /35/ і оцінює його діяльність яко "глибокомисленну і знищуючу критику в ті часи всевладного матеріалізму", "цікавий розгляд основ кантівського критицизму" і -- "у найвищій мірі плодотворні та глибокомисленні думки про завдання й основні проблеми фільософії" /36/ /37/. В 1923 р. зявилось листування молодого Ключеєвського, де ми знаходимо багато цінного ма-

теріалу, зокрема - виклад значної частини курсу історії нової фільософії.^{34/}

Завдання дослідження починаються з біографії Юркевича. Основний матеріал використано Ходзіцьким. Але, без сумніву, й нові спогади /як бось лістування Ключевського або -невидані-спогади академика Кондакова/ дещо дадуть. Потрібне і критичне дослідження "Хмар" Нечуя-Левицького, де під ім'ям Дашкевича виведений Юркевич. Характеристика його славянофільства й відношення до українства, може, й невірне, але неможна сумніватись у точності характеристики впливу лекцій Юркевича, та навіть на зверхні характеристика у дрібницях нагадує соловйовську.^{35/}

Що більше *desiderata* маємо щодо вивчення фільософичної діяльності Юркевича. Ще й досі невидані його рукописи, його щоденник /частини, за свідоцтвом Ходзіцького, писана німецькою мовою, й можливо, що це виниски з літератури, - вони дали б величезний матеріал до зрозуміння фільософічного довкіля Ю./. Варто дослідити його лекції з історії фільософії /чи в рукописний матеріал, мені невідомо; треба використати матеріал, напр., з "Ідеї" і инш., цікаві факти під час Ключевського, що згадує й літографоване видання лекцій Ю./Доякого дослідження варто й захоплення Юркевича таємничим^{36/}, що правда висловити не дала йому його наукова обективність і обережність.

Зовсім недослідженні й упливи на Юркевича. Деякі твердження беззмістовні - напр., про вплив Платона - бо на кого ж не впливав Платон! - інші цілком сепідставні - напр., про вплив Шопенгауера.^{37/} Вже Соловйов одзначав самостійність думок Юркевича. Упливи на нього були, мабуть, тільки в певних межах, як, напр., впливи Шелінга й Гегеля, яких він високо цінив.^{38/} Значно цікавіше було б дослідити звязки Юркевича із спорідненими йому натурами - Больцано, Лотце.

Мені здається, найвлучнішим було б характеризувати Юркевича, як представника "ідеалістичного позитивізму", - це належить і до сутва натури Юркевича - його шукання ідеального тільки в досвіді, його тверезість і обережність.^{39/} Де в чому він наближується до сучасної феноменології;^{40/} взагалі може бути віднесений до тієї невеликої групи попередників феноменології, що негативно ставилися до спекуляції й росили спроби знайти підхід до світу ідеального в безвісеред-

ній даності /досвіду/. Тут треся назвати ще раз Больцано, Лотце і Фр. Ерентано.^{41/}

Не вивчені і впливи Юркевича. Відшукати їх найцінніше було б у Володимира Солов'йова. Можливо, вони є і в поглядах на ті або інші заявила історії фільософії, можливі вони і в оцінці Сведенборга, можливі і в окремих проблемах моралі /оцінка тіла/ з християнського пункту погляду в "Общій педагогіці" Юркевича/^{42/}. Зокрема потрібно встановити розмір і характер упливів Юркевича на Солов'йова в ранній добі останнього. Тільки зясовання упливів Юркевича обґрунтуете те місце, яке він займає в історії російської фільософії. Але в українській він, очевидно, займе значніше місце, бо він, безумовно, має як-найбільше оригінальних національних рис психічного складу. Роль його, що правда, можна буде зрозуміти тільки тоді, коли розів'ється оригінальна українська фільософічна творчість.^{43/}

Прилітки.

- 1/ Див. далі.
- 2/ Цю дату подає В. Солов'йов. Подані й інші роки, навіть 1824.
- 3/ Про обставини цього рішення див. у Солов'йова - "Сочинения", т. VIII, стор. 426.
- 4/ В Москві в 1861 р., в інших університетах - в 1863-го р.
- 5/ Див.: "Православное Собрание", 1862, 1, 46-8 - "Прошение Киевской Духовной Академии с проф. Юркевичем"; фотографію групи студентів з Ю. знайдено у Тітова, ф. и.с.
- 6/ Відомості проф. О. Лотоцького.
- 7/ Про перші лекції Юркевича див. в листуванні молодого В. О. Ключевського, М., 1924, стор. 79 і далі./За цю дуже рідку за кордоном книгу я вдачний пану А. Ф. Ізюмову /
- 8/ Див. у Ключевського.
- 9/ Див. "Домашняя Беседа" - "О просной лекции Юркевича в Московском Университете", 1862, 5, 129, 6, 135; також "Сын Отечества", 1862, 18.
- 10/ Див. "Современная Летопись", 1863, 11 - I. Захарьян "Заметки читателя"; "Московский Ведомости", 1863, 56, лист Лонгінова; "Счерки", 1863, 93; - домашняя Беседа", 1863, 30, 79-85; "Современник", 1863, 3, 48-50 - "Внутреннее обозрение", 4, 357-361; декілька чисел "Свистка", "Современное Слово", 1863,

60 - "г-н Юркевич занимается толчением воды в Москве". Без сумніву, в сатиричній пресі того часу зустрінемо ще натяки й указівки на Юркевича.^х

11/ Про це у Ходзіцького - див. нижче.

12/ У спогадах /невиданих/ акад. Кондакова згадується, що слухачів у Юркевича було троє /пerekазував мені проф. Г.Флоровський/.

13/ див. у цитованих творах Соловйова й у праці С.С. Лук'янова - "О Вл.Соловьеве в его молодые годы", ЖМНПр., 1917 і далі.

14/ Резюме цієї статті - у Шнета.

15/ Соловйов - "О философских трудах П.Д. Юркевича", ЖМНПр., 1875 і "Сочинения", т. 1 - дає виклад цієї праці.

16/ Тільки "Русский Вестник" Каткова передрукував частину статті з висловом снівчуття /Р.В., 1861, 4, 79-105, 5 26-59/. Чернишевский у "Современнике" /"Полемические красоты", "С", 1861, 6, 468-478, 7, 160-180/ заявляє одверто, що статті Юркевича він не читав і читати не буде, бо, мовляв, усе це йому відомо ще з семінарії; як зразок и сенітниці Чернишевский передрукував частину статті - див. ще "Отечественные Записки", 1861, 7, 40-61; "Библиотека для чтения", 1860, 5, 183; в "Домашней Беседе" довга стаття Н. Константинопольского, 1862, 30, 31, 33, 34, 35. Навіть "Православное Обозрение" стало на бік Чернишевского й виступило проти "идеалистической метафизики".

17/ див. М.А. Тархов. - "Шаткие пункты современного реализма" - "Библ. для чтения", 1863, 1, 78-110, 2, 249-286, 3, 169-208.

18/ В оборону Канта Н.Страхов "Главные черты мышления" - "Отечественные Записки", 1866, IV, 2, 768-782; зміст промови у Шнета, коротко у Соловьову, також у v. Radloff'a: *Reicht über die Arbeiten auf dem Gebiete der Genrebücher der Philosophie im Russland („Archiv für Geschichte der Philosophie“ Bd III, 1890, S. 687 - 698.)* - Тільки дата помилкова, 1882!

19/ Представником "славянської" ідеї виховання він вважав Коменського. Рецензії на книгу - позитивні - "Отечественные Записки", 1865, XII, 2, 250-251; "Домашняя Беседа", 1865, 39, 1136; негативні - І.Б-в - "Санктпетербургские Ведомости", 1865, 219, Фейстон; Г.Благосветлов "Русское Слово", 1865, 11, 46-47; також "Книжник" 1865, 7, 447-450; "Учитель", 1865, 21, 787-795; "Журнал для родителей и наставников" /див. М.Лемке: Очерки по истории русской цензури. СПб. 1904, стор. 85, 94, 95, 109, 175.

ков", 1865, 16, 34-35.

20/ З цієї книги раніше звилось окремо - "Общая основы методики" - "Педаг. Сборник", 1865, 13, 1060-96.

21/ "Учитель", 1870, 21, 667-680; "Отеч. Записки", 1869, 5, 45-50; в "Деле" П. Ткачев / "Д", 1869, 3, 68-80/ так характеризував книгу: "Гнусная попытка, под лициной идеалистической фразеологии и туалетной мистики оправдать все дикое и безобразное, что только освещает предание и поддерживает рутину". - Колубовский / фр. ат/ вказує з приводу цього книгу А. Пятковського "Из истории нашего литературного и общественного развития", СПБ. 1876, 1, 271-281, 2-е вид. 1889, 177-183.

22/ Сам Юркевич вказує, що деякі частини книги зложені за Куртманом. Треба порівняти.

23/ Окремо - 1. "Заметка" / про відкриття Київської Фундуклеївської Жіночої Гіназії/, к., 1860, 17 ст. Також - 2. "О ході выпускних экзаменов в Московской 2-й гимназии" / "Моск. Универс. Известия", 1865-6, 5, 450-6 і "Циркуляр по Московскому Учебному округу", 1865, 6-10; відповідь директора в "Моск. Унив. Извес.", 1865-6, 6, 1549-556 і в "Циркуляре по Моск. Учебн. Округу", 1866, 2, 29-33/ ; 3. "Письмо проф. О. Бодянскому" / відповідь на цопередне, / "Моск. Унив. Известия", 1865-6, 554-559; див. ще "СПБ. Ведомости", 1866, 39, Фейетон, і "Современник", 1864, 4 - "Действительность"/ ; 4. Рец. на книгу пані Неккер-де-Соссюра / "Русский Вестник", 1866, 10, 688-708/ ; 5. "План и силы для первоначальной школы" / ЖМНПР., 1870, 3, 1-29, 4, 95-123/ ; 6. "Идеи и факты из теории педагогики" / про Л. Модзалевского "Очерк истории воспитания и обучения"; ЖМНПР., 1870, 9, 1-42, 10, 127-188/ ; 7. "Будущность звуковой методы" / ЖМНПР., 1872, 3, 1-32/ . явленій, м. 1870.

24/ Г. Струве: "Самостоятельное начало душевных

25/ Н. Аксаков - "Подспудный материализм", м. 1870; Усов - "По поводу диссертации г-на Генриха Струво", м., 1870. і Н. Страхов в ЖМНПР., 1870.

26/ Про цей инцидент див. фейетон в "СПБ. Ведомостях", 1870, 11.

27/ "Христианское чтение", 1874, 11, 429-432; "На память о профессоре Московского Университета П. Д. Юркевиче" - "Гражданин", 1874, 41, 1007-8; "Несколько слов о П. Д. Юркевиче" - "Моск. Ведомости", 1874, 278; В. Леседев - "Воспоминания о П. Д. Юркевиче" - "Моск. Ведомости", 279; "Отчет и речи Московского Университета за 1875 рік, стор. 48-50; "Киевск. Епархиальныя Ведомости", 1874, стор., 592.

- 28/ А. Волынский - "Русские Критики".
- 29/ Згадки у росіян - Колубовського в *Ge-schichte der Philosophie* Ієнсега А.Г., різні видання, розширене в *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, №. 104, 208-9, § v. Radloff op. cit.
- 30/ Праці Шпета за кордоном мені не пощастило дістати.
- 31/ див. нижче.
- 32/ В. Соловйов писав кн. Цертелеву 1. VIII. 1875 р. "Я зайняв катедру небіжчика П.Д. і сими днями почну викладати в його дусі й напрямі, незважаючи на велику різницю наших характерів" /ЖМНПр., 1917, 6, 213, цит. у Ершова op. cit./.
- 33/ "Очерк" Шпета /І-й том/ тільки згадує Юркевича. Згадки про Юркевича у А. Введенського - "Философские очерки", 1900, 2-е вид. 1923; тільки згадка в невдалій книжці Радлова - "Очерк истории русской философии", 1912, 2-е вид. 1921; яко противника Чернишевського згадує Юркевича / С. Гуттлер op. cit. Як звичайно, у Güttler'a й тут помилка - рік смерті 1884! Також така згадка у E.v. Radloff'a: *Russische Philosophen. Berlin*, 1925, 337, в індексі - "Киркевичъ"! - Сама згадка у Огієнка; підкреслював кілька разів значіння Юркевича яко українського фільософа О. Ходзицький: "Книгарь" 1918, 9, 543; 15, 920-1.
- 34/ "Письма В.О. Ключевского к П.П. Гвоздеву /1861-1870/" Н. 1924.
- 35/ Жест - "і підняв до гори палець" - у Соловйова "Задумлива фігура з піднятим до гори пальцем."
- 36/ Про його захоплення Сведенборгом див. у Вл. Соловйова - стаття: "Сведенборг" у /старому/ енциклоп. словнику Брокгауза-Ефона; про відношення Юркевича до спиритизму писав А. Аксаков - "Медиумизм и философия. Воспоминания о профессоре Москов. університета Юркевиче" - "Русск. Вестник" 1875.
- 37/ Колубовську, op. cit. 209.
- 38/ Критика Гегеля у статті проти Гогольцького, визнання Гегеля див. у Ключевського op. cit., 81-3.
- 39/ Подібно характеризує Ю. Ходзицький, а за ним Ершов, яко "критичного реаліста".
- 40/ На це вказав Шпет.
- 41/ Головніша література - у Ієнсега т. IV /вид. 1924 р./ . Для Brentano - ще о О. Kraus передмова до нового видання "Psychologie vom empirischen Standpunkte aus" /брт. I-II 1924-5. Там і повний список усього, що друковано Brentano.
- 42/ Вказівка проф. Г. В. Флоровського.

43/ Дуже неясні й національні симпатії Юркевича /зр. Ходзицького та деякі місця у Нечуя-Левицького і свідоцтва учнів - Соловйова, Ключевського про те типове українське, що залишилось назавше в особі Юркевича/. В мові його знайдемо деякі впливи української /так, він пише: "християнський"/. Брат Юркевича - Андрій був слизький до українського руху /згадка про ф. Д. Антоновича/.

Сфера західних

западів.

12. Культурна сфера польських і мадярських успливів.

Тільки у другій половині XVIII століття сфери російських та західних впливів на Україні гостро розмежувались, та й те не повсюду й не цілковито. Але все ж таки ми масно цілу групу діячів фільософії, що, безумовно, належать до сфери західних культурних впливів.

Першим із них I/ був Петро Лодій, що народився в Муникачеві 1764 р., 1787 р. - найкращий учень у Львівській греко-католицькій семінарії^{2/}, по закінченні якої його запрошено до Петербургу на посаду інспектора торговельної школи, але, маєтися, туди не поїхав, бо незабаром зустрівши його знову у Львові на посаді професора теоретичної та практичної фільософії в *Studio гілкеніум*^{3/} при Львівському університеті^{4/} де він і викладав до 1801 року, коли дістав запрошення до Krakівського університету, а 1803 року до Петербурзького Педагогічного Інституту, а з перетворенням його на університет /1819 р./, викладав в університеті загальну теорію права. В Петербурзі він і ^{умер,} /р. 1829/. - Літературна діяльність Лодія невелика. Це, вперше, що у Львові - переклад - 1. Христіяна Баумайстера - "Наставления Любомудрия. Правоучительного с лат. на российский язык Петра Лодія Львів, 1790, видруковане ще кирилицею; пізніше, вже в Петербурзі, Лодій видрукував оригінальні праці: 2. "Логическая наставления, руководствующая к познанию и различению истинного от ложного", СПБ., 1815, і 3. "Феория общих прав, содержащая в себе философское учение о естественном всеобщем государственном праве", СПБ., 1828. 6/ - Про Лодія писав В. Григорьев - "Императорский С. Петербургский университет за первые 50 лет его существования", СПБ., 1869, М. Возник - "До характеристики П. Лодія/ в ЗНТШ., т. 43, 1913, I, стор. 148-155/, Радлов - "Очерк русской философской литературы ХУІІІ века"/Мисль"/, Спб., 1922, ч. 3/ і Шпот / фр. ст. / .^{7/} Як показали два останніх автора, несправедливо вважати Лодія вольфіянцем. Він знав Канта й не тільки полемізував із ним, але й / в окремих питаннях / був під його деяким упливом; але ще більше цінив і знав Райн-

Больда, Шульце-Ензидема. Заслуговує ще дослідження його "Феория общих прав", - бо теж можливо, що в ній виявилися впливи не тільки Вольфа та вольфіянців /Цайлера і Мартіні/, а очевидно, і Фюрбаха та інших.- Треба звернути увагу на роль Лодія в розвитку російської термінології /так само і на вплив Д. Кавунника-Волинського/, що звернув увагу С. Пучківський і М. Максимович⁷⁸/ до початку XIX віку належить діяльність Василя Довговича⁷⁹ /1783-1849/. Його літературна творчість почалась двома більшими працями в латинській мові: 1/ *Lexicon philosophicum. Туманіас.* 1809 і 2/ *Extractus systematis Kantiani*, 2 томі, де дається виклад фільософії Канта. Пізніше Довгович виступив ще з кількома працями в мадарській мові; 3/ *A világ meghozelvétő, a Teremtő. — Зверхній світ і Творець* / Буда, 1823; 4/ *A tindományra szolgáló értekezések.* / "наукові замітки"

1/ *Tatományos Gyűjtemény*. 1814; 5) *A világ alkotmányos engel kérészet följesztséint Cártest és Newton* /Закон світу/ "научні згадки Міцкевича". 1825

Але, очевидно, у сфері західних умливів /зокрема в Галичині/ що не було досить ґрунту для розвитку фільософічної діяльності українців, бо з такими ми зустрічаємося на фільософічній полі лише значно пізніше. В першій же половині віку для тих українців, що підпадали під уплив польський, можливий був лише шлях до повного переходу до польської культури /як це у значній мірі було й у Росії, - де переходили до російської/. Такий приклад ми маємо в особі відомого польського релігійного фільософа Петра Семененка, що народився р.1814 в Пінську у православній родині, але спольщився у школі /школа в Тикотині, гімназія у Крожах, університет - у Вільні/ і р.1831 прийняв участь у повстанні, після якого і був уже цілком захоплений польським життям на еміграції, в Парижі й інде. Там він втягнувся до гуртка Міцкевича, під його впливом вступив до "Вільного Університету", - з якого постало "Філософське Технічеське". "7c". 1841 року прийняв католицьке священство й умер 1886 року.- Його літературна діяльність присвячена у значній мірі обороні католицизму: лише почасті має відтінок фільософічний, як, напр., 1. "О філософії", 1850; 2. "О матерії, а філософії о матерії" 1857; 3. "Відповідь філософії" "1858. Фільософіч-

ноге дослідження ідей Семененка не дано 9/, а про-
те варта уваги його фільософія нації, зокрема на
роль "руської" нації з польського пункту погляду.

Фільософічні письменники другої половини XIX
ст. залишились у Галичині майже без усякої уваги.
Це, поперед усього, Joseph Staszkowski, що видав у
Відні, 1863 року "Vorlesung der Wissen-
schaften. Erste Lieferung: 1. erste Deutungen, 2. das System
der Geschichte der Philosophie im Grundriss, 3. Die
Entwicklung des Allgemeingriffes des Bestehenden,
4. Erster Teil der Naturlehre: Mathematische Geo-
metrie und Physik im gemeinschaftlichen Verha-
ge, nach einer neuen physikalisch-analytischen Methode № 333.

гегельянська праця, "хоч і дистанська, але не без
інтересу 10/. Далі йдуть праці першого голови
Львівської "Пресвіти" Владислава Федоровича /вчив-
ся в Парижі і у Відні/, з яких "Гадки" видав Бело-
ус - Коломия, 1883 /раніше по-польськи "Teori
wiedo plackowska". II/, що завились рівночасно з "Афори-
змами" Івана А. Федоровича /"Афоризми". Идал. М.
Белоус" з портретом автора. Коломия, 1883; вступ
написаний Білусом; раніше ця остання книжка ви-
йшла по-польськи /"Афоризму J. F-ра". Krakow.
1873 12/.

Більш цікаві твори Клима Ганкевича /народив-
ся 1842 р., докторат - 1868 р. у Відні, гімназіаль-
ний професор у Перемишлі, Станиславові, Чернівцях;
умер у Чернівцях 1924 р./; - з праць його назвено:
1. Grundriss der marischen Philosophie. Г. Н. Краков.
1869, 2-наг. Римон. 1873.; 2. Психологія, 1870; 3. Psychi-
pische a system philosophicu B. Trentowskego. Stanislawow.
1871; 4. Über die Grenzgebiete der Philosophie und Ma-
thematis ("Leipziger Zeitschrift für moderne Wissen-
schaften". 1871); 5. Die Naturphilosophie bei den Klein-
märzen. ("Auf der Höhe". Internationale Revue. 1871.
1871, № 438-443). -

Зокрема юрігінальні та змістовні спроби Г. характеризувати славянську фільософію. Сам Ганкевич ви-
знає себе гегельянцем, але його відношення до поль-
ської фільософії, зокрема до Трентовського та Лі-
бельта залишається нелічим.

Розуміється, ця не обмежується проблема істо-
торії фільософії на галицькому ґрунті. Потрібне в

першу чергу уважне дослідження усього, що можна знайти як у галицько-руській бібліографії I.O. Левицького, та в "Матеріялах до української бібліографії" НТШ, 14/ так і в польській бібліографії Естрайхера, 15/ та в угорській фільософічній літературі. Заслуговують уваги також усякого роду показчики академічних творів.

Прикітни.

1/ Ми вже зустрічались із Д.І.Дудровичем, вихідцем з Підкарпаття, зі сфери угорської культури, і з А.Гевлічем /див. §10/. В Одесі, в Рішельєвському ліцеї, професорував І.І.Дудрович /з 1817-1839 року/, кандидат Харківського університета, що викладав, між іншим, і фільософію /спосилка у Шпета, ор. ат. 117/.

2/ За свідоцтвом проф. Феслера/пізніше проф. фільософії у СПб.Дух.Академії/. Значіння останнього для духовного життя Галичини заслуговує уваги.

3/ Про "Studium Ruthenicum" див. в останнє А.Андрохович - в ЗНТШ, 131 і далі, до 137; між іншим там є цінна звістка про підручники, вживані по рутенських семінаріях того часу - зокрема S. Storchepani:

Institutiones logicae. . . Vicius. 1760; Institutiones metaphysicae. Partia I. Vicius. 1769; Gesetze der Logik. Angewandt. 1777.

/Андрохович; ЗНТШ, 131, стор. 142, пор. 188; у нього ж звістки про деяких професорів фільософічних предметів/

4/ Набуть, з рекомендації того самого Феслера.

5/ Після Лодія в "Studium Ruthenicum" викладав Лаврівський /див. про нього А.Андрохович - "І.Лаврівський", ЗНТШ, т. 128/, що не був спеціалістом, користувався він Баумайстером /в перекладі Лодія, див. далі/ та Fedir om: Grundris їхн Kenntnis des menschlichen Willens. Jöttingen, 1781 це всеж крок від вольфіянства.

6/ Інші друковані праці Лодія - див. у статті М.Возняка /ор. ат./ - Два панегірики, і В.Григорєва /ор. ат./, - "Інструкція" для СПБ.Університету/. Л. перекладав правничі твори Цайлера та Форбаха.

7/ див. ще словник Брокгауза-Ефрана, Ганкевича /див. нижче/, Л.Кінкіт і І.Станіславські: Літопис шевченківського. Книж. 1894; Скабічевського - "Очерк истории русской цензуры".

7a/ Про Лодія агадки - в "Зоірнику Львівської Ставропігії" т.І, л.1921, стор. 91, 94, в статті Ам. Андроховича про Горбачевського.

7b/ Про нього див. "Церковная Газета" Буда 1858 рік. Відомостями про Довговича я обовязаний

проф. І. Мірчуку.

7/ див. Х. Smolikowski : *Historia Zgromadzenia
Umiejętności Stanisława Rolińskiego*. Kraków. I-II. 1892.

8/ див., між іншим: *Pisarze Cerkwi Rumijskiej,
zwane o Kościele Wschodnim i o Kościele Rumijskim*.
Roma. 1843; *Obraz Słowa Polskiego a jego odniania*.
Roma. 1852; *Quid reperit quid sit eriscitur ea
aeterna ac divina ista. Roma. 1870.*

9/ див. лише коротку замітку в збірнику: "Вс-
е про філософа панчика". *Реконструкція*. 1921. стаття
F. Gabryela; що в - *Надтощук літературну роботу* Я. Ганкевича
по-українськи - згадка в статті М. Мочульського в
"Україні" 1917 р., I-й - "українська школа польсь-
кої літератури"; згадка в статті Кочубинського
/див. літературу про Гоголя в § 13/.

10/ Про Чачковського див. у Клима Ганкевича.

11/ Є ще інші його праці: *Szkolnictwo w Anglii*,
"Емпірична и утилітарна тенденции теперешной на-
уки"; *Studia polityczne, historyczne a filozoficzne*. —
мені невідомі роки і місця їх видання.

12/ Коротко зреферовані в Ганкевича, де ізвіст-
ки про Федоровичів; у нього ж переховувався посмерт-
ний твір І. Федоровича - "Організм соціальний".

13/ Професор І. Мірчук зібрал ширші відомості
про Ганкевича і склав бібліографію кілька- десяти
його праць. Я можу тільки висловити побажання, що-
би ці матеріали якнайскорше побачили світ. Бібліо-
графічними вказівками щодо чисел 4-го і 5-го я
обов'язаний проф. Мірчуку.

13а/ Мабуть, існує ще літературна спадщина не-
біжчика.

14/ і К. Студинського - "Матеріали до бібліографії
1772-1800 рр." в ЗНТШ, 1903, 52.

15/ Значна кількість сібліографічних відомостей
за українців-фільософів із сфери польських та мадяр-
ських культурних впливів /більше 50 імен/ зібрана
проф. Мірчуком. Можна тільки посажати, щоби ці ма-
теріали були як-найскорше видані.

В п л и в и ф і л ь о с о ф і й.

13. Міріживи фільософ в ширших колах

Коли канава на дослідівського ступня культури, фільософія заслужується тільки вузькими ксладам і сісціяють а захоплюють і певні кола "ляїшев", - в житті культурного розвитку найвищі витоки. Ще тільки проходить фільософічний інтерес, але й починається фільософічна праця /такими "післями" бу, наприклад, і Монтеє і Бекон/. Задакорена через лігійну сферу, через естетичну діяльність, через наукову працю, через політику, проходить вже вже умив фільософії. І коли на укрупнівши передовічній на початку нових часів /і илівів/ ї не широкі фільософії Ірхи, головні критичні науки, через релігійну сферу /зокидовілово/ врежиниціччя, "соцініанство", релігійна без тривоги рівнославіє, католицтвом та ужівом інкореанії нирені §§ зокрема 5, 6, 7/, то в XIX віді ороїмські, які вчили, придбала певне значення вже із число, охова, "наукова" фільософія, вплив філеху фільософіях лей стали особливо помітні у сferах аркітуртичній і наукової творчості.

Ми ферд чимотутлише на тих течіях і оссах, для яких фільософія не ставила ділом "фаху" праці, саску хематик оботи.

Напаї кред масзк зати, що фільософія ляїків на Україні з мій XIXці зазнала своєрідний характер. Ми знаємо що прогрес значної частини цього періоду украйнську культуру сферу майже цілком захопила рапо сійської польської культури. І через це тут шияні гаси більшого - в межах російського культурного всесвіту впливу від отримання української релігійно-фільософії кіб фільософічної традиції з її трохи протестантським закотів врвлені^{1/} і високою оцінкою теоретично-фільосора фільософія, та російської інтелігентської культури є в основі своїй типовою просвічені рокітю й тизно ставиться до відрівнення від життя рокіттереї савдань^{2/}. Боротьбоу цих двох сил изавонайцеву Гоголя, й у Шевченка, й у Куліша, яктоху драгова, лише перевага є то на бояці одилев єто оци другої сили. І в сфері польським впливу річально умии від українських трактавши дієлицької фільософії /як у Семеневка якої^{3/}, інє до польського месіанізму, то що, хоч таїтут і ре розвивається відпорна сила

чужому впливові, але до польських університетів приєдналися безпосередні й посередні європейські. Отже характер зведення ріжнородних елементів є властивий фільософії лайків на Україні, як і фільософії фаховців, тільки що чужі елементи впливають ще з більшою силою і є ще ріжноманітніщі.

Широкому впливові фільософічних ідей, хоч і досить примітивних змістом і фільософічних інтересів, сприяло розповсюдження на Україні масонства⁴. З кінця XVIII століття масонські течії розповсюдилися на Україні, захопивши ширші кола поміщицтва; до масонів належали, напр., і Ковалінський, і Котляревський; пізніше масонство звязано було й з опозиційними течіями, зокрема з рухом декабристів на Україні.⁵ Фільософічні інтереси масонів не сягали глибоко, але в кожній разі вже саме пробудження фільософічного інтересу мало значення, і хоч лектура масонів і отхоплювала без розбору ріжнородну літературу з релігійно-фільософічним ухилом, але саме цьому інтересові ми обовязані першим виданням творів Сковороди й дальншому їх розповсюдженню.⁶

Треба завважити, що саме українець Семен Гамалія⁷ став одним із найвпливовіших представників масонства в Росії. С.Гамалія народився в Китайгороді на Полтавщині 1743 р., з 1755-1765 рік вчився в Київській Академії й умер 1822 р. Його особиста близість до Новікова, його близкучка красномовність і сила переконання, добре знаття європейської мистики /він був одним з посередників у знайомстві російських масонів із Сен-Мартеном, переклав на російську мову Я.Беме, Енга⁸/ Його вплив був закріплений виданням його творів /"Переписка"/, що вийшло у двох томах 1832 р., а 1839 повторене 2-м виданням у 3-х томах.

Вплив масонів і їх роля, як відомо, надзвичайно змінилися за царювання Миколи I.

х х
х

І.В.Гоголь безумовно нарідкіше виявляє у своїх творах боротьбу двох культурних стихій - української й російської. Одмітимо серед його думок, що заміні й усюди мають дещо подвійний характер, його інтерес до "темної" підсвідомої сфери душевного життя⁹/інтерес цей, можливо, звязаний і з ідеями німецької романтики, зокрема з психольогічними теоріями школи Шелінга ІС/; своєрідний характер мають

естетичні погляди Гоголя, в яких є, правда, й досить відгуків естетики романтиків ^{ІІ}/; безсумнівна / і для самого Гоголя ^{ІІІ}/ протестанська закраска його релігійності, зокрема релігійна оцінка всякої практичної /зокрема господарчої/ діяльності ^{ІІІ}/ . Як детальне дослідження оцих ідей, так і спроба знайти для них опору в глибинах душевного життя і світогляду Гоголя - є завданням майбутнього^{ІІІІ}/.

х х

х

Здається, значно далі від будьякої рефлексії другий великий український поет Т.Г.Шевченко. Розуміється, твори Шевченка, як і кожного великого поета, дають досить можливостей для фільософічної та естетичної рефлексії над ними і, без сумніву, в них будуть винайдені цією рефлексією важливі проблеми й сутні елементи національного світогляду. Але нас тут цікавить безпосереднє відношення Шевченка до фільософічної рефлексії. Воно виявилося у двох сферах - ув естетичних і релігійних поглядах Шевченка. І ті і другі заслуговують близчого дослідження. щодо естетичних поглядів, то вони відбилися на цілій поетичній і малярській творчості Шевченка, але маємо й окремі вислови Шевченка про мистецтво та красу, зокрема у звязку з читаною ним на засланні "Естетикою" польського гегельянца К.Лібелльта ^{ІІІ}/ . Естетичні погляди Шевченка в значній мірі можна визнати романтичними ^{ІІІІ}/.- Релігійні погляди Шевченка дуже складні ^{ІІІІ}/ . Безсумнівна релігійність і цікавість до релігійних проблем сполучується в нього з критикою традиційних релігійних форм і з "антропоцентризмом" ув релігійному переживанні й у розумінні християнства; це зближує Шевченка з протестанськими теологічними течіями /Паулус, Д. Штраус, "Тюбінгенська школа"/, про які він міг, через посередництво київських і петербурзьких кол, і через своїх польських приятелів, де що й знали ^{ІІІІ}/.- Найважливіше було б дослідження поетичних образів Шевченка, в яких в ьщій потенції розкриваються елементи національного українського світогляду ^{ІІІІІ}/.-

х х

х

Значно менше зроблене для дослідження фільсофічного скарбу ідей Кирило-Методієців, окрема їх дуже цікавих релігійних поглядів. 20/

Без окремого дослідження залишається й дуже цікаві історично-фільсофічні погляди П. Куліша 21/ й М. Костомарова 22/, в обох ці погляди звязані з глибшими фільсофічними й релігійними ідеями, що не зведені в систематичні форми, але розкидані і в поетичних та прозаїчних творах Куліша, і в наукових працях та автобіографії Костомарова 23/.

Також і менш-видатний кирило-методієвець М. І. Гулак 24/ мав деяке відношення до фільсофії, — в саме він цікавився в пізніші роки свого життя проблемами уґрунтування геометрії й залишив присвячену цим питанням працю. 25/

Основи пізніших фільсофічних інтересів кирило-методієців у значній мірі положені в їх київському періоді, а тому він заслуговує окремої, як найбільшої уваги дослідувача.

Пізніші часи принесли підупад фільсофічних інтересів. Вже М. Драгоманов у фільсофії ухиляється до найпрimitивнішого матеріалізму 26/. Й тільки його погляди на історичний процес та на релігію й її ролю в суспільнім житті мають /хоч і несвідомі для самого автора/ глибший фільсофічний інтерес 27/.

До цілковитого усунення фільсофічних інтересів привів дальший розвиток просвіченості в українському марксизмі: Саме тоді, як російський марксизм дав досить велику обсягом фільсофічну літературу, український не дав зовсім нічого. — Не було помітних фільсофічних інтересів і в межах інших українських політичних течій 28/

18

х

х

х

Безумовно великий інтерес для фільсофа становить уся літературна діяльність І. Франка, але для її фільсофічного усвідомлення ще нічого не зроблено. Тоді як історіософічні концепції Франка, його національна ідеольгія заслуговують уваги не меншої ніж твори Шевченка. 29/

х

х

х

Треба спрацювати і той термінологічний матеріал, що зібрався протягом ХІХ віку. Українські терміни у значній мірі спричинилися до вироблення російської наукової термінології /зр. наші відомості про діяльність Кавуника-Велланського, Лодія, Максимовича - вище/, де їх треба було б зібрати. Велика кількість психольогічних слів і виразів знаходиться у скарбниці літератури; дещо може бути вибрано з не численних, але цікавих спроб церковної проповіді українською мовою ^{30/}.

Примітки.

- 1/ див. до цього §§ 6,7 і далі в цьому §.
- 2/ див. характеристику рос. культури ХІХ в. у Шлете
- 3/ див. § 12.
- 4/ Про масонство на україні див. окремі вказівки в таких працях: Доміковський. Н.Стар.1897. VII, 1898, VI; В.С. Гконіков: Київ в 1654-1855 гг. К.1904; Н.М. Затворницький: О київських масонах, Рус.Арх. 1906, 3; Т.О. Соколовська: О київських и полтавських масонах, Індіт; Регіс: Масонища, Львів, 1910; А.В. Флоровський: Из Одесской Старины, Од.1912; С.Сфемов "Наше минуле", 1918, III; Д.Донцов: Українська державна думка. Львів-Київ, 1918; Слабченко: Матеріали до соціально-економічної історії України в ХІХ в. т. I. Одеса. 1925; також в загальніших працях - Кульман: К истории масонства СПБ.1910; А.Пышін: Русское масонство. СПБ.1916; збірник "Масонство в его прошлом и настоящем" під ред. С.Мельгунова і Н.Сідорова, I-III тт., М. 1914-1917; В.І. Семевський: Политические и общественные идеалы декабристов. СПБ. 1909 /тут і інший матеріал до філософічних впливів в укр. суспільстві/; Р.И. Выдриц в "Гол. Мин." 1915, I; М. Гершензон: История Молодой России. М. 1908 /в останніх працях ріжнородний цікавий матеріал/. - готову до друку покулярний нарис, де зібрані належні до цієї теми фактичні дані.
- 5/ див. В.Базилович: Декабристы на Украині. К. 1925.
- 6/ див. § 7.
- 7/ Про Гамалію див. Лонгінов: Новиков и московские мартинисты. М.1867; "Записки" Вітберга в Рус.Стар. 1872 р. IV, М.Н. Довнар-Запольський; С.І. Гамалія в цит. в попередній примітці збірнику "Масонство". II том. М.1916, стр.27-37; Плоханов: Исто-

рія русской общественной мысли, т. IV, СПБ. 1919. До статті Довнар-Завольського доданий і портрет Гамалії.

8/ Відомого йому, може, ще з Київа, бо в Київі вже були переклади Я. Бене /рукописні/. - Про Юнга див. в спогадах Тимковського "Русский Архив" 1874, 6, стор. 1429.

9/ Цей бік творчості Гоголя зокрема підкреслений у дуже гарних статтях В. Зіньківського у "Христианской Мысли" 1914 р. Й далі, а також у низці його докладів /невидрукованих/. Треба одмітити /як це робить і Зіньківський/, що "гоголевський" напрям - в розумінні цього інтересу до підсвідомого в російській літературі продовжували Достоєвський і Л. Бєлий /українці з походження, у творчости яких, правда, немає українських елементів - обидва виросли і жили в Росії/.

10/ Література про шелінгіанство наведена на ми в примітках до § 9. Про вплив шелінгіанства на Гоголя - див. замітку Кобицького "Шелингіанство Гоголя" /в "Сборнике работ семинария проф. Замотина", вип. I, 1914 р./

11/ див. попередню примітку; матеріал і деякі /далі нерозроблені/ вказівки в Г. Чудакова: Отношение творчества Н. В. Гоголя к западно-европейской литературе. К. 1908. Зокрема увагу належить звернути дослідникам при праці над естетикою Гоголя на Вакенродера.

12/ див. його лист до Шевирьова 1847 р. /"Я пришёл к Христу скрое протестантским... путем"/

13/ На цю тему - див. Max Neby: Religionsphilosophie. А9 L. Tübingen. 1919, зокрема характеристику Франкліна, настрої якого справді нагадують багато місць ув "Вибранных местах из переписки с друзьями". Не треба тільки ігнорувати й елементів "теократичної" ідеології /відсутності у протестантизмі/ в Гоголя.

14/ Матеріал до фільософічних і фільософ.-релігійних поглядів Гоголя знайдемо зокрема в пит. працях Зіньківського, у Д. Мережковського: Гоголь и черт. М. 1906, В. Брюсова: Испепеленный. К характеристике Г. М. 1909, В. В. Розанова - "Весы" 1909, 8-9 і в "Легенде о Великом Инквизиторе", у А. Лебедева: Поэт-христианин. Саратов, 1911, І. Житецького-стаття в ЕМНПр. 1909, 8-9 і окремо, у Д. Осьяніко-Куліковського: "Собрание сочинений" т. I, СПБ. 1913. див. ще в статті Кочубінського в "В. Евр": 1902, 2 "Будущим биографам Гоголя".

15/ K. Libalt: Естетика. СПБ. 1854, 3 томи; Шевченко згадує в "Щоденнику", власне, лише I-й том. Про Libalt'a див. W. M. Gilecki в "Ролька філолога польського" 1921, там і література.

16/ Про естетичні погляди Шевченка писали: Г. Антонович: Естетичні погляди Шевченка, Л-Н. В. 1914, 2, "Світло" 1914; Б. Лепкий: Шевченко про мистецтво. Зальцведель. 1920; про Ш. і романтизм - Станкевич "Южный Край" 1911 № 10288, Овсяниково-Куліковський "Рада" 1911, 51, О. Колеса: Шевченко і Міцкевич ЗНТШ. 1901, П. Филипович: Шевченко і Романтизм. Записки істор.-філ. відділу УАН: т. IV, 1924.

17/ Про релігійність Шевченка - В. Шурат: Св. Письмо в шевченківській поезії. Львів, 1904, Г. Костельник: Ш. з релігійно-етичного становища. Львів 1910, М. Славинський: Ш. і біблія. "Укр. Жизнь" 1914, 2, М. Васильківський: Релігійність Ш. на підставі його поетичних творів. Каманець, 1920. Моя брошура на цю тему / друкується / присвячена переважно проблемі зв'язку Шевченка з протестантською теологією.

18/ О популярності Штрауса в Київі - див. в мемуарах Солтанівського /К Ст/: доповнення в "Україні" 1924 р./ і в спогадах С. Новицького /Іконіков: Словарь - сіт./; Штраус у польських знайомих Шевченка - в статті Шурата: Шевченко і поляки ЗНТШ. 1917, 119-120; впливи Штрауса на Іванова, мистецькими творами якого дуже цікавився Шевченко /див. "Щоденник"/ - В. Зуммер: О вере и храме И. И. Иванова. К. 1918. Протестантський ухил у релігійності кирило-методієвців констатований дослідувачами - див. М. Грушевський в "З історії релігійної думки" і "Промінь"; П. Зайцев: Книги биття українського народу. "Каше Мікуле" 1918, I-II.

19/ Для цього зроблена істориками-літератури сагато підготовчої праці, як напр. для засуміння постати матері-покритки /див. С. Валей: Психологія творчості Шевченка, Київ-Львів 1919/. - Психологічний характер має праця Л. Яреми: Уява Шевченка, 1914.

20/ Головна література, що для нас важливі, крім цит. в примітці 18. - В. Семевський: "Голос минувшого" 1918, 10-12, Ш. Возник: Кир.-мет. товариство. Львів 1921, Марковський: Шевченко і кир.-мет. братство. Зап. іст.-філ. відділу У. А. Н., 1924, IV, О. Ефремов і М. Грушевський в "Україні" 1925, III; Д. Багалій: Шевченко і кирило-методієвці. Харків, 1925.

21/ Бібліографію про Куліша див. у Д.Дорошенка К. 1918 та в "Книгарі" 1919 р. ч.27- Фільософічним поглядам Куліша присвятив окреме дослідження В.Шурат: Фільософічна основа творчості Куліша. Львів, 1922, але позитивних результатів ця брошура не дає. Гипотеза про вплив на Куліша Спінози / через Шелі, якого, м.ин., Шурат дитує в німецькій перекладі/ залишається неуточненою. Шурат хоче бачити вплив Спінози, напр., у теорії "любови,....носителькою якої є жінка" //, в "музичі сфер". Ні та, ні друга думка не мають нічого спільногого зі Спінозою!

22/ Бібліографію про М.Костомарова див. в "Історіографії" Д.Дорошенка. Прага, 1924.

23/ Замітки див. у М.Грушевського ет.д/у/прик. 18/.

24/ Про Гулака див. Н.М.: "Пам'яті Ніколая Івановича Гулака" Кіев.Стар.1900,2; Егіазаров"Наше минуле", 1918, 1-2.- див. Також загальні праці про Кирило-метод.товариство, цит. вище.

25/ Праця Гулака "Опыт геометрии с четырех измерениях. Геометрия синтетическая" Тифліс.1877. Гулаку належать і інші математичні праці /цит. Егіазаров/.

26/ див.спогади Шиманової-Драгоманової в "Новій Україні" 1922-1923 рр.

27/ Статті В.Зайкіна: Драгоманов, як історик "Наш Світ" 1924, 10-14; Д.Дорошенко: М.Драгоманів і його думки про релігійні та церковні справи "Віра і Наука" 1926,6. В останній статті є огляд писаного Драгомановим на релігійні теми.

28/ Зазначимо, що Трохим Зіньківський крім праці про Штунду /ТЬори. Львів 1896 т.ІI/ залишив рукопис статті про Філте /Ibidem/ головним чином його національну ідеологію /Складено за А.Грабовським "Возрождение Германии и Фихте старший," в збірнику статей "Национальный вопрос в истории и литературе" СПБ. 1873/.

29/ В бібліографії Франка в IV т. "Матеріали до української бібліографії фільософічний" зміст мають лише окремі статті / 1737,1749,1893/.

30/ див. Д.Дорошенко: Показчик літератури укр.мовою в Росії 1798-1897 рр. Збірник Укр.Ун-ту присвячений Масарикові. Прага, 1925, див. чч.101, 107,122,125,134,135,144,153,154,167,172,174, 275, 287,363 /останній є випав при наборі книжки з тексту!/.

Матеріалізм і позитивізм.

14. Матеріалізм та позитивізм. В.Лесевич.

Друга половина XIX століття була періодом глибокого занепаду фільософії. Поруч зі школами течіями епігонів великих систем, розвинулись ще два напрями, що - в суті - мали антифільософічний характер. Це були матеріалізм і позитивізм. У творах головніших представників обох цих напрямів не бракувало й фільософічних мотивів та елементів, але серед ширшої маси послідовників - а обидві ці течії придвали популярність у дуже широких колах суспільства - на перший план висувалось, власне негування в фільософії усікого сенсу і значення. Найяскравіше ці антифільософічні настрої виявилися у Росії, де /як ми бачили в § присвяченому Юркевичу/ фільософія вважалась якимсь анахронізмом - "Серьозно заниматься философией теперь может или человек полуразумный или дурно развитой или крайне невежественный"/Пісарев/. Життя української інтелігенції за цей період майже цілком злилось із життям інтелігенції російської. Тому подібні настрої запанували й серед українців. Але цікаво одмітити, що українець, що був у російській літературі одним із найвидатніших представників позитивізму, стояв на значно поміркованішому пункті погляду, ніж антифільософічні пропагандисти позитивізму й більш сприяв розвитку фільософічної культури, ніж його затримував.

х

х

Володимир Вікторович Лесевич народився в с. Денисовці Лубенського повіту 1837 р. вчився в одній із київських гімназій та в інженерній школі в Петербурзі /1850 р./, де й пробув увесь час не віртаючи вже на Україну; закінчивши школу і прослухавши рік лекції в інженерній Академії, Лесевич служив з 1856-9 рр. на Кавказі /де й почалась його публіцистична діяльність I/, а потім вступив до Академії Генерального Штабу, але по закінченні її не залишився на військовій службі, а присвятив себе публіцистиці, працюючи в російських прогресивних часописах. Лесевич писав здебільша на фільософічні теми, але також і на теми загально-наукового характеру, літературні, фольклорні тощо. 1879 р. Лесевич був засле-

ний до Єнісейську, 1880-1 рр. прожив у Красноярську, 1881-2 р. жив у Казані, 1882-5 в Полтаві, 1885-8 у Твері й лише 1888 р. дістив дозвіл на поворот до Петербургу, але 1901 р. знов був висланий і останні роки життя прожив на Полтавщині. Вмер 13.XI.1905 р. в Київі. Лесевич продовжував працювати ціле своє життя й літературна творчість його не припинялась на довше, також як і громадська ^{2/} В останній період життя Лесевич близько став до українського руху; та звязок зі своїм народом він почував і протягом цілого життя. ^{3/}

Ми зупинимось на огляді лише фільософічної праці Лесевича.

Його першою статтею фільософічного змісту була 1. Что такое магия. Збірник "Луч" СПБ. 1866, т. 1, 331-262. За нею слідом зявилася піла низка статей, що виявили основний позитивістичний пункт погляду Лесевича. Це були: 2. Историческое значение науки и книга Уэвела /мається на увазі рос. пер. "Історії індуктивних наук" Келля/. "Отечеств. Записки" 1868, III і С. I, 3-24 ^{4/}; 3. Очерк развития идеи прогресса.-"Современное Обозрение" 1868 IV, 155-182, V, 298-326 і С. III; 4. Роль науки в период возрождения и реформации, "От. Зап." 1868, VIII, IX, X, і С. III, 104-217; 5. Философия истории на научной почве, "Отеч. Записки" 1869, I, 163-196, і С. I; 6. Позитивизм после Конта, "Отеч. Зап." 1869, IV, 363-398 і С. I; 7. Новейшая литература позитивизма, "Отеч. Зап." 1870, XII, 162-203 і С. ; 8. Первые провозвестники спиритизма, написана в 1871 р., надрукована лише пізніше в "Этюдах" ^{5/} і С. III; 9. Характерные черты развития философии и науки в средние века, "Знание" 1873, X, 161-206, XII, 59-111 і С III; 10. Первые провозвестники позитивизма, "От. Зап." 1873, XII, 529-576, і С I; 11. Данте, как мыслитель, "Знание" 1874, VI, 1-26, VII, 1-22 і 3; 12. Классики XIV і XV столетий, "От. Зап." 1874, XII 335-379 і С III ^{6/}; 13. Лессинг и его "Натан Мудрый", "От. Зап." 1876, V, 1-38. Як бачимо більшість статей виявляє позитивістичний напрям думок Лесевича. Але його статті у значній мірі присвячені популяризації думок видатних представників цієї течії і лише у звязку з ними викладають і власні ідеї Лесевича. Поруч із ким помічаємо й інтерес Лесевича до прослідів історії духової культури ^{/1,2,3,4,9,10,11,12,13/}, при чому Лесевич виказує широку ерудіцію й уважне відношення до істо-

вплив німецького позитивізму й кантіанства, по між часом ще дальший ухил од позитивізму до критичної фільософії.

1879 р. Лесевич був засланий і його літературна діяльність відновилась лише 1883 р. і довгий час обмежувалась переважно рецензіями. Лесевич видрукував: 25. Новая логика / про книгу Н. Гро-та - "дело", 1883, VIII, 1-26, IX, 1-27 13/, 26. Философия - искусство ли? / "дело", 1883, XI, 25-38 і С. II, 27. Философская искондрия / про Милославського: Основание философии, как специальной науки, т. I, Казань. 1883 - "Отеч. Зап.", 1883, XII, 191-212 і Э, С. II, 27. Ответ г. Гроту / на лист цього в "дело" - див. прим. 13 - "дело" 1884, I, 146-161 і С. II, 28. Один із англійських критиків Спенсер, Malcolm Guthrie:

On Mr Spenser's Impairment of Knowledge. London. 1882/-
"Заря" 1884, II, 2-3 і С. II, 29. О чём поет кукушка?
"Северный Вестник" 1886, II, 216-223, Э. і С. II-стаття направлена проти спроб Козлова поставити фільософію поруч із науковою, якою самостійну галузь духовної культури; 30. Тришкина філософия / про книгу Ле-Роберті: Философия наук и научно - философские системы, тт. I-II, М. 1886 - "Северный Вестник" 1886, X, 38-55 і С. II; 31. Экскурсии в область психиатрии / "Русская Мысль" 1887, II, 1-34, III, 50-82/; 32. Книга William'a Knight'a о Юме / W. Knight: Home. London. 1886 - "Рус. М." 1887 і С. II, 614-618/; 33. Архив историк філософии / Archiv für Geschichte der Philosophie- "Рус. М." 1888 і С. II, 619-623/; 34. О книге г. Козлова / Козлов: Очерки из истории філософии. К. 1887 - "Рус. М." 1888 і С. II, 624-628/. Нарешті 1888 р. почала виходити третя книга Л., що сстаточно зафіксувє його перехід од Канта до Канта і емпірокритицизма - це: 35. Что такое научная філософия, / яко статті в "Рус. М." 1888, I, 1-26, II, 1-16, XI, 1-20, XII, 13-24; 1889, I, 58-75; III, 1, 1-16, X, 1-17, XI, 1, 1-17 і окремо СПВ. 1891, стор. 256, при чому скорочена полеміка; передрук в С. II/ За цією останньою великою працею Леськіча слідовали вже лише небагато друковані творів і кілька новиданих за життя Лесевича, що з'явилися лише в посмертному виданні його творів. Ці праці вже нічого власне не додають до фільософічної постаті Лесевича. 36. Эволюция філософии и філософия "перекивания" - "Русское Богатство" 1895 і С. II, 235-276; 37. Француз о современной немецкой філософии / про книгу J. Breton: Notes d'un Student français en Allemagne. Р. 1895 - "Рус. Вог" 1895 і С. II, 629-652; 38. Фі-

ричного матеріалу, що дав Лесевичеві підставу для незвичайних під пером позитивіста оцінок /напр. позитивна у значній мірі оцінка середньовіччя в № 9, Данте в № 11 і т.ин./.. До тих же років відноситься й кілька дрібніших полемічних заміток, а саме: 14. Как иногда пишется диссертации, "От. Зап.", 1875, I, 38-56 і С.ІІ - різку негативну рецензію про магістерську дисертацію Вол. Солов'єва // "Кризис западной философии против позитивистов" ^У і відповідь на замітки до цієї рецензії Кавеліна ^{8/} 15. Ответ на статью Г. Кавелина, "Неделя", 1875, 18, 596-9 і С.ІІ, а також більша рецензія на новий фільософічний часопис - "*Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*" - 16. Современная философская литература на Западе, "Отеч. Зап.", 1877, VII, 42- 74. Остання стаття-рецензія виявляє вже певний поворот од французького позитивізму до німецького позитивістичного кантіянства. Ще далі цей ухил розвинувся в першій більшій праці Лесевича, що вийшла окремою книгою: 17. Опыт критического исследования основополагающей позитивной философии. СПБ. 1877. XI + 295 і С.І, де впливи новокантіянства вже грають велику роль. Книжка знайшла широкий відгук у пресі ^{9/} і з цього часу можна вважати початок широкої популярності Лесевича. Але рівночасно виявилось, що певні течії публіцистики вважають і позитивізм "реакційною" і "метафізичною" течією в фільософії і Лесевичеві довелось боротись у дальному "на два фронти"- і против метафізичних течій у фільософії і против тієї публіцистики, що підняли проти нього деякі з представників "лівої" публіцистики /не дивлячись на політично-прогресивний характер діяльності Лесевича ^{10/}. Лесевич видрукував ще відповідь одному з рецензентів Нікітіну /Ткачеву/: 18. Куріозний рецензент /"Неделя" 1877, 28, 942-964 і С.ІІ/ і кілька статей і рецензій: 19. Защитник философии /про "Философию как науку" А. Козлова К. 1877.-" Неделя" 1877, 4I, 1350-1356 і С.ІІ, 20. Педагогические этюды /"Педагогический листок" 1877, V, 339-344, VIII, 534-546, 1878, I, 7-16/, 21. Типы современной философской мысли в Германии /про Милюславського: Очерки из путешествия за границу. Казань, 1878 - "Отеч. Зап" 1879, V, 26-50 і С.ІІ/, 22. Метафизика, позитивизм и научная философия /про Милюславського: Типы современной мысли в Германии . Казань. 1878 - Учред., Э. і С.ІІ/. Нарешті, того самого року вийшла і друга книга Лесевича - 24. Письма о научной философии. СПБ. 1878, VIII + 208 і С.І ^{12/}. В цій книзі, де панує

філософське наслідие XIX століття / некролог Авенаріуса - "Рус.Бог." 1896 і С.ІІ, 277-319/; 39. Публична лекція по філософії наук А.Н.Смирнова / рец. на книгу тієї ж автора А.Смирнова Казань, 1896 - "Рус. Бог" 1897, I, і С.ІІ, 646-9/; 40. Філософський возворотня Сг.Конта / "Рус.Бог." 1898 і С.ІІ, 320-339/; 41. Заметка / "Рус.Бог." 1898 і С.ІІ, 653/; 42. Письмо в редакцію "Северного кур'єра" / проти Рол. Солов'єва - "Сев.Кур'єр" 1898 і С.ІІ, 654-6/; 43. Предисловіе к статьє г-жи Кодис / Ж.Кодис: Эмпіриокритицизм. Авенаріус-Мах- Критика Вундта - "Рус. Мысль" 1901, IX і С.ІІ, 657-663/; 44. Эмпіриокритицизм и импрессионизм / "Рус.М." 1905 і С.ІІ, 382-416/ - полеміка проти зближення цих течій у A.Riehl: в Die Einführung in die Philosophie der Gegenwart. Лт. 1905/ Лише в рукопису залишились: 45. От Конта к Авенаріусу. / Писано 1904 р., С.ІІ, 340-368/; 46. Стаття без назви, що становить скорочений виклад № № 37, 40 і 45 і можливо була спробою дати українській літературі виклад думок автора / С.ІІ, 369-381/ і 47. Новий запрошуваний питанням "Наукова філософія" / С.ІІ, 417 - 423/ 15/ За життя Лесевича зявилися окремим виданням "Этюды и очерки" СПб. 1886. 16/ А. 1915 р. зявились в М. перші три томи його "Собрания сочинений", в яких зборані майже всі фільософічні та загально-наукові статті Лесевича. Його праці літературні, фольклорні та з історії релігійної повітності були увійти в тт. IV-V, що вже не вийшли.

Ще за життя Лесевича про нього писали: Колубовский в Zeitschrift für Philosophie und physische Kritik /cit./. Bd. 104, с. 94-5; він же в рос. перекладі Горенберга /cit./; В.К.: Позитивизм в русской литературе / "Рус.Бог." 1889, III, про Л. 25-26/; Вл. Соловьев: О значении В.В. Лесевича для філософского образования в России / В.Ф. 1890, V, 117-125/. Ця остання стаття намічає основи зрозуміння значення Лесевича для російської фільософічної культури: в часи загального нехтування фільософією¹⁷ або заміни її нефільософічним матеріалізмом, Лесевич виступив зі своїм позитивізмом проти течії, але й у межах позитивної фільософії він борався за перехід від Конта до Канта, а широком й грунтовною ерудіцією своїх праць сприяв підняттю рівня фільософічної освіти. Також за життя Лесевича складена бібліографія його творів Я. Колубовским / отр. cit., 133-160/, що охоплює період до 1890 р.; - По смерті Лесевича кілька згадок в часописах освітили його особу / найменче з фільософіч-

ного боку/; одмітно статті М.Грушевського в ЗНТШ 1905, VI, т. 68 Д.Дорошенко в "Новій Громаді" ч. I 1906 і С.Ефремова в "Киев.Старине" 1905, XI-XII, 350-8 18/ згадують Лесевича, розуміється, й енциклопедичні словники /скупі дати/ і огляд Колубовського в нім. вид. История і "Очерки" Б.Яковенко 1941/, де дається й виклад /стор. 86-7/ дуже короткий, але точний і ясний, фільософічних поглядів Лесевича 19/. Найліпший нарис фільософічних поглядів Лесевича і його історичного положення є стаття М.Журлівого /псевдонім проф. М.Гордієвського/ "В.Лесевич як фільософ" у зірнику "Степ", Одеса, 1915, кн. II- Біографію Лесевича знайдемо також у виданні: "1811 - 1911. Словарь членов общества любителей российской словесности при Московском университете". М. 1911.

Хоч, як ми бачим погляди Лесевича й не є спрігінальні і значіння його не треба оцінювати за надто високо, але треба чекати і для кьюю ширшого дослідження, основи для якого дані Гордієвським і яке не є важке, бо Лесович завше цитує свої джерела й розмір упливів на його французької, англійської й німецької фільософії встановити легко. Окремого дослідження заслуговує його біографія, хоч більш із громадського пункту погляду; зокрема для фільософа будуть цікаві сторінки, присвячені нападам на Лесевича з боку преси, як матеріали до характеристики відношення російського суспільства до фільософії. Очрою має бути дослідження літературно-критична та етнографічна праця Лесевича 20/.

х х
х

Микола Іванович Зібер /з Таврії, 1844-1888/, талановитий учений і письменник, український громадський діяч, перший у російській літературі представник марксизму. Зібер закінчив 1866 р. Київський університет, 1873 р. дістав у Київ.університеті доцентуру, але вже 1875 р. був усунений з посади й останні роки життя працював, як приватний учений і журналіст. З його досить широкої літературної продукції до фільософії безпосередньо відноситься, що правда, лише одна стаття: 1.Диалектика в ея применении к науке /"Слово" 1879 ,XI/, а проблеми фільософії історії більше торкаються статті: 2.Мысли об тишинии между общественною экономией и правом / "Слово" ,1879 ,II, 1880 ,VI/, та 3.Общественная

економия и право / "Юридический Вестник", 1883, V, IX, XI/. Це поміркований історичний і фільософічний матеріаліст.

Примітки.

1/Стаття "Женщина и медицина" видрукувана в газеті "Кавказ" 1853 р. і передрукована в "Сочинениях" т. III.

2/ Деякі подробиці про цю останню - див. у літературі про Лесевича.

3/Згадаємо хоч би, що серед літературних статей Лесевича є 4 статті в біспанській мові про Шевченка / "Ilustración Española" 1877 р./ А на самому початку діяльності Лесевича стоять народня школа, що ті він заснував в Денісовці 1864 р. і в праці над якою він виявив свою українські симпатії. Про інцидент із владою з цього приводу див. статтю Драгоманова в збірнику "Громада" № 2, Женева, 1878, інший матеріал із /російських/ часописів подає Колубовський у цит. нижче в тексті творі, стор. 134. далі Лесевичу належить ціла низка праць із української етнографії, а також статті присвячені проблемі народної мови в літературі / в нашій бібліографії № 11 та лекції про провансальську літературу/; спеціально правам української мови присвячені газеті та журнальні замітки з останнього періоду його життя.

4/ Для статей, що зявилися в "Собрании Сочинений" я одмічаю при літері С. римською цифрою том / і сторінки тому для статей, для яких не вказані вони для первого друку/.

5/ Див. нижче. далі ми цитуємо "Этюды" в скrócenii, як Э.

6/ під зміненою назвою "Гуманисты----".

7/ Відповідь Вол. Солов'єва - "Странное недоразумение" в "Русском Вестнике" 1875, II, 874-883/.

8/Стаття Кавеліна - "Философская Критика" в "Неделе", 1875, 15, 448-501.

9/ Позитивні одзиви дали - Кавелін / "Неделя" 1877, 2, 66-71/, А.А.Козлов / Унів.Ізв. 1877, XI, 367-371/, J.N... n / Revue philologique" 1877, IV, 8-17/ "Revista Contemporanea" - 1877, 46, негативні одзиви почали дуже різкі - Н.Дебольський / "Педагогический Сборник" 1877, III, 322-330/, анонім / "Современный Сборник", 1877, IV, 116-120/, Алео / Idem, 120-129/, Е.Ле-ла-Серда / псевдонім Е.де-Роберті / "Знание" 1877, IV, 38-46/, П.Нікітін / Ткачов "Дело",

1877, V, 66-95/.

10/ Рівні, але фільософічно безпідставні закиди Лесевичу роблять згадані рецензії Алеко й Дела-Серда. Але головним ворогом Лесевича став Ткачов, що /під ріжними псевдонімами/ переслідував Лесевича аж до висилки останнього, що на 5 років позбавила Лесевича можливості літературної праці. Ця полеміка проти Лесевича, може, тільки завдяки прогресивному напряму громадської праці Лесевича не мала тих наслідків, як щодо Юркевича/див. § 11/. Наведемо кілька цитат, що характеризують Ткачова Фільософія, на його думку, не має сил, щоб впорядкувати світогляд, або розрішити "нравственно-общественную задачу"; "чем понятие отвлеченнее и, следовательно, субъективнее, тем менее шансов за них сделаться общеобязательным, тем различнее оно мыслится различными людьми". В статтях Лесевича Ткачов вбачає " злоупотребление правом на глупость и недобросовестность", Лесевич це - "Экземпляр самоизванного ученаго", що розвиває серед молоді "подхалиузнический дух", "метафизический вздор" и "бесмысленную галиматью".

11/ Ткачов відповідь на цю замітку статєю: Все тот же: Эпизод из литературного самооплования /"Дело", 1877, VIII, 41-63/.

12/ Ткачов присвятів цій книзі велику статтю у стилі інших своїх писань: П. Нікітін: Кладези мудрості российских філософов /"Дело" 1879, X, + 30, XI, 123-166/.

13/ Відповідь Грота в "Делі" 1884, I, 135-145.

14/ Рецензія на статті - А. Козлова в "Свое Слово". К. 1888 слід. № 1, 84-124, № 2, 134-8, № 3, 153; викликана виходом цієї праці Лесевича є стаття В. Солов'йова про Лесевича, що її згадуємо далі в тексті.

15/ Лесевичу належать ще деякі переклади /напр., "Введение в філософию чистого опыта" Ф. Карстенса/, але у мене не було можливості за кордоном скласти список цих перекладів/.

16/ До "Этюдов" увійшли м. ін. №№ нашого списку 8, 11, 22, 27, 29.

17/ Приклади ми наводили в цитатах з рецензій.

18/ Особливі статті, зрозуміло, звертають увагу на національну ідеологію Лесевича. Цікаві сторінки присвячені Лесевичу в "Спогадах" С. Х. Чикаленка. Особисті цікаві спогади Карманського в ЛНВ. 1906 р.

19/ Мовчить про Лесевича Радлов ув обох цит. творах /рос. та німецькім/..

20/ В "Собр.Соч." Лесевича була обіцяна стаття акад. С.Ольденбурга про праці Лесевича, з галузі фольклору, але той ток, де стаття ця мала бути видрукована, вже не вийшов.

21/ Бібліографія творів Зібера у Іконнікова Пр.ж., статті про Зібера також Енциклопедичних Словниках, посмертна згадка в "Киев.Ст" 1888 р., де які дані в збірнику "Київ і його околиця" К. 1926 статті С.Шамрая.

М е т о д о ло г и нау к.

15. Методольгі конкретних наук. О.О. Потебня, М.І. Тиган-Барановський, Б.О. Кістянський.

Кінець XIX віку і початок XX у світовій фільософії характеризується новим розвитком фільософії в найтіснішім звязку з окремими конкретними науками, при чому іноді фільософія цілком розширяється в методольгії наук, або в фільософії тієї чи іншої конкретної науки /"фільософії права" "фільософії математики" то що/. Цей період "спеціалізму" ^{1/} безумовно приніс децю позитивного і фільософії і наукам - фільософії відкривались нові галузі дослідження й нові проблеми, конкретні науки прийшли до самоусвідомлення, та зацікавилися своїми власними передпосилками й своїми глибшими основами ^{2/}. Але немає сумніву, що цей "спеціалізм" ізвязаний і з підупадом фільософічної творчості та з занепадом впливу фільософії.

На Україні "спеціалізм" мав результатом, м. ін., діяльність перших українських учених, що придбали собі почесне місце в світовій науці. Але, розуміється, і занепад суто фільософічного інтересу теж прийшов на Україну. Фільософічна творчість підупадає до останнього, щоби лише трохи сжити по перших десятиліттях ХХ віку.

х х
х

Першим зі згаданих українських учених світового значення був Олександр Опанасович Потебня - фільософ і методольог лінгвістики й видатний азикознавець.

О.О. Потебня походив із поміщицької родини роменського повіту на Полтавщині й народився 10. IX. 1836 р. Гімназію відвідував у Радомі в Польщі, а Університет у Харкові, і скінчив його вже 1856 р. 1860 р. обірвонив магістерську дисертацію і став прив.-доц. Харківського Університету, діставши річну командировку за кордон, де студіював м. ін. психольгію, а 1874, по обороні докторської дисертації ^{3/}, професором історично-філолог. фак. Харківського Університету, що перебував тоді у стані підупаду, студентів була обмаль. Тому вплив

Потебні позначився лише пізніше і в значній мірі не в його безпосередніх учнів. Потебня вмер 29.XI. 1891 р. і популярність його зростала лише поволі з часом.^{4/}

Лінгвістичні погляди Потебні зафіксовані в таких творах /ми опускаємо ті, що мають спеціальне значення 5//: 1.Мисль и язык ЖМНПр.1862, відбитка 191 стор. 2 вид. 1892, 3-те 1913, 4-те /укр. Акад.Наук/ 1922. Це основний твір П., що в дусі В.Ф. Гумбольдта розвивав своє розуміння зявищ мови, яко зявищ психологочних; у пізніших творах Потебня тільки розвивав погляди, висловлені в цьому основному своєму творі. Далі вийшли: 2. О связи некоторых представлений в языке /"Филологическая Записки" 1864, III/, 3.Из записок по русской грамматике, I часть -"Филологический Записки" 1874 і окремо 157 стор., частина II - "Записки Харьковского Университета" 1874, окремо стор. 538, 2 вид. обох частин 1889 р., 4. Обяснение малорусских и сродных народных песен - "Русский Филологический Вестник" 1882-1887 і окремо - т.І. 1883, 268 стор. т.ІІ 1887, 535 стор.^{6/} Вже не самим Потебнєю видані інші його праці, що нас цікавлять: 5. Из лекций по теории словесности. Басня. Поговорка. Пословица. вид. Харцієв, 168 стор.; стаття 6. Язык и национальность - "Вестник Европы" 1895, IX /передрук в згаданих далі чч.8, та в пізніших видах ч.1/7/. Из записок по русской грамматике ч.ІІІ, 1899, стор.674; 8.Из записок по теории словесности, 1905, стор.656; 9.Черновые заметки о Л.Толстом и Достоевском - в збірнику "Вопросы теории и психологи творчества" т.V, 1913 р. стор. 30 ^{7/}.

Писано про Потебню дуже багато, та ми не можемо згадувати всього, а назовемо тут лише твори, що зуникаються зокрема на фільософічному значенні Потебні ^{8/}. Це зпершу Д.Н.Овсянко-Куликовського А.А. Потебня, как языковед-мыслитель" в "Киевской Старине" за 1893 р., далі замітки в його ж "Этюдах о творчестве Тургенева" /1894-6 рр./, ціла низка статей освітлює погляди Потебні в збірнику, що видають його учні на чолі з Б.А.Лезіним - "Вопросы теории и психологи творчества" т.І,Х.1907, т.ІІ, - частина 2,Х.1910, окремі замітки знайдемо і у Н.К.Грунського в його "Очерках по истории разработки русского синтаксиса" т.І, 1910. Спеціальну статтю фільософічно-лінгвістичним поглядам Потебні присвятив Андрій Бєлій в "Логосі" 1912-3 р.^{9/} Нарешті де-що в книзі П.Бузука: Очерки по психологии языка,

Од. 1918, 2 вид. 1921. Головну увагу на фільософічно-лінгвістичні погляди Потебні звернено в цінний книжці Т. Райнова: Александро Афанасьевич Потебня. П. 1924, де багато зроблено і для історично-фільософічного дослідження походження поглядів Потебні і їх розвитку.

В українській літературі праці про Потебню починаються цінною заміткою В. Петрова: Потебня й Льотце в "Зап. істор.-Філол. відділу Укр. Акад. Наук" т. 2-3, 1923 р. /відповідь на кеї В. Харцієва в "Червоному Шляху" 1925, № 5/, Про Потебню писав ще Д. Шамрай /в "Науковому збірнику Харківської Науково-дослідчої катедри історії України" вип. I. X. 1924. - "О. Потебня і методологія історії літератури"/; мені інтересу мають замітки Б. Лезіна / "Червоний Шилх" № 1-2, 1925/ та Багалія / ібідем, 1924, № 4-5/. Це тільки друкується книга Л. Білецького: Основи літературної критики"/ з рибками з неї - в "Новій Україні" 1923-4 р. зачинають і погляди Потебні/. Все ж немає ні спеціального дослідження психольогічних поглядів Потебні ¹¹/ ні його - на наш погляд дуже цікавої - гностесемьогії, а проте від них в значній залежності знаходяться і лінгвістичні теорії Потебні. Безпосередній зв'язок Потебні з поглядами В. Ф-Гумбольдта, Штайнталя та Лотце встановлено для лінгвістичних теорій, але суто-фільософічного дослідження цього зв'язку не зроблено. Між тим психольогічні і гностесемьогічні погляди Потебні стоять у зв'язку не тільки з думками згаданих мислеників ¹²/, але й уз якомусь /недослідженому/ й тому нолясному/ відношенні до епіризму. - Крім того не зроблено спроби поставити у зв'язок поглядів Потебні і пізнішої та сучасної європейської лінгвістичної думки, напр. Е. Вундта, К. Фослера, Марті, Бендерсена, Сосюра і його школи/. Учні Потебні у значній мірі відірвались від європейської лінгвістичної думки й тим самим позбавили "потебніанство" можливості ширшого впливу поза межами української та російської науки та можливості дальнього розвитку й поглиблений.

Серед учнів і послідовників Потебні згадаємо українців - акад. М. Ф. Суцова /1854-1924/ ¹³/ та особливо акад. Д. Н. Овсяніко-Куліковського. /1853-1920/ ¹⁴/, на поглядах яких відбились думки Потебні, зокрема на дуже цікавих психольогічних поглядах Овсяніко-Куліковського, зокрема на його психольогічній теорії нації.

Приймітки.

1/ За виразом J. Cohn'a "Die Philosophie im Zeitalter des Spontalismus". Брт. 1925 див. зокрема обґрунтування таєї назви на стор. 5-8.

2/ добрий приклад цього взаємного впливу є розвиток математичної аксіоматики та "математичної фільософії". див. про це напр., у B. Russell'a, An Introduction into Mathematical Philosophy.

3/ Треба згадати що один твір Потебні, представлений ним, як докторська дисертація був одхилений факультетом.

4/ Добре уявлення про це дає цит. нижче нарис Т.Райнова.

5/ Повніший список творів у цит. брошурі Райнова й у збірнику "Пам'яті Потебні. Сборник Харківського Ист.-Филол.Общества" X.1892, короткий список дадим далі.

6/ Головніці з спеціальних праць Потебні: 1.О некоторых символах в славянской народной поэзии. X. 1860, стор.155; 2. О лингвическом значении некоторых обрядов и поверий. 1865.М. "Чтения в Моск.О-ве Историк и Древностей" кн. 2-3 /310 стор./; 3. Два исследования с звуками русского языка.- "Филологические записки" 1864-5,156 стор.; 4.Заметки о малорусском наречии. Идем, 1870 і скрімко 1871; 5.К истории звуков русского языка, I ч. ЕМНПр 1873-4 . и "Филол.Записки" 1875; II,III,IV чч. -"Русский Филол. Вестник" 1880-1886, постім і скрімко,6. Разбор книги П.Житецького "Обзор звуковой истории малорусского наречия" в "Отчете о присуждении премий имени гр. Уварова за 1876"; 7. Слово о полку Игореве "Филол. Записки" 1877-8,158 стор.; 9. Разбор "Народных песен Галицкой и Угерской Руси" Головацького "Зап. Акад.Наук" 1878. Крім того Потебня редактував видання творів Квітки IV тт.1887-90, П.П.Гулака-Артемовського, І.Манджури /1889/ та перекладав Гомера на українську мову.

7/ Це рецензія на Соболевського "Очерки по истории русского языка", вийшли 1896 р.

8/ Наземо головне: некрольоги, або посмертні згадки - Будилевичъ у "Славянском Обозрении" 1892, В.И.Даманского в ЕМНПр. 1892, Б.М.Ляпунова в "Живой старине" 1892, Е.А Вольтер в "Сборнике Отделения русского языка и словесности" 1892; статті ріжних авторів в збірнику "Пам'яті Потебні. Сборник Харківського Ист.-Филол.Общества", 1892; цит. в тексті

книгу Грунського; основні праці в дусі П.-Д.Н.Овсяніко-Куликовський: Синтаксис русского языка 1902, А.М.Пешковский: Русский синтаксис в научном освещении 1912; і дослідження И.М.Белорусова: Синтаксис русского языка в исследовании П. 1901; стаття в "Ист.-фил.Факультете" /цит.вище/.

9/ В оригінальних працях А.Белого - впливи Потебні дуже помітні.

10/ Спогади - В.Бузескул Образы прошлого /"Аналы" СПБ. 1922/ і в спогадах Овсяніко-Куликовського /П. 1923/.

11/ М.и.Потебня читав на Університеті 2 семестри психольогію.

12/ Відношення до Лотце цікаво освітлює цит. праця В.Петрова.

13/ Про його давніші відомості в "Ист.-филол. фак." /цит./, зокрема - Ветухов: М.Ф.Сумцов і потебніанство" в цит. "Збірнику Харк. Науково-Дослід. катедр" і Л.Білецький в "Працах Укр.Істор.-Філол. Товариства у Празі" т.І, П.1924. Список праць у "Зап.істор.-філ.відділу Укр.Акад.Наук" т.4,1924.

14/ Про його давніші дані в "Ист.-фил. фак." та словнику Брокгауза-Ефрана. Посмертних загадок не знаю. Див. ще цит. Його "Спогади". Серед його праць - кілька з історії індійської релігії та фільософії.

х

х

х

Славний український економіст, Михайло Іванович Туган-Барановський також певним боком своєї діяльності зачепив фільософію і, в усікім разі, ні одного головнішого питання економічної теорії не залишив без посильного фільософічного освітлення. М.І.Туган-Барановський народився на Харківщині 1865 року й по гімназіальній освіті /в Київі та Харкові/ скінчив Харківський Університет по двох факультетах природничому та юридичному /1888 р./. Присвятивши себе науковій праці на полі економіки, він вже в перших роках своєї діяльності поруч із суто-економічними творами дає популярні нариси життя та діяльності двох економістів - фільософів /1. Прудон, его жизнь и деятельность. СПБ. 1891, "Биографич.библиотека Павленкова"; 2. Дж.Ст.Мілль, его жизнь и деятельность. СПБ. 1892, в тій самій серії/, та спроби оборони історичного матеріалізму /З.Значеніе экономического фактора в истории. "Мир Божий" 1895, XII, і відповідь на закиди, ароблені кри-

тиками - 4. Экономический фактор и идеи. *ідем*,
1896, IV/ 1/.

В цих же роках він захищає магістерську /1894/ та докторську /1898/ дисертації і стає прив.-доцентом Петербурзького Університету. /1895/. 1899 року за наслагонадійність йому заборонено викладати лекції, а 1901 р. його навіть вислано з Петербургу й він живе довший час у Лохвицькому повіті на Полтавщині, займаючись громадською діяльністю, в лише 1905 р. знову йому дозволено викладати; він читає лекції рівночасно й на Вищих Жіночих "Бестужевських" Курсах, 1913 р. Його обирають професором СПБ. Університету, але міністр не затверджує, з 1914 року стає проф. СПБ. Політехнічного Інституту, а 1915 р. він змушений був кинути викладати на Університеті, а після революції стає нарешті проф. Університету, але в осені 1917 р. виїздить на Україну, де чергуються періоди політичної активності та академічної праці, 1918 р. Туган-Барановського обрано на проф. Українського Державного Університету та на академіка Української Академії Наук. Але політичні події та хороба переривають знову його працю й несподівано він вмирає в потязі між Київом та Одесою на шляху до Парижу, як економічний делегат Українського Уряду. /22.1.1919/.

До років професорування належить шерег творів Туган-Барановського, що цікаві і для фільософа. Це: 5. Очерки из новейшей истории политической экономии и социализма. "Мир Божий" 3/ 1901 р., окремо СПБ. 1906 і дальші видання, та 6. Современный социализм в своем историческом развитии. СПБ. 1906, в яких ми чуємо спросу широкого фільософічно-історичного зразу-міння соціалізму, як теорії, що в ширині за марксизм і за т.зв. "утонічний соціалізм". Далі друкується, яко низка статей у "Мире Божием" 1904 і слід. р., а 1908 р. виходить окремою невеликою книжкою одна з головніших праць Туган-Барановського. 7. Теоретическая основы марксизма, де Туган-Барановський дає кри-тику марксизму, визнаючи деякі з його теоретичних ос-новних позицій і дає спроту нового обґрутування со-ціалізму з пункту погляду, близького до т.зв. "реві-зіонізму", виходячи з моральних посилок. Мають інтерес для соціольога та фільософа й деякі /методольо-гічні/ сторінки його підручника політичної економії. 8. Основы политической экономии. СПБ. 1909 і низка дальших /перероблених/ видань. Але вже суто фільосо-фічним /етичним/ проблемам присвячені головніці статті збірника. 9. К лучшему будущему. СПБ. 1912-

"Три великих етических проблемы/ нравственное мировоззрение Достоевского/", "Русская интеллигенция и социализм", "Кант и Маркс" - в них мы бачимо обґрунтування соціального ідеала на етичних основних принципах, Кантівська етична теорія заступає місце марксизму в обґрунтуванні соціалізму. Вже 1917 р. з'являється спроба дальнього розвитку ідеалістично-соціалістичного світогляду під назвою 10. Соціалізм, як положительное учение.- Маленька але дуже цікава посмертна стаття 11. Вильй ідей політичної економії на приходознавство та фільософію / в "Записках соціально-економічного відділу Української Академії Наук" т. I, К. 1923/ закінчує список праць Туган-Барановського, підкреслюючи, що в його творчості грали значну роль методологічні та фільософічні проблеми. 3/

Про Туган-Барановського багато писалось, але майже виключно, як про економіста. Може неможливо зустрінути економічної праці - і не тільки української або російської - до сих під час згадувалась хоч би його теорія приз т.щ. Але особі Туган-Барановського і його методологічним та фільософічним поглядам присвячені лише поодинокі сторінки. Акад. К. Воблий присвячує коротку та сезамістовну посмертну згадку Туган-Барановського в "Записках соц.-економ. відділу Української Академії Наук" т. I, ст. III-VII. Біографічний нарис Н.Д. Кондратьєва: Михаїл Іванович Туган-Барановский. Петроград. 1923 дає й загальну характеристику поглядів Туган-Барановського в галузі теоретичної економіки, а також і методології /стор. 52-61/. Правда ці останні рівно як і соціологічні погляди він роздінює дотить низько, всечашчи центральне значіння Туган-Барановського у сфері теоретичної економіки. Тільки коротко зупиняється автор і на характеристиці соціального ідеалу /стор. 93-106/, не виявляючи й тут достатньої уваги 3/. Згадці про Туган-Барановського, але теж переважно як економіста присвячена І стаття В. Тимошенка в "Збірнику Українського університету в Празі на честь Т. Г. Масарика" т. I, стор. 1-15/ 4/.

Ні уважного викладу методологічних та соціально-фільософічних поглядів Туган-Барановського не маємо. Отже завданням дальнішої праці є дати українському читачеві нарис такого змісту. Але й оцінка теорії соціалізму Туган-Барановського заслуговує як найбільшої уваги. Його критика марксизму глибша, ніж у Ед.Бернштайні. Й не обможується

загальними фільософічними проблемами, як у К.Форлена-
дера, а до того є повна бажання дати справедливу
оцінку позитивних елементів історичного матеріалізму
Туган-Барановського. Справедливо треба вважати за
найвидатнішого європейського представника ревізіоні-
зму. Його звязки зі школою Рикерта-Віндельбанда та
російською народницькою "субективною школою" в со-
ціології не раз одмічались. Але Туган-Барановський
залишається завше самостійним мислеником і найбіль-
ше, як такий, а не як послідовник певної школи, заслу-
говув намої уваги.

Примітки.

1/ Ця не обмежилась участю Туган-Барановсько-
го в обороні марксизму. Так званий "Легальний марк-
сизм" в Росії мав його за одного з значніших своїх
письменників - діл. статті Туган-Барановського в "Но-
вом Слові" і "Начале" /1897-1899 рр./.

2/ Згадаємо основні економічні праці Туган-Ба-
рановського. Це: 1. Учение о пределной полезности
/"Юридический Вестник" 1890/, 2. Периодические промыш-
ленные кризисы .СПБ.1894 і нім. видання 1901, 3. Русская
фабрика в прошлом и настоящем, т. I, СПБ.1898, нім. вид.
1900, 4. *Soziale Theorie der Verteilung*. —————— 1913,
5. Социальные основы кооперации. М.1916, 6. Бумажные
деньги и металл. 1917. Дрібніших праць дуже багато
/за останні роки життя кілька українських/.

3/ Одмітимо ще політичну тенденцію автора там
де він говорить про діяльність Туган-Барановського
на Україні.

4/ Беззмістовна /як звичайно замітка про ще
живих/ стаття про Туган-Барановського у /старому/
Словнику Брокгауза-Ефрона.

Х Х

Х

Видатний український фільософ права - Богдан
Олександрович Кістяковський - син відомого київсько-
го професора-кріміналіста -народився 4.XI.1868 і,
після студій на Київському, Харківському та Дорпат-
ському університетах, що Іх перервав арешт / 1892р./
закінчив освіту за кордоном, де студіював в Паріжі,
Берліні /м.ин. у Зимеля/, Страсбурзі /м.ин. у Він-
дельбанда/. До цього часу відноситься і спроба К. да-
ти соціологічне пояснення в дусі марксизму заявам
мистецтва /1."Юбилейная выставка в Базеле. Письмо с

дороги", в часопису "Новое Слово" 1897/. 1899 р. ви-
дав другою свою дисертацію 2. *Desellschaft und Sittlichkeit.*
Eine methodologische Untersuchung, 1899. № 205, що зустріла до-
сить прихильні рецензії німецької преси 1/, та й
пізніше знаходила, як одна з основних досліджень
принципових питань соціології, завжде місце й оцінку
в соціологічній, та юридичній літературі 2/. В дис-
ертації ми вже позитивно повним відходом від марксиз-
му, що одбувся в перших творах Кістяковського. Голо-
вним чином ^є відзначився і в його працях більшіх ро-
ків, що присвячені почаси критиці марксизму й роз-
робці кантіанських поглядів т.зв. "Залідно- півден-
ної" школи німецької фільософії /Віндельсанд, Рикерт,
Ласк, до цієї течії близько стояв і Бідель/. Присвя-
чуєчи себе, головним чином, праці політично-публіцистичній /участь у виданні "Освобождения"/, Кістяков-
ський, перевівши то в Німеччині, то Росії, та на Ук-
раїні, друкує і статті на конкретні проблеми держа-
вного права, видає політичні твори драгоманова і
працює науково, влесь час підтримуючи особисті зва-
зки з німецькими вченими. З творів цього періоду
фільософічне значення має - 3. Категории необходимости и справедливости при исследовании социальных явлений /"Жизнь" 1900, 5, 6, передрук в СН. 3// -
4. "Русская социологическая школа и категория возможности при решении социально-этических проблем"
/в відомому Сборнику "Проблемы Идеализма" 1902, скро-
рочений передрук в СН.-/, де Кістяковський з канті-
янського пункту погляду дає тонку критику соціольо-
гії російського народництва.

Після революції 1905р. Кістяковський починає
свою академічну діяльність у Москві, зпочатку на Ко-
мерційних курсах /пізніше "Інституті"/ в Москві, по-
тім на Вищих Жіночих Курсах і на Університеті та в
Ярославському юридичному ліцеї /з 1911/ де він чи-
тав, залишаючись постійним мешканцем Москви. З 1912
року Кістяковський редактує часопис "Юридический Ве-
стник". В 1917 р. 5.II захищає в Харкові дисертацію,
за яку дістає безпосередньо степень доктора /поми-
наючи степень магістра/ і дістає катедру на Київсь-
кому Університеті, 1919 р. починає викладати й на
українському Державному Університеті, 1919 році
обирається в члени Української Академії Наук; але
того ж року "тимчасове" відіздить до Ростова, відтіля
до Катеринодару, де й 1920 після невдалої операції
29.IV 1920 р. - залишає на боці супоти-юридичні 4/
та політичні, ^{5/} ми однією тут праці Кістяковського,
що торкається фільософії права та фільософії куль-

тури, я у яких сам Кістяковський, мабуть, вбачав центральний пункт своєї літературної та наукової діяльності, бо ж саме такого характеру статті він зібрал в тому томі, що був його /російською/ дисертацією. До таких праць належать: 5. Государство правове и социалистическое /ВФ и П, 1906; передрук в СН./, що дає критику соціалізму, 6. В заштуу научно-фільософського ідеалізма /ВФП, 1907, доповнене в СН./ 7. В заштуу права /интеллигенция и правосознание/.

"Вехи" М. 1909/, де дається різка оцінка того нехтування правом /а почасти й культурою взагалі/, що є, на думку Кістяковського, характерною рисою російської, головним чином, соціалістичної, інтелігенції. Тій самій темі присвячена і стаття 8. Наши задачи /"Юридический Вестник", 1913, № 1 і СН./. Основним проблемам методології та фільософії права, що Кістяковський розроблює в кантіанському дусі - в цій сфері не нього впливнує, крім згаданих, що особливо Штамлер та Слінек -, присвячена серія статей: 9. Реальність об'єктивного права /"Логос" 1910, II і СН./ 5а/, 10. Рациональное и ирациональное в праве /"Философский Сборник" в честь Л.М. Бопатина, М. 1911 і СН./, 11. Право, как социальное явление /"Вопрос права", 1911, УШ і СН, 12. Проблема и задача социально-научного познания /ВФ и П, 1912 і СН./, 13. Кризис юриспруденции и дилетантизм в фільософии / "Юридический Вестник" 1914, 5/. Ці праці, як й низка попередніх 6/ обєднані в книзі 14. Социальная наука и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права. М. 1916, стр. 704, що була його дисертацією ^{7/}. В передмові до книги Кістяковський влучно характеризує свої погляди, як "методологічний та гносеологічний плуралізм", себто принципове визнання для кожної сфери культури власних методів пізнання, що "не виключає монізма в загальнім синтезі". Але дати спробу такого моністичного синтезу Кістяковському вже не пощастило. Його остання праця, - знов велика книга : 15. "Право и наука о праве", що друкувалася в Ярославлі 1917 р. пізніше була цілком знищена і перевидання її /з одного примірника, що зберігся в автора/, що збиралось зробити Українська Академія Наук, не здійснено ^{8/}.

Оцінки з фільософічного боку праць Кістяковського ще не дано. Тільки декілька праць із останніх років присвячують їй увагу. В першу чергу треба згадати працю акад. М. Василенка: Академик Богдан Олександрович Кістяковський / 16/29 квітня 1920 р./ в "Записках соціально-економичного відділу"

Укр. Акад. Наук, т. I, к. 1923, стор. VIII-X I, до неї дрібні біографічні додатки подає А. С. "Із споминів про Б. О. Кістяковського" /*ibidem*, стор. X II-X V/. Всеж і стаття Василенка цінна пайсльше своїм біографічним матеріалом і дає тільки двікі причинки до бібліографії та історії наукової діяльності Кістяковського. Далікий матеріал до оцінки переважно державноправної теорії К. дає стаття Б. Ландава: учення Б. О. Кістяковського про державу /*ibidem*, стор. 107-118/, та замітки у В. Старосольського: Методологічна проблема в науці про державу /"Ювілейний збірник в честь проф. С. Дністрянського" П. 1923, і окремо П. 1925 стор. 16. 10/, так у С. Дністрянського: Погляд на теорії права та держави /"Ювілейний том ЗНТШ", 1925, і відбитка, стор. 21-22 11/.

І досі не зроблене те, що з'являється першим обовязком для оцінки значення Кістяковського - но-дано систематичного викладу його теорії 12/. Як що такий виклад буде зроблений, прийде час і для дослідження залежності Кістяковського від німецького Кантіанства /агаданих вище Віндельбанда, Рікерта, Зимеля, Лиска, Штамлера/, та його вплив у німецькій та російській науці. Зокрема Кістяковський безумовно до в чому попередив німецьку думку - зокрема і своїх особистих приятелів - теж покійних М. Вебера та Г. Елінека 13/.

Прилітки.

- 1/ див. "Kantstudien" 1900, V, 2, 252-5; Archiv für Sozialwissenschaften 1900, 10, 748-9 /Vierkandt/; Beilage zu Denkschriften Akadem. Akadem. 1900, 29. III, № 73 /Paul Ernst/, Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik, 1901, 22, 6, 878-9 /K. Dichtl/; Archiv für öffentliches Recht, — 1901, XVI, 1, 144-6 /E. Koch/.
- 2/ ЗР. напр., Г. Елінек: Allgemeine Staatslehre.
- 3/ СН - ми скорочуємо "Соціальні науки и право". див. нижче.
- 4/ Неповний список Іх - у цит. нижче статті акад. М. Василенка.

5/ Зокрема до української проблеми. Бібліографії цих творів Кістяковського немає. Більш відомі його статті в "Русской Или" /1911 р. № 5, підпис "Украинец" / і в "Украинской Жизни" / підпис "Хатченко" /.

5а/ Про неї: Новгородцев: Юрид. Вестник, М. 1913, III; Г. А. Іванов: Психологическая теория права в критической литературе. СПБ. 1913. Цієї полеміки торкається і стаття Кістяковського № 13.

6/ У склад книги увійшли: відділ I "Общество", статті №№ 12 /3-29/, № 5 в скороченні /30-119/, 4 /120-182/, значно доповнена 5 /189-254/; відділ II. "Право", статті №№ 9 /257-337/, 11 /338-355/; 10 /356-373/, нова стаття: "Методологическая природа науки о праве" /374-406/; відділ III "Государство", статті - "Сущность государственной власти" /409 - 480/, "Права человека и гражданина" /481-451/, "Государство и личность" /552-592/ і "Государство и право" /593-612/, - усі нові або цілком перероблені; відділ IV "Культура", статті № 7 /615-644/, 8 /645-659/ під новою назвою "Путь к господству права"/, нові статті: "Причина и цель в праве /Задачи науки о праве/" /660-683/ і "Несобходимое и должное в культурном творчестве" /684-690/.

7/ Відчit про диспут при захисті дисертacії - див. в "Праве" 1917, № 13. Рецензії /усі дають високу оцінку праці/ - Н.Н.Алексеев в "Русских Ведомостях" 1916 р.; П.Сорокин "Вестник Европы", 1916; С.Франк - "Русская Мысль", 1917; В.Марков - "Северные Записки", 1917; В.Ф.Тарановский - "Журнал Министерства Юстиции", 1917, 2-3/; А.Н.Фатеев - "Русский методолог теории права".

8/ Треба згадати ще статтю "Георг Біллінек, как мыслитель и человек" // "Русская Мысль" 1911, IV/ і вступні статті до перекладних під редак. К-го - Бугле: "Ідея равенства с социологической точки зрения", Г.Радбруха: "Методологическая природа науки о праве" та Г.Зиммеля: "Социальная дифференциация". - Власне, майже усі статті Кістяковського дають і деяшо для характеристики його як соціольога, та методольога й фільософа права й суспільних наук. Повної бібліографії юридичних і політичних праць Кістяковського ще немає. Причинки до неї в цит. в тексті/ статті акад. М.Василенка.

9/ Не мають значіння закітки в Енцикл.Словниках /російських/.

10/ Тільки про "Gesellschaft und Eigentum".

11/ Див. попередню примітку.

12/ Проф. В.Старосольський виготовив невелику монографію про Кістяковського, але вона й досі не з'явилась друком.

13/ Кістяковський був увесь час зі згаданими вченими в особистих зносинах і зміст його російських праць був їм, без сумніву, відомий /М.Вебер/ з'явив і російську мову/. - у вдови М.Вебера й досі перехсвутється невеличкий архів матеріалів, які Кістяковський мав за ліше тримати за кордоном /зокре-

ма матеріали до видання творів Драгоманова/.

Х

Х

К.

На цьому ми й вважаємо можливим закінчити нашу збірку матеріалів. Сучасників ми оминяємо, хоч і серед них є вчені, що дали сагато цінного - згадаємо натурфільософічні праці акад. В. Вернадського, психольогічні й фільософічні роботи проф. В. Зіньківського, цікаві, хоч може й закрашені політичною ідеологією автора, конструкції фільософії історії /зокрема української/ В. Липинського та ін. Усі наші сучасники не можуть бути, розуміється, темою історіографічної праці, якою є наша.

Додаток.

українська фільмографічна література

за рр. 1921 - 6.

Фільософічна література українською мовою

за роки 1921 - 6.

/ Передруковано тут з деякими змінами нашу статтю, що уміщено в "Славянской Книге" 1926р. ч.5-6/.

Скорочення, що вжиті далі: П = Прага, К = Київ, Х = Харків, Л = Львів; З = Записки, Зб = Збірник, УАН = Українська Академія Наук, УУ = укр. Університет у Празі; ЖР = Життя і Революція, ЛНВ = Літ. Наук. Вістник, НУ = Нова Україна, ЧШ = Червоний Шлях.

До війни фільософічний відділ був найменшим в українській бібліографії. Кілька перекладів /Вергесон, Ніцше, Гюго і т.ин./, оден нарис історії нової фільософії /Віндельбанда - короткий/, а з орігінальних праць тільки дуже невелика кількість книжок /з яких трохи чи не перша в XIX віці "Психологія" Клима Ганкевича 1870 р./ та окремі статті по наукових та літературних часописах. Розуміється, велика була кількість українців, що писали російською, польською, німецькою та навіть мадярською мовою, але тільки дуже рідко і в окремих випадках звертались до української мови /так з кількох десятків праць згадано Кл. Ганкевича німецькою та польською мовами написана більша частина і до того більші його праці/.

Тільки існування українсько високої та середньої школи уможливило поширення фільософічної літератури в більших колах суспільства, зокрема студентської молоді. На жаль на Радянській україні фільософія знаходиться в тому ж стані переслідуваної науки, як і в Радянській Росії. Тому поки що більшу кількість фільософічних праць дас еміграція і Галичина і навіть де хто з дослідувачів Великої України друкує свої праці за її кордонами.

Розглянемо літературну продукцію останніх років по окремих розділах.

1/ З льогіки і гіосеометрії вийшло небагато праць, але це все ж таки перші ластівки в цій галузі. Вийшов друком гімназіальний підручник проф. Ст. Балія: Нарис льогіки. Л. 1923, 40 стор. Друкується гімназіальний підручник льогіки Дм. Чижевського зі збірником виробів /П. Громадський видавничий.

Фонд/. Той же автор випустив на правах рукопису лекції з логіки, читані ним в Українськ. Педагог. Інституті /П."Сіяч"/ 1924, стор. 332/ -конспект курса університетського типу від збірником вправ. окремо-му логічному питанню /логічній машині/ присвяче-на стаття А. Шукарьова Процес думання і його ме-ханізація ЧІІІ. 1925, № 5, стор. 112-133.

Одночасно зявилось декілька праць з наукової методології і фільософії наук. Це: "Вплив ідей політичної економії на природознавство та фільософію" -посмертна праця акад. М. Туган-Баранов-ського / в "З. соціально-економічного відділу УАН." т. I, 1923, стор. 1-16/. За мордоном зявилась "Метагеометрія та її значення для теорії про-стору Канта. Критично-історична студія", проф. I. Мір-чuka /П."26. в честь Масарика" вид. УУ. 1925, стор. 16-78 і окремо. П. 1924/, "Методологічна проблема в науці про державу" проф. В. Старосольського / в "Ювілейному Зб. УУ. в честь проф. С. Дністрянському" П. 1923 і окремо П. 1925, стор. 36/, В. Тимошенка: Розуміння /поняття/ хождіства /"Зб. УУ" т. I. П. 1923/; методології літератури присвячена праця проф. Л. Білецького: "Основи літературно-наукової критики" т. I / друкується в вид. Гром. Видавн. Фонда. П.; авто-реферат I тома в "Працах укр. історично-фільєло-гічного товариства у П." т. I, 1926, стор. 108-125/, -див. його ж "Перспективи літературно-наукової кри-тики" в Н.У. 1923 р. і окремо П. 1924; літографу-ється методологічний "Вступ до історії мистецтва" проф. Д. Антоновича /вид. Студії. П./; в "Богосло-вії" о. Костельник присвятив дві статті натурфільє-софічним питанням /з уніяцького релігійного пунку-ту погляду/ "Теорія Айнштейна" /т. I, 1923/ і "Гра-ниці вселеної" /т. II. 1924 р. окрема відбитка 61 стор./.. Фільософії права присвячений огляд сучас-ного стану фільософії права та держави дас проф. С. Дністрянський: "Погляд на теорії права та держави" "Ювілейний Збірник НТШ" і окремо Л. 1925, стор. 64/.

Треба сказати, що як раз у сфері методології наук українська література мала б надію де що в більший час одержати. УАН. оголосила видання в ук-раїнській мові творів /в тому числі ще невиданих/ фільософа права небіжчика акад. Б. Кістяковського, лінгвістично-фільєсофічних праць О. Потебні; при УАН. існують катедри фільєсофії права /акад. о. Гі-ляров/ та натурфільєсофії /акад. Граве/, але з праць обох катедр поки що нічого не зявилось дру-ком також, як і з обіцаних перекладів натурфільєсо-

фічних творів акад. В. Вернадського.

2/ З психольогії зявилось небагато праць. Г. Кичун переклав підручник "Психольогії" В. Ерузелема /Станіславів-Коломия. 1921, стор. 188/. Орігінальний підручник видав проф. Ст. Балей: Нарис психольогії л. 1922, стор. 212; проф. Я. Ярема видав брошуру "Психографія в школі" П. 1925, 40 стор. Проблемі психо-фізичного паралелізму присвячана /марксистська/ стаття Т. Степового: Матерія і дух. Ч. Ш. 1924, № 4, стор. 145-167; також - Я. Лурье: Матеріалістична революція в сучасній психольогії. ЖР. 1925 № 8. Деякі психольогічно-педагогічні статті з'являються в українських педагогічних часописах /див. мої огляди в "Русской школе за русежом"/ і в "Українсько-му Вістнику рефлексольогії та експериментальної педагогіки під ред. Протопопова / в 1926 р. I-ІІІ/. Ми залишаємо на боці праці до прикладної /педагогічної та психотехники/ та фізіольогічної психольогії.

3/ Найменча і найвидковіща література в систематичній фільософії.

Єдиним вступом до фільософії в українській мові є фрагментарний конспект лекцій проф. Я. Яреми: Вступ до фільософії. П. 1924, 160 стор. Літографовані "Лекції з естетики" проф. Мірчука вийшли в вид. Студії П. 1926, 12 аркушів.

Скремі фільософічні теми з різних галузів систематичної фільософії з'явлюють де які статті в часописах. Так статті М. Іванейка: нариси I. Оправдання фільософії; II Структура нашої духовності і дальші /ЛНВ 1926 р. II і дальші/ присвячені гострій критиці поезитивізму, як світогляду, і наміченню перспектив утворення фільософічної культури на Україні; проф. І. Мірчук дав статтю "Етика а Політика" /цит. вище/ 36. в честь проф. С. Дністрянського" і окремо. П. 1923, 33 стор./; в часописі "Спурдій" уміщені 2 статті доц. Д. Чижевського "На теми фільософії історії" та "Думки про Шевченка"/естетичні та історично-фільософічні фрагменти/ "№ 2-3, 1925 р. та № 4, 1926 р./; марксистська праця М. Левинського: "Фільософія та історичний матеріалізм" друкувалась в НУ: 1923 р.; треба згадати, що історично-фільософічні цікаві сторінки зустрічаються і в /політичних/ "листах до братів хліборобів" В. Липинського /"Хліборобська Україна" всі томи, і окремо. Віденсь. 1926/; див. також його ж замітки до фільософії релігії / і тут звязані з політичними міркуваннями/ у статті "Релігія і церква в історії Ук-

ратні" / в газеті "Америка". Філадельфія. 1924, №№77-103; 1925, № 15-17 і окремою відбиткою/ теольогічно-фільософічні статті знайдено в львівській "Богословії"/ за 1923 р. III томи/, в "Ювілейному альманаху українських богословів" Л.1923 та в "Збірнику чина св. Василія Великого" /з 1925 р./ - усі ці вадання уніяцькі.

4/ Найбільша література присвячена історії фільософії. Тут в першу чергу треба згадати /літографовані/ видання лекцій з історії фільософії. доц. I. Мірчук видав літографовані "Лекції з історії грецької етики" ч.1.ІІ. 1923.4°, 40 стор., його ж "Основи грецької етики" вийшли в "Зб.у.у." т.І.ІІ.1923 і окремо, стор. ЗІ. Вийшла літографована хрестоматія з історії ранішої грецької фільософії - "Грецька фільософія до Платона" складена доц. Дм. Чижевським /П. "Сіяч". 1926, стор. XXIV + 300 зі вступом/ і друкується його "Лекції з історії античної фільософії" /"Сіяч", біла 20 арк., окремо "Історія фільософії, яко наука". П. "Сіяч" 1926/.

Окремим чужим фільософам майже не присвячено праць українською мовою. Згадаємо тільки статті про Канта Е. Яворівського в ЛНЕ.1925. IV та С. Балія в "Ділі" 1924, ч. 88. Д-р П. Сліпий дав в "Богословії" розвідки з середньовічної фільософії /- Де аточні мати ти се рефлекси та розуміння філософії європейської. I, стор.29; Св. Тома з Аквіну і есхоластика" III, стор.76; обидві вийшли і окремо/. "діло" друкувало в 1924 році переклад "Промов до німецького народу" Фіхте. Зроблений під ред. проф. I. Мірчука переклад "Пролегоменів" Канта і досі не побачив світу. Виготована ч.ІІ хрестоматії "Німецький ідеалізм" /Шелінг, Шляермахер і романтики/ з уривків перекладених студентами Педагог.Інституту під ред. Д. Чижевського.

До ювілею Масарика з'явилась праця Я. Яреми /П. Громадський Видавничий Фонд, 1925; також в збірнику "Т.Г.Масарик" стор. 97-105, виданому Україн.Громадським Комітетом 1925, де видруковані в перекладі і "Добірні думки" Масарика та його праця: "Д.Юи і численні ймовірності".

Більша кількість розвідок присвячена фільософії на Україні. Переважно писано про Сковороду. Вибірку з творів Сковороди видав Гнат Хоткевич у Х. 1920 р. На Великій Україні з'явились - бронира Д. Багалія і М. Яворського "Український фільософ Г. Сковорода" Х.1923, в якій останній зі згаданих автор робить спробу зробити Сковороду "матеріалістом" та "борцем за трудовий народ". - Значно більшу цінність має

збірка "Пам'яти Сковороди /1722-1922/. Збірка статтів" Одеса. 1923. 16° стор. 97 - в цьому збірнику маємо серйозні і цінні дослідження проф. I.М. Гордієвського "Теоретична фільософія Г.С. Сковороди", А.В. Муцикі: "Поетична творчість Сковороди" проф. П.О. Бузука: "Мова і правопис в творах Сковороди / на цю ж тему О. Синявський: "Мова творчості Г. Сковороди" ЧШ. 1924, № 4-5, стор. 248-255/ та проф. С.С. Дломіевського: "Плутарх у листуванні Сковороди". Цінна фактична замітка дається в ЧШ. 1923, № 1, стор. 227 А. Ковалівським: "Легенда про Сковороду". Менш цікаві статті М. Плевако: "Гр. Сковорода й українське письменство" та А. Ковалівського: "Розвиток літичних поглядів Сковороди в зв'язку з його життям" обидві в "Науковому збірнику Харківської Науково-дослідної Катедри Історії України" ч. I.Х. 1924. В Камінці 1920 року вийшла брошюра Клепатського/ 40 стор./, а у Львові брошюра Возняка. У львівських ЗНТШ. т. 136-7 видрукована невеличка розвідка П. Пелеха /Київ/ "З життя і творчости Сковороди" /Л. 1925, стор. 139-157/, що встановлює хронологічні дати життя Сковороди та зупиняється на його психохільогії. Намічус перспективи дослідження брошюра проф. I. Мірчука: "Г. С. Сковорода. Замітки до історії української культури" /В "Працах істор.-філольгічного товариства у Празі" т. I і скремо П. 1925, стор. 22/. Навіть у Лохвиці вийшла брошюра про Сковороду Гр. Тисяченка. 1922, а в одному з тасорів цюлонених у Польщі видрукований був переклад частини праці В. Ерна /"Життя і особа Григорія Сав. Сковороди", переклад і передмова С. Маланюка. 1923, стор. 60/. 1926 р. зявилася праця акад. Багалія: "Український мандрований фільософ Г. Сковорода" /Х. 1926. 397 стор., в якій маємо огляд усієї попередньої праці над Сковородою, як самого автора так і інших дослідників. Рецензію на цю книгу є цінна стаття В. Петрова "Теорія нероблення Сковороди" в ЖР. 1926 р. № 4, що викликала полеміку між Петровим та Пелехом - ЖР. 1926, № 3.

Історії Київської Академії і з окрема фільософічного в ній навчання присвячені праці акад. М. Петрова: "Київо-Могиленська Академія" в "Зб. істор.-філол. відділу УАН." т. 2-3. К. 1922; багато нового і цінного матеріалу і в праці Ф. Тітова: "Стара вища освіта в Київській Україні - кінця XVI-початку XIX віку". Вид. УАН. К. 1924 стор. 432, більше 300 ілюстрацій /на жаль книга вийшла без кінця і приміток-

в такому вигляді її рештки було знайдено серед макулатури в Лавській типографії/. - Вищій, м.ин., і фільософічній, освіті в Галичині присвятив дві праці А. Андрохович у Львівських "З" - "І.Лаврівський" /т.128/ і "Studien Ruthenent" /тт.131-137/.

Д.Кавуннику-Велланському присвятив кілька праць проф. О.Пучківський /Київ/ - в "Научних Записках - Органе Київських научно-исследовательских кафедр" т. I, К.1923, стор.128-139; в "Україні" К.1924, № 4 і в "Українським Медичним Вістнику" П.1924. №3-4, 189-195. Про П.Д.Юркевича пише Д.Чижевський в "Спурді" 1926 р. № 5.- Про О.О.Потебню цікаву замітку видрукував В.Петров в "З. істор.-філол. відділу УАН" т.2-3, К.1923, стор. 259-263 - відповідь Харцієва в ЧШ. 1925 № 5, стор. 158-164; про Потебню, яко методолога-А.Шамрай в цит. Харківському "Науковому збірнику"; ще про Потебню - Б.Лезін в ЧШ. № 1-2, 1925 року, стор.291-7 і Багалій *ibidem*, 1924 № 4-5, стор. 143-159.-, Про фільософічні погляди Куліша - В.Шурат: Фільософічна основа творчості Куліша Л.1922, 16°, стор. 132.- Про Б.О.Кістяковського - стаття акад. М. Василенка в цит. "З.соц.ск. відділу УАН."стор.8-41/.

Нариси з історії фільософії на Україні залишені акад. Сумцовим і окремі їх частини зреферовані Багалієм в його цит. книжці. Друком поки що ця праця не вийшла. Доц. Д.Чижевський друкує дві праці "Фільософія на україні. Спроба історіографії питання" /П. "Сіяч", 10 аркушів/ і "Нарис історії фільософії на україні" /П. "Дзвін" 6 аркушів/, що взаємно подовнюють одна одну.

Треба згадати ще праці, що освітлюють історію релігійної думки на Україні. Нариси "З історії релігійної думки на Україні" видав акад. М.Грушевський Л.1925, стор.160 /див. і згадану статтю В.Липинського в "Америці"/. Релігійності Шевченка присвячені праці Васильківського - Камянець. 1922 і Д.Чижевського / вид. "Українська Книжка". Падебради/- /В. Порошенко/ видруковав в /евангельській/ часопису "Віра і Наука" студію: "М.Драгоманов; його думки про релігійні та церковні справи" /1926 р. № 6, стор. 10-17/.

Невелику кількість перекладів з російської мови марксистської літератури залишаємо без розгляду, бо серйознішої марксистської літератури серед них немає.

Закінчуячи наш огляд можемо констатувати, що фільософічна література в українській мові новолі зростає і хоч, на жаль, ще й немає поки більших

праць, що виявляли б самостійну систематичну творчість, але ґрунт на якому ця творчість тільки і може зрости, росчищується і закладається перший фундамент для дальніої роботи.

Д о п о в и д е н и я.

Доповнення.

1. до передмови.

До списку читаних мною в Укр.Істор.-Філолог. Тов. у Празі доповідів треба додати ще 2: 1."Нова книга акад.Багалія про Сковороду", 2."Фільософічна лектура Я.Марковича."

2. до § 8."І.Б.Шад."

Можливо що якось звязаний з Кантом був /в кожнім разі повинен був знати його твори-/ Іван Парфенович Хмельницький /+ 1794/, що вчився в Київській Академії і скінчив Конігсберський Університет /коло 1762 р., дисертація "Розумування об основах фільософії - писана латиною - видрукована - ?/. Перекладав з німецької мови на російську фільософічні праці і видрuckовав кілька статей в "Namens-Nachrichten".

3. до § 9."Шелінгіанство".

Під впливом Шелінга був і К.Зеленецький /1802-1858; з 1837-1858 р. - проф.російської словесности в Ригельевському ліції/, зокрема в своїх статтях, зібраних в - "Опыт исследования некоторых теоретических вопросов" т. I. М. 1835. тт. II- IV. М. 1836. Про нього - Шпет ор. 44. 104-110, бібліографія в вид. творів Бєлінського під ред. Венгерова т. II. стор. 580.

4. до § 10."Вплив Гегеля".

В Ніжні вчилися і Федір Погорілко /вмер коло 1880 р./, що скінчив ліцей 1839 р. і надрукував "О дружбе" ЖМНПр. 1841, та Трохим Тупиця/кінчив ліцей 1843 р.-м.б. учень Тулова/, автор статті "О цели жизни по учению древних греческих философов" ЖМНПр., 1844; вмер 1870 р. (ці дати ласкаво вказані мені проф. Д.Аntonовичем.)

5. до "додатку" п. 4, абзац 4-ий.

В.Петров умістив в "З.іст.-Філ.відділу УАН." 1926 т.7-8, стор.497-503 рецензію на присвячену Сковороді частину книги Шпета.

Индекс.

Зіркою в індексі одмічені імена, що їх знайдемо ще й в індексі латиницею, що йде за українським індексом. -Літера "н" є скороченням слова "наступна"; отже 102 ни визначає "сторінка 102 і дві наступні".

- Абелар 13, 41.
Августин 36, 41, 65.
Авенаріус Фр. 150.
Двероес 34.
Авіасаф -див. Альгазалі
Авсенев П. С. 95, 100н, 105,
107н, 114.
Аделар Батенський 36.
Айнштайн 171.
Аксаков А. 127.
Аксаков Н. 126.
Александрович Т. 40.
Алексеев Н. Н. 167.
Альберт Великий 32, 36, 41.
Альгазалі 30н, 34.
Альфарабі 34.
Альфонський 91.
Андрохович А. 133, 175.
Ансельм Кентерберійський,
41.
Антонович Дм. 18, 128, 142,
171, 178.
Антонович М. 113.
Антоновський М. 60, 76.
Аристип 31.
Аристотель 15, 21, 31, 34,
40н, 48н, 67, 107.
Арндт 52.
Архангельський 35.
Атанасій Александрійський
31.
Баадер 83
Бавмайстер 44, 55, 130, 133. *Брейє 9.
Бавигартен А. 55.
Багалій 47, 61нн, 65-72, 74,
76н, 81, 84-87, 114,
142, 158, 173нн, 178.
Базилевич В. 140.
Балей Ст. 142, 170, 173.
Балансний А. Я. 86.
- Баранович Лазарь 44, 46,
54, 66.
Барсов 111.
Барсуков 101.
Беджицький 34н.
Безобразова М. 32, 35, 73н.
Бекон Фр. 21, 42, 44, 55, 108,
136.
Белорусов І. 160.
Беме Я. 15, 67, 76н, 137, 141.
Бергсон А. 170.
Березовський 103
Берклі 13, 55.
Бернштейн Ед. 162.
Бєлий А. 146, 157, 160.
Біднов В. 69, 72.
Білецький 158, 160, 171.
Білобоцький А. 50.
Вілоус/ов/ 83.
Благосветлов. 125.
Боальо. 54.
Бобров С. 21, 23, 91, 93, 96,
97н, 100н.
Богомодлевський Іоаким 40,
50.
Воецій, 41.
Больцано. 123н.
БонаVENTУRA 41.
Бонч-Брусович 61, 67, 70нн, 76.
Борисов Інокентій 105, 111н.
Босюе. 54.
*Браволь П. 82.
Братановський І. 41.
Брентано Франц. 123, 127.
Бродський Конст. 41.
Бронзов. 35.
Брюсов Вал. 141.
Бугле 167.
*Будей 43, 52, 54н.
Будилович 159.

- Бузескул 114, 160.
 Бузук 64, 157, 174.
 Бужинський Гавр. 50, 55.
 Булашов 26.
 Буле 18.
 * Бурдах К. 95.
 Буткевич Т. 111н.

 Вакенродер 141.
 Варон 49.
 Василенко М. 165нн, 175.
 Василій Великий ЗІн.
 Васильківський М. 142, 175.
 Васильчиків кн. 73.
 Введенський А.І. 83, 87, 112,
 127.
 Вебер 83.
 * Вебер Макс 166н.
 Велланський 17, 21н, 89-102,
 131, 140, 175.
 Венгеров С. 93, 178.
 Вернадський Вол. 168, 172.
 Верховський 50.
 Веселовський 93.
 Ветухов 160.
 Віленський С.Г. 5І.
 Віндельбанд В. 163н, 170.
 Вімберг 140.
 Виговський Василь 4І.
 Видрін 140.
 Витинський Ст. 69.
 Вишневський І. 50.
 Вишневський Гедеон 4І, 46.
 Вишневський ген.-м. 58.
 Владимірський-Буданов 112-
 - 115.
 Владиславлев 118.
 Воблий К. 162.
 Возняк М. 34, 45, 47н, 69,
 130, 133, 142, 174.
 Волинський А. 112, 127.
 Вольтер Фр. 44.
 Вольтер Е.А. 159.
 Вольф Хр. 21, 44, 49, 55, 67,
 130н.
 * Вундт В. 8, 13, 150, 158.
 Галятовський Іоанікій 44,
 48, 54, 56.
- Галаховський Доситеї
 40.
 Гамалія С. 137, 140н.
 * Ганкевич Кл. 8, 12, 20,
 132нн, 170.
 Говлич Авксентій 82, 133.
 Гете Гель 8н, 12/прим. 2-1 3/
 13нн, 86, 107-110, 112,
 114, 123, 127, 178.
 * Гес-де-Кальє 62, 69, 82.
 Головацький В. 4І.
 Гобз 43н.
 Гоголь 46, 99, 134, 156,
 137-8, 140.
 Гогоцький 22н, 81, 85, 87,
 107-9, 113, 118н, 127.
 Головацький 159.
 Голубев Ст. 46, 48н.
 Гомер 159.
 Горацій 65.
 Горбацький І. 40.
 Гордієвський М. 64, 151,
 174.
 Грабовський/П. 93, 97, 98
 /прим. 27/.
 Григорій Богослов ЗІн, 36.
 Григорій Нісський 32.
 Гриневич 82.
 Грунський Н. 157, 160
 Грушевський Мих. 22н, 45-
 49, 51, 53, 76, 142н, 151,
 175.
 * Гуго де-сен-Віктор 18, 4І,
 5І.
 Гуго Страсбурський 4І.
 Гулак-Артемовський 159.
 Гулак М.І. 139, 143,
 Ф. Гумбольдт В. 157н.
 * Гюе 54.

 Габлер 109.
 Гавріїл арх. 62, 111.
 /Псевдо-/Гамен 4І.
 Галілей 54.
 Гвоздев П.П. 137.
 Генаді 109.
 * Гергад 43, 52.
 Герес 35.
 Гершенсон М. 140.

- Гете 80, 86н.
 Гізель Інокентій 40, 46, 53.
 Гіляров О. 171.
 Голуховський Й. 92, 97н, 100.
 Гордон П. 47.
 Граве Д. 171.
 Градовський 143.
 Григорев В. 130, 133.
 Громов 82, 86.
 Гrot H. 121, 149, 153.
 Гроцій Гуго 42, 44.
 Гурвич Г. 52, 56.
 Гюйо 170.
 де-Гюйон 66.

 давидов 91
 дамаскін I. ЗІн, 3539, 46.
 данилевський Г.П. 62.
 Данте 147.
 дашкевич 114.
 дебольський 152.
 декарт 21н, 42, 44, 4954н, 68.
 демков 63.
 демокрит ЗІ.
 діоген лаерцій 41.
 діоген Синопський /кінік/
 31.
 /псевдо-/діонісій Аеропа-
 гіт ЗІн, 65, 72.
 дложевський С.С. 64, 67, 72,
 174.
 дністрянський С. 166, 171.
 довгович Василь 17, 131, 133.
 донцов 140.
 дорошенко В. 71, 143, 175.
 догощенко Дм. 45, 47, 56, 113,
 143, 151.
 достоєвський Ф. 141, 157,
 162.
 драгоманов М. 136, 139, 152,
 175.
 дубневич В. 40.
 дудрович А.І. 80, 87н, 133.
 дудрович ІІ. 133.
 дунс скот. 32, 41.
 дурилін 71.
 дугур/ов/ 80, 86.
 дутуц 66, 72, 74-5.
- Екеблад 100.
 Епіктет ЗІ.
 Еразм 44, 45
 Ердман I.Е. 109.
 Еріугена 13.
 Ерн 26, 63, 67, 69, 174.
 Естрайхер 132.
 Ешенаар 104.

 Савлович 46.
 Світан 71.
 Сігіазаров 143.
 Слінек 165нн.
 Срудзелем 172.
 Срібров 21, 86, 99, 113, 122,
 127.
 єскіорський 82н.
 Сперсен 158.
 єфименкова О. 62, 67, 69,
 71, 73.
 єфремов 45, 47н, 140, 142,
 151.

 Зайкин В. 143.
 Зайцев П. 142.
 Зарудецький, 40
 Зарудицький 69.
 Затворницький 140.
 Заларін І. 124.
 Здекавер 99.
 Зеленецький К. 106, 178.
 Зеленогорський Ф. 62н. 67,
 71, 81, 86.
 Земка Тарасій 46.
 Зенон/стоїк/ ЗІ.
 Зорнікав А. 43, 44, 46, 53.
 Зіваній Лавр. 49.
 Зібер 151н, 154.
 Зіньківський В. 67, 72, 141,
 168.
 Зіньківський Трохим 143.
 Зицель Г. 163н, 166н.
 Змісь 99.
 Зумер 142.

 Житецький, І. 141.
 Житецький П. 27, 159.
 Жуковський В.А. 112.
 Курдивий М.-див. Горді-
 ський.

- Хібернег 150.
 Іванейко М. 172.
 Іванов Г.А. 166
 Іванов І.І. 142.
 Ізмайлів А. 63.
 Ізюмов А. 124.
 Іконніков 87, 100н, 104, 106,
 109, 111н, 114н, 142,
 154.
 Ілліський Ф. 49.
 Інокентій див. Борисов.
 Кавелін 148, 152.
 Кавуник див. Волланський.
 Казачинський Мих. 40, 45, 58.
 Калачинський Прокоп 40.
 Каліграф Вол. 41, 44, 46, 58.
 Калиновський Ст. 40.
 Калужняцький С.І. 49.
 Кант 15, 48н, 55, 80, 83, 104н,
 107, 120, 130, 150, 162, 171
 Карапзин 108. 173.
 Карманський 152.
 Карпов В. 105, 111, 113.
 Карсавін І. 53.
 Карстанен Ф. 153.
 Карташов 52.
 Карус 95
 Катков 125.
 Кеїнтиліан 41.
 Квінштедт 43.
 Квітка 159.
 Кістяковський Богдан 163-168, Кріпакевич 46.
 Кирил Александрійський 31. Крілов В. 108.
 Кирил Сірусацький 31. Кримський А. 30.
 Кичук F. 172. Кроковський Йосаф. 40, 46.
 Кишка 46.
 Клемент Александрійський 65
 73/прим. 32/.
 Клепатський 174
 Клюте А. 83, 91.
 Ключевський Р.О. 122нн, 127н.
 Кобицький 141.
 Ковалевський /зайомий ско-
 воради/ 60.
 Ковалевський П. 82.
 Ковалівський А. 64, 72, 174.
 Ковалінський М.І. 59, 61н, 65н,
 72нн, 137.
 Коген Г.8.
 Кодис Ж. 150.
 Козлов А.А. 148н, 152н.
 Козлович І. 41.
 Коковцов 30, 34.
 Колеса О. 142.
 Колосов 99.
 Колубаський Я. 20, 23, 64,
 99, 111нн, 122, 126н,
 150нн.
 Коменський Е.А. 44, 125.
 Кондаков 123, 125.
 Конділляк 86.
 Кондратев Н. 162.
 Кониський Георгій 40, 43,
 58, 68.
 Константинопольський 125.
 Конт 147, 149нн.
 Концевич Герман 41.
 Коперник 48, 54.
 Конистенський Зах. 46.
 Коркунов 115.
 Коротари 82, 86.
 Корак В. 47, 64, 76.
 Костельник Г. 142, 171.
 Костири М. 110, 114.
 Костомаров М. 26, 70, 109,
 114, 139, 143.
 Котляревський І. 137.
 Кочусинський М. 134.
 Краснюк 63.
 Крестовський Вс. 70.
 Кріпакевич 46.
 Крілов В. 108.
 Кримський А. 30.
 Кроковський Йосаф. 40, 46.
 Кронер Р. 9.
 Кувеницький А. 41.
 Кудринський 63.
 Кукольник 87.
 Куліш П. 136, 139, 143, 175.
 Кульман 140.
 Куласка Сильвестр 40, 45.
 Курбський кн. 31, 35, 46.
 Курляндцев 95.
 Куртиан 126.
 Курцевич І. 46.

- Лаврівський І. 133, 135.
 Лавровський Н. А. 81.
 Ламанський 159.
 Ландав Б. 165.
 Лебедев І. 63, 141.
 Лебедев В. 126.
 Левенгук 54.
 Левін 93.
 Левинський М. 172.
 Левицький І. О. 133.
 Левицький Орест 46.
 Левицький Нечуй І. 26, 123, 128.
 Лазін В. 157н, 175.
 Лемке 126.
 Леонтовський 71.
 Лепарський П. 51.
 Лепкий Б. 142.
 Лесевич В. 21, 23, 48, 146-151,
 152нн.
 Лесинг 147.
 Лібельт К. 132, 138.
 Літос Ян. 46.
 Лизанівський І. 71-2.
 Липинський В. 23, 168, 172н, 175.
 Лодій П. 23, 55, 130нн, 140.
 Доміковський 140.
 Лонгінов 124, 40
 Лопатин 122, 165.
 Лопатинський Т. 40, 42, 46, 50.
 Лосський Н. О. 27.
 Лотоцький О. І. 124.
 Луяновський 62.
 Лукін 65.
 Лук'янов С. 122, 125.
 Лунін 109н.
 Лурье Я. 172.
 Лъок 55.
 Лъотце 123н, 158.
 Любавський 82н.
 Любачинський 82.
 Люїс 120.
 Люлій Раймунд 32, 41, 50.
 Лютер 52.
 Ляйбніц 15н, 44, 48, 55, 104.
 Ляцунов Б. 159.
 Ласк 164, 166.
 Мазепа 53.
 Майков Л. 71.
- Маймонід Моисей 30, 34.
 Майнгард Д. 66, 73н.
 Максим Ісповідник 65.
 Максимович 22, 95, 101н,
 110, 131, 140.
 Маланюк Є. 63, 174..
 Малиновський 40.
 Малишевський 104, 112.
 Мальброн 67.
 де Мамбріні-див. Дютуа
 Манджура 159.
 Марков В. 167
 Маркович Я. 50нн, 54нн,
 178
 Марковський М. 142.
 Маркс 162.
 Марті 158.
 Мартіні 131.
 Масарик 18, 173.
 Маслов С. 42, 49, 50нн.
 Мах 150.
 Мельгунов 140.
 Меланхтон 48.
 Мережковський 141.
 Метлинський Амвр. 110,
 114.
 Міль Дж. Ст. 160.
 Мілюков 93, 96.
 Міртов Д. 111.
 Мірчук І. 18, 64, 133, 171-
 174.
 Міхелет 109.
 Міцкевич 131.
 Милославський П. 148н.
 Миславський А. 45.
 Миславський С. 40, 43, 53,
 55.
 Михневич 22, 100, 105-6,
 111/прим. 10-11/.
 Могила П. 22, 39н, 43, 46,
 49н.
 Модзалевський В. 55.
 Модзалевський Л. 87, 126.
 Монтень 136.
 Морев І. 51.
 Морозов 50нн, 56.
 Мочульський М. 134.
 Музичка 64, 174.
 де /фон/ Муральт 66, 75-6.

- Надеждін 91.
 Наторп 9.
 Націнський Давид 40, 46,
 52, 55.
 Неверов 30.
 Некер де-Сосюр /пані/ 126.
 Немезій 36.
 Немирич Ю. 46.
 Нерунович Ін. 41.
 Нечуй-Левицький див. Левицький.
 Нікітін див. Ткачов.
 Ніл 65.
 Ніцше 70.
 Новгородцев 166.
 Новіков 137.
 Новицький О. 22, 100, 106-7,
 111н, 142.
 Ньютон 48, 65.

 Овсяніко-Куліковський Д.
 144, 157н, 160.
 Огієнко 24, 46, 54, 127.
 Одеський В. кн. 75, 90, 92,
 96, 98н, 101.
 Озерський Сильван 40.
 Окам 13, 15, 50.
 Окен 90, 94, 97нн, 101.
 Ольденбург С. Ф. 154.
 Ориген 65, 73 /прим. 33/.
 Осиповський 82, 86.

 Павлов М. Г. 82, 91, 95.
 Павлов П. В. 110, 115.
 Паулус 138.
 Пашков 114.
 Пекарський 52.
 Целех П. 64, 68н, 174.
 Перетц В. 32, 52, 54.
 Петро Ломбардський 34, 36,
 41.
 Петров В. 64, 73, 158, 160,
 174н, 178.
 Петров М. 46н, 49н, 54, 62н,
 69, 100, 174.
 Пешковський А. 160.
 Пісарев Д. 146.
 Пітагор 31.

 Пипін А. 140.
 Плевако 174.
 Плетон Гемістей 44.
 Плеханов 140.
 Плотин 104.
 Плютарх 41, 65, 67, 70, 72.
 Платон 13, 15, 31, 36, 41, 67,
 71, 105, 120123.
 Погодін М. 101.
 Погорілко Ф. 178.
 Полетика Мих. 84, 87.
 Полікарпов Ф. 42.
 Пономарьов А. 51.
 Пономарьов С. 101.
 Попель Амвросій 69.
 Поповський Ін. 40.
 Порфірій 31, 33н.
 Поспехов Д. 104, 113.
 Потебня О. О. 27, 110, 156-
 160, 171, 175.
 Правицький Я. 61.
 Прибикович Ст. 40.
 Прозоров 99.
 Прокопович Тесфан 42нн,
 46, 50, 52, 55, 68, 71.
 Прокоф'єв П. 23.
 Протопоцов 172.
 Прудон 160.
 де Пуле 114.
 Пурмоцій 44, 54, 68.
 Пуфendorf 43н, 55.
 Пучківський О. 94, 96н, 98
 /прим. 31, 32/ 99, 131,
 175.
 Пятковський А. 126.

 Радбрух 167.
 Радлов 21, 35, 50, 56, 99, 113,
 127, 130, 153.
 Раймаруа 73.
 Райнольд К. 130-131.
 Райнов Т. 158н.
 Расін 54.
 Ред'кин 110, 115.
 Рибейра 53.
 Рикерт 163н, 166.
 Рильський Ф./Т./ 26.
 Роберт Голькот 41.

- де Роберті 149, 152.
 Ровінський Д. 56, 65.
 Родосський 48.
 Розанов В.В. 141.
 Розанов І. 93, 96н.
 *Розенкранц К. 109.
 Розумовські /Григорій та
 Лев/ 66, 73н.
 Романович-Славатинський
 100, 112н, 115.
 Рославський-Петровський
 109н, 114.
 Рубан Василь 87.
 Рубан Яків 87.
 Руджієро 9.
 Руніч 90.
 Савіцький 50.
 Сакович К. 39, 46..
 Сакулін 93н, 96, 97, 101.
 Самарин 52.
 Сапіта 46.
 Сведенборг 124, 127.
 Север 52.
 Семевський В. 140, 142.
 Семененко Н. 17, 131н, 134.
 Семирадський Г. 18.
 Сенека 41.
 Сен-Мартен. 137.
 Сеньковський 90.
 Серебренников 47.
 Серебряков 111.
 Сидонський Ф. 118.
 Сидоров 140.
 Синявський 174..
 Скабічевський 133.
 Скворцов І.М. 104, 111.
 Сковорода, 17, 21н, 26, 35,
 40н, 46, 49, 54, 57-77,
 137, 173-4, 178.
 Скориченко-Амсадик 99.
 Слабченко 82, 86, 140.
 Славінецький Е. 35, 49.
 Славинський М. 142.
 Сліпий Н. 173.
 Слотвинський 69.
 Смирнов А. 150.
 Скотрицький І. 46.
 Соболевський А. 34, 50,
 101, 152.
 Соколовська Т. 140.
 Сократ 15, 31.
 Солов'юв Вол. 119, 121н,
 123нн, 127н, 148, 150,
 152н.
 Солтанівський 142.
 Сороків П. 167.
 *Сорлей 9.
 Сосюр 158.
 Социн 52.
 Спасович 120.
 Спекторський С.В. 48
 Спенсер 149.
 Сперанський М.ЗО.
 Спіноза 48, 54, 66н, 70н, 73,
 143.
 Срезневський В. 61.
 Срезневський І. 61.
 Сріблячеський М./Шаповал/
 71.
 Ставровецький Кирил Тран-
 квіліон 39, 48.
 Станкевич 142.
 Старосольський В. 166н, 171.
 Старушич Зін. 46.
 Степовий Т. 172.
 Стефанович К. 52.
 Стефенс 90, 100.
 Стобей 41.
 Стойкович 84.
 Страхов Н.Н. 125н.
 Струве Г. 121, 126.
 Студинський К. 134.
 Суаред 53.
 Сумцов 26н, 47, 49н, 62, 68,
 70нн, 114н, 158, 160,
 176.
 Сухомлинов 86, 114.
 Тарапонський В.Ф. 167.
 Тархов 125.
 Тері Шартрський 36.
 Тітов Ф. 45нн, 49, 56, 87, 99н,
 113, 174.
 Тимошенко В. 162, 171.
 Тисяченко Г. 174.

- Ткачов П. 126, 148, 152н.
 Товкачевський 63, 71.
 Тодорський С. 46.
 Толстой Д.А. 113.
 Толстой Л. 157.
 Тома Аквінський 32, 41, 44, 173.
 Томара 58н.
 Томілович Іосаф 41.
 Тон-Велланська 91.
 Третійовський 132.
 Троїцький М.М. 108, 118, 121.
 Трофимович И. 46.
 Трубецької С.кн. 122.
 Туган-Барановський М. 160-163,
 171
 Тулов М. 107, 178.
 Тупиця Тр. 178.
 Тұптал/әнкө Дм. 50, 55.
 Турбайський Г. 40.
 Тургенев 157.
 Туркевич Т. 41.
 Уевель див. Юель
 Фатеев А. 167.
 Федорович Владислав 23, 132,
 134.
 Федорович Іван 23, 132, 134.
 Федоровський Ф. і І. 69.
 Федюшка 71.
 Фенелон 44, 54.
 Феслер 18, 133.
 Філіпов Н. 93.
 Філон Александрійський 41,
 65, 71н.
 * Фіхте Т.Г. 76, 80н, 83к, 86, 87
 /прим. 25/, 105,
 112, 143, 173..
 Филипович 142.
 Флоринський К. 69.
 Флоринський Н. 109.
 Флоровський А. 140.
 Флорсвський Г.В. 23, 125, 127.
 Фоєрбах 131, 133.
 * Форлендер К. 9, 162.
 Франк С. 167.
 Франко І. 27, 71, 139, 143.
 Хаввен -див. Шовен.
 * Халанський М. 84.
 Хальцидій 36.
 Каллявський див. Данилев-
 ський.
 Харлампович Е. 46н, 50.
 Харцієв 157н, 175.
 Хиджеу 62.
 Хлапонін Гр. 82.
 Ходзинський 122н, 125, 127.
 Хоткевич Г. 173.
 Цайлер 131.
 Цертелев кн. 117.
 Цих 112.
 Цицерон 41, 65.
 Чачковський П. 23, 132,
 134.
 Чернишевський Н.Г. 112,
 120, 125.
 Чижевський дм. 13н, 18,
 23, 49, 55, 142
 /прим. 17/, 170-173,
 175.
 Чижиков Л. 65.
 Чикаленко С.Х. 153.
 Чистович 51, 93, 96.
 Чудаков Г. 140.
 Шад 22, 79, 87.
 Шамрай А. 158, 175.
 Шамрай С. 154.
 Шварц 76.
 Шевирьов 101, 141.
 Шевченко 136, 138 н, 142,
 175.
 * Шелер Макс 9.
 Шеліп. Б. 143.
 Шелінг. 81, 83, 85, 90н, 94,
 99н, 102, 105, 107,
 123, 137, 141, 173.
 Шілер Фр. 84, 86н.
 Шиманова-Драгоманова Л.
 143.
 Шишмановський. 115.
 Шляєрмахер. 173.

- Шляхів 50, 56.
* Шовен Ет. 54
Шопенгауер 123.
Шпальдінг 84.
Шпет 18, 22н, 33, 46, 49, 55н,
64, 70н, 75, 81, 86н, 93н,
96нн, 100нн, 105, 107, 111нн,
122, 125, 127, 130, 133, 140,
178.
Штайнталль 158.
Штамлер 165н.
Штраус Д. 138, 142.
* Ф. Шуберт 83, 95, 100, 114.
Шув 100.
Шульце-Ензидем 131.
Щербацький Т. 40.
Шукарсьов 171.
Шурат В. 20, 32-36, 46, 49нн, 55,
142н, 175.
- Юель 147.
Юм 55, 149.
Юнг 137, 140.
Юркевич А. Д. 121, 128.
Юркевич П. Д. 17н, 21, 23,
113, 117-128, 146, 175.
Яворівський Є. 173.
Яворський М. 64, 173.
Яворський Ст. 40, 42, 46,
50н, 56.
Хякоб 83н.
Яковенко В. 21, 67, 122,
151.
Яновський Т. 50.
Ярема Я. 142, 172.
Ярошевицький Ін. 40.
Ясинський Варлаам 40, 46.

Annat I. 35

Bäumker Cl. 51.
Bäumler A. 55, 72
Baumeister 43.
Baumgartner M. 35.
Beer G. 34.
Bergmann E. 13.
Bernoulli Ch. 99
Besobrasoff M.v. 32, 35, 72.
Blachère 73.
Bouiller F. 54.
Brasol P. 82.
Bréhier I2.
Breton I. I49.
Brocke. 76.
Brun M. 74.
Brunner E. 72.
Buddeus 51 Hh.
Bukowski A. 52.
Bülfinger 51.
Burdach K. 99.

Callisen 99.
Carus K.G. 99.
Chauvin S. 54.
Chavannes I. 75.
Chlaponin 82
Chmielewski 97
Chmielowski I34
Cichovius N. 53.
Cohen H. I2.
Cohn Jonas 9, I59.
Cohn L. 72
Coleridge 99.
Comte Aug. 99 H.

Dahmen H. I00.
Diehl K. I66.
Diesterweg III4.
Donais P. 73.
Dorsch E. 73.
Duhem P. I2, 48 H.
Dutoit I.Ph. 74 H.
Dutoit Marie 75.
Dyrssen R. I00.

Erdmann I.E. III4.

Ermoni 35.
Ernst P. I66.

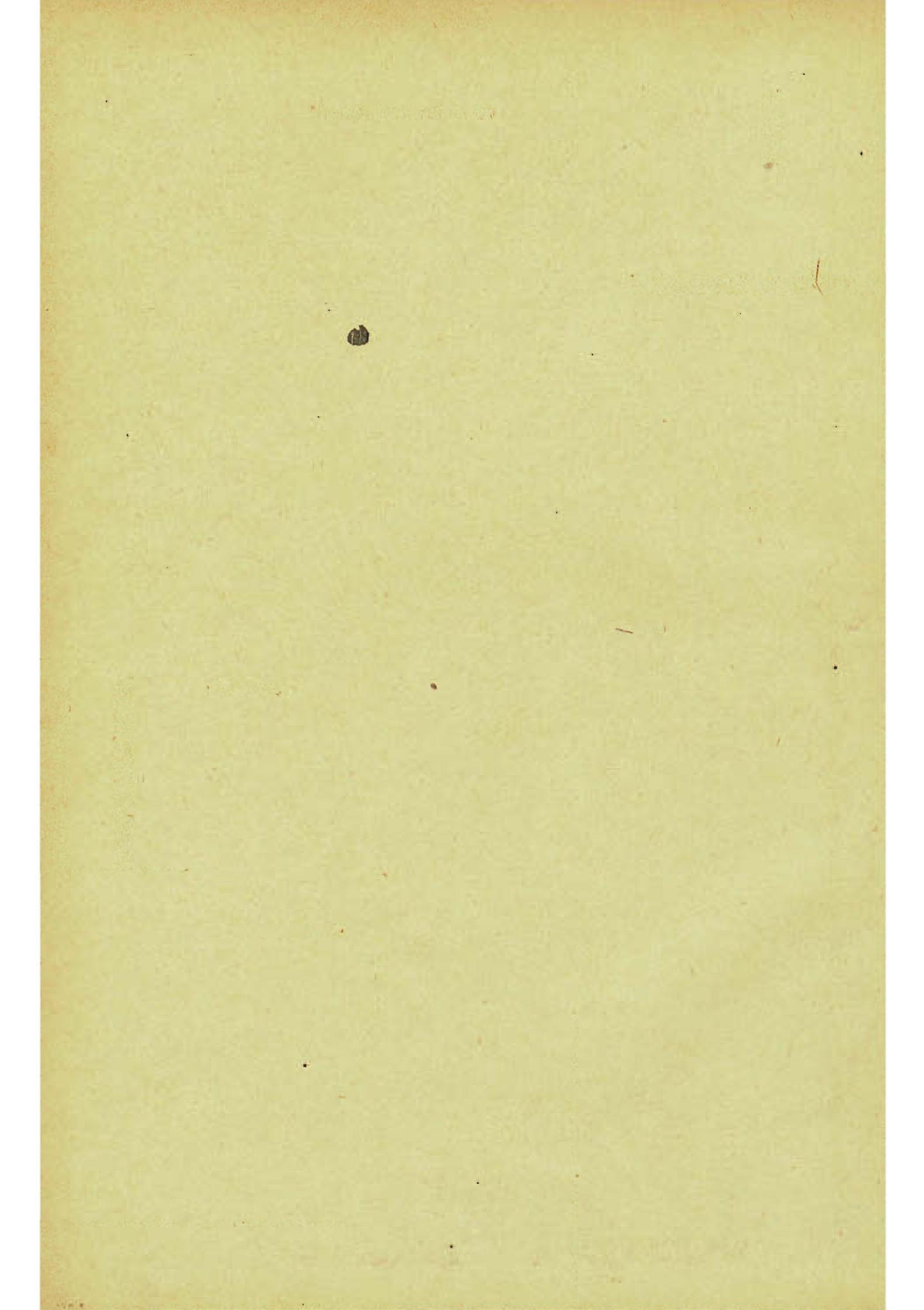
Falkenheim I2.
Favre A. 75
Feder I73.
Fichte I.G. 85.
Finkel L. I33.
Fischer Fr. II2.
Fischer Kuno I2.
Foerster R. 34.
Frank 87.
Frank Erich 55.
Friedl I00.

Gabryl I33.
Gadamer H. G. 76.
Garfein-Garski I2.
Gerhardt 56.
de Ghellinek 35.
Gielecki I42.
Gilson 48.
Gomperz Th. I2.
Goethein Eb. 48.
Grabmann M. 35, 48.
Gräßner 27.
Güttler C. 72, I27.
Guirand 74.
Gurwitsch G. 76.
Guthrie M. I49.
M-me de Guyon 74.

Bankiewicz Clemens 20, 27,
I32.
v.Harnack Ad. 73, 76.
Hartmann N. 55.
Haase 87.
v.Haven 53.
Haxthausen III.
Heidegger M. 48.
Heinisch P. 73.
Henderson T. 34.
Heppe 75.
Herbinius 53.
Herzog 53, 75.
Hess-de-Calve 82.
Hoffmann E.T A. 99.

- Horten Max 34.
 Huet P.D. 54.
 Hugo de St. Victor 15.
 Jablonsky P.E. 51, 53.
 Jacob L.H. 83n, 87.
 Janowski P. 85.
 Jean Paul 82, 86.
 Jellinek G. 166.
 Kant 85.
 Keleph ben Natan
 див. Dutoit.
 Kieser D.G. 97.
 Kluge A. 97.
 Knight I49.
 Koch E. 166.
 Kohlius 53.
 Kolubowski 97, IIIи, I27.
 Kovalevski P. 82.
 Koyné A. 49.
 Kraus O. I27.
 Kroner R. I2, I4.
 Krug 87.
 Krumbacher 35.
 Landsberg I3.
 Langen 35.
 Leeuwenhoek Ant 54.
 Leisegang H. 72.
 Lévy L.G. 34.
 Lévy-Bruhl L. 27.
 Libelt K. I42.
 Lichtenstein 34.
 Liebmann P.S. 72.
 Loofs 73.
 Luquet G.H. 54.
 Maier H. 76.
 Maxe Ch. 51.
 Mehlis G. 99.
 Metzger 97.
 Michael de Vratislavia 4I,
 50 / прим. 33/ .
 Michelet II3-4.
 Migne 35, 73.
 Moréri 54.
 Morgott 35
 de / von / Muralt 75-6.
 Müller 53.
 Nadler Іос. I3.
 Natorp I2.
 Nietzsche I2.
 le Nourry 73.
 Novalis 99.
 Oerstedt Ch. 99.
 Orth J. 99.
 Palacios 34.
 Perrin 35.
 Petersen P. 48.
 Potois 34.
 Pourchot Ed. 54.
 Prantl C. 34н, 50.
 Prokopowicz Т1.55.
 Purchotius див. Pourchot..
 Quérard 75.
 Quinstedt J.A. 53.
 Rádl 99.
 v.Radloff 2I, 72, 99, II2и,
 I25, I27.
 Redepenning 73.
 Reymond M. 74.
 Ribera B. 51.
 Riehl A. I50.
 Romeis K. 73.
 Rommel 82, 84, 86.
 Rozenkranz K. I2.
 Russel B. I59.
 Scheler M. I2и,
 Scherer 53.
 Schlesinger M. 72.
 v Schubert 99.
 Schwarz E. 52.
 Seebek 99.
 Seeberg R. 35, 73.
 Selle 97.
 Simmel G. 76.
 Simon H. I00.
 Smolikowski I34.
 Sorley N.R. I3.
 Stähler P. 85.
 Stählin 72.
 Stöckl 34.
 Starzynski I33.
 Storchenau S. I33.
 Strastewski M. 98.

- Théophile ~~de~~. Dutoit Wagenmann 73.
Thomas Posnaniensis 4I. Weisbach W. 48
Thurnwald R 27 Weber Max I8, I4I
Ueberweg 2I, 35, 50, 72 ~~n.~~
 Weise J F. 96.
 Weisse Chr. II4.
Ulrici II4. Wendland P. 72.
Vapereau 54. Wernle 74 ~~n.~~
de Vaux 34. Willmann 73.
Verdeil 74 ~~n.~~ Wundt Max I3.
Vierkandt I66. Zeller Ed. II, I3.
Villenmier H. 74. Zeltner G. 5I.
Volpers F.A. 99. von Yxküll I2.
Vorländer K. I3.

Зміст

<u>Передмова</u>	4 - 5
<u>1. Ввід. Проблема національної фільософії</u>	7 - 14
Розвиток проблеми - 8-9. Діалектичний погляд на історію думки - 9-11. Приміт- ки - 11-14.	
<u>2. Ввід. Проблема історії української фільосо- фії. -</u>	15 - 18
Суть проблеми - 15-18. Примітки - 18.	
<u>3. Загальні огляди історії фільософії на ук- раїні. -</u>	19 - 24
Загальні огляди - 20. Матеріали - 20-23. Примітки - 23-24.	
<u>4. Народний світогляд</u>	25 - 27
Розроблення теми - 26. Примітки - 26-27.	
<u>5. Середньовіччя</u>	29- 36
Література "ожидовілих" - 30-31. Орто- доксальна література - 31-32. Праці про середньовіччя - 32-33. Примітки - 34-36.	
<u>6. Київська Академія в XVII-XVIII вв.</u>	37 - 56
Загальна характеристика - 38-39. Діячі Академії і позаакадемичні - 39-41. Об- сяг фільософічного знаття - 41. Стефан Яворський - 42. Теофан Прокопович - 42-44. Новітня фільософія на Україні - 44-45. Друковані видання - 45. Примі- тки 45-56.	
<u>7. Г. Сковорода</u>	57 - 77.
Життя - 58-60.- Літературна діяльність 60-61. Праці про Сковороду - 61-65. Проблеми дослідження - 65-68. Приміт- ки - 68-77.	
<u>8. І. Б. Шад і його учні</u>	79 - 87
Життя Шада - 80-81.- Твори - 81.- Праці про Шада - 81-82.- Впливи Шада в Хар- кові - 82-83.- Л. Г. Якоб і Мих. Полети- ка - 83-84. Примітки 84-87.	

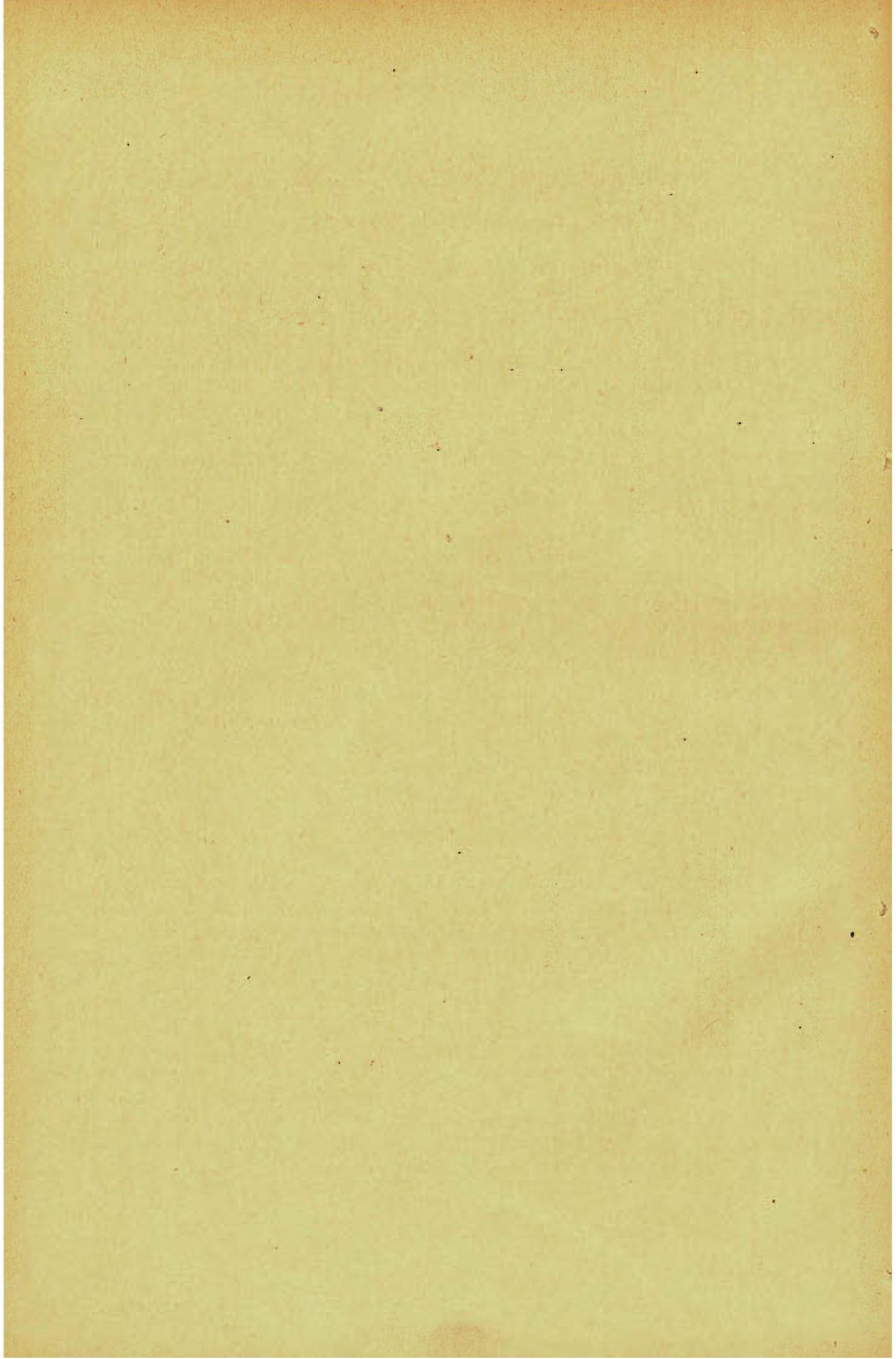
<u>9. Шелінгіанство.....</u>	<u>89 - 102.</u>
Життя Д.Кавушика-Велланського - 90-1.-Твори - 91-92.Праці про нього- 92-94.- Завдання дослідження-94-95. Впливи Шелінга на Україні -95. При- мітки - 95-102.	
<u>10. Київська Академія. Впливи Гегеля.....</u>	<u>103 - 115</u>
I.М.Скворцов і його співробітники- 104-105. Й.Г.Михневич -105-106.О.М. Новицький - 106-107. С.С.Гогоцький- 107-109.- Інші впливи Гегеля - 109-111. Примітки - 111-115.	
<u>11. П.Д.Юркевич.....</u>	<u>117 - 128</u>
Життя - 118 - 119. Твори - 119-121. Література про Юркевича - 121-122. Завдання дослідження - 123-124. При- мітки - 124 - 128.	
<u>12. Сфера західних культурних впливів....</u>	<u>129 - 134</u>
П.Лодій - 130-131. В.Довгович-131. Семененко 131-2. Чачковський-132. Федорович - 132.Клим Ганкевич- 132. Завдання дослідження - 133. Примітки - 133-134.	
<u>13. Впливи фільософії у ширших колах.....</u>	<u>135 - 143.</u>
Характер впливів - 136.Масони-137. С.Гамалія - 137. М.Гоголь - 137- 138. Т.Шевченко - 139.Кирило-ме- тодієвці - 140. Драгоманов -140. Франко - 140. Примітки - 141-143.	
<u>14. Матеріалізм і позитивізм</u>	<u>145 - 154</u>
Характер періоду - 146. В.Лесевич. Його життя - 146. Його твори 147- 150.- Праці про Лесевича -150-151. М.Зібер - 151-152.Примітки 152- 154.	
<u>15. Методольгі наук.....</u>	<u>155 - 168</u>
"Спеціалізм" і фільософія.156. О.о. Потебня - 156-158-Примітки- 159-160.М.І.Туган-Барановський- 160-163.Примітки 163.Б.О.Кістя- ковський - 163-166. Примітки - 166 - 168.	

<u>Додаток. Фільософічна література pp.</u>	
1921 - 1926.-.....	169-176.
Логіка -170-2. Психольогія	172.
Теоретична фільософія -172-173.	
Історія фільософії - 173-176.	
<u>Доповнення.....</u>	177-178.
<u>Індекс.....</u>	

Д р у к а р с ь к і п о м и л к и .

/Дрісніші правописні помилки не одмічалися/.

Стор. 4, рядок 6 - працею - троєса "працює" --4,7-
отжя = отже -- 8,18 і далі стор. 9 - Гегель = Гегель--
22,16 Міхневич = Михневич -- 23,31 - Прокоф'єва=Проко-
ф'єва --26,38 Дв = Две -- 24,41 міровоззрів ~~міро-~~
вовозрення -- 27,25 - Интелект = Интеллект --30,40--
обозріє = обозрение -- 40,9. Гізель - Гізель--43,1
і далі - Гобза = Гобза- - 46,22 -Харламович = Хар-
ламович ---47,9 - Кенігсъєргом = Кенігсбергом - -
50,7-8 як ті католики = як напр. і ті католики - -
51,3.- Гуго = Гуго - - 52,26 - Карашов = Карапашов--
54,5. Галілея = Галілея -- 56,5 далі = долі --71,40.
Дураліна = Дуриліна -- 72,37 - Мають = маються--74,7-
швнігарський = швайцарський -- 74,37. Балагій = Бага-
лій -- 75,23 - критиці= примітці --82,37 Гевліч -Гев-
лич --83,21 - Баадера = Баадера -- 83,31- безліддя=
бездідя,що -- 92,31-2 "Природа в чоловіку"= "Приро-
да и человек" --97,5 саме = самим -- 97,46-7 Віенсь-
кий = Віленський -- 99,41 1912 = 1905-09 --101,41
бтиє = бытиє -- 105,24 і усюди - Міхневич =Михневич
-- 113,17 анти «український»= анти-українофільсь-
кий"-- 114,3 взагалі = взагалі і досі --118,42 мож-
ний = модний --119,20 Соловьев = Соловийов --126, 34
слова "явленій.М.1870" належать до наступного рядка--
126,39 фелетон = Фейстон -- 127,43 ще о = ще--128,6
християнскій = "христіянский"- - 129,2 впливів ~~впли-~~
вів -- 131,24 бо = со тут -- 131,4 католицтва = ка-
толицтва ^{8/}-- 133,7 творів = творів,що вийшли по за-
межами України -- 133,11 і инде - Гевліча = Гевлича--
134-135 Прохабмо читачів замінити ці сторінки сторін-
ками що додані наприкінці книги -- 137,37 найрідніше=
найрізкіше --139,24-5 - несвідомі = несвідомо --139,
28 просвіченості = "просвічености" --142,18 після
1920 додати. - Б.Гомзин в "Спудеї" 1926 р.ч.4-- 142,
40 додати Ст. Балей: трійця в творчості Шевченка в
"Збірнику природ-мед. секції Наук. Тов. ім. Шевченка" т.
33-34, Львів. 1925 і окремо -- 146,11 в фільософії =
за фільософією --150,21. Запрос = запрос -- 152, 23
та лекції = та читані ним публічні лекції -- 153,28.
Х,30 = Х,1-30 -- 158,12 Шамрай = А.Шамрай-- 160, 12
м.и. = між іншим.--

Впливи фільмософії.

Одима двома сторінками просимо читачів
замінити зіпсуті в друку сторінки 135-136.

13. Впливи фільософії в ширших колах.

Коли країна досягає певного ступня культури, фільософічні інтереси не обмежуються тільки вузькими колами спеціалістів, а захоплюють і певні кола "ляїків", а в моменти культурного розквіту найширші кола. Не тільки проявляється фільософічний інтерес, але й починається фільософічна праця /такими "ляїками" були, наприклад, і Монтен, і Бекон/. Зокрема через релігійну сферу, через естетичну діяльність, через наукову працю, через політику пробивав собі шлях уплив фільософії. І коли на Україні в середньовіччя й на початку нових часів впливи /хоч би й не широкі/ фільософії йшли, головним чином, через релігійну сферу /"ожидовілі" в середньовіччя, "соцініанство", релігійна боротьба між православієм, католицтвом та унію - див. попередні §§ зокрема 5, 6, 7/, то в XIX столітті, коли як ми бачили, придбала певне значення вже й "чиста", фахова, "наукова" фільософія, впливи фільософічних ідей стали особливо помітні у сферах естетичної наукової творчості.

Ми зупинимось тут лише на тих течіях і осо-бах, для яких фільософія не ставала ділом "фаху", праці, систематичної роботи.

Наперед маємо вказати, що фільософія ляїків на Україні в XIX столітті мала своєрідний характер. Ми знаємо, що протягом значної частини цього періоду українську культурну сферу майже цілком захопила російська та польська культури. І через це тут маємо здебільшого - в межах російського культурного впливу сполучення української релігійно-фільософічної традиції, з її трохи протестанським за-барвленням ^{1/} і високою оцінкою теоретично-фільософічного знаття, та російської інтелігентської культури, що є в основі своїй типовою просвіченістю й негативно ставиться до відірваних від життя інтересів і завдань. ^{2/} Боротьбу цих двох сил знайдемо й у Гоголя, й у Шевченка, й у Куліша, й у Драгоманова, лише перевага є то на боді однієї то на боді другої сили. І у сфері польських упливів зустрінемо ухили від українських традицій до католицької фільософії /як у Семененка ^{3/}, інтерес до польсько-го месіанізму, то що; хоч тут і раніше розвивається відпорна сила

